

T.C.
Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Adem Çolak

28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

İstanbul, 2014

T.C.
Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Adem ÇOLAK

125130227

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Yaşar HACISALİHOĞLU

İstanbul, 2014

TEZ ONAY SAYFASI

Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı

JÜRİ

ÜYE

Prof. Dr. Yaşar HACISALİHOĞLU

(Tez Danışmanı)

ÜYE

ÜYE

ÖZET

Türkiye ile İran tarih boyunca kesintisiz etkileşim içinde bulunmuş iki millettir. Hep tarih boyunca komşuluk ilişkileri içerisinde olmuştur. Birisinin içerisinde bulunduğu durum direk veya dolaylı diğerini etkilemiştir. Dolayısıyla yaşanan olaylara karşılıklı ilgisiz kalma mümkün değildir. Modern çağa kadar hep savaş halinde olsalar da iki ülkenin ilişkileri giderek daha iyi bir hal almaktadır. İki millet de yüzyılın başında iki genç devlet kurmuşlardır fakat Türkiye kurduğu rejimi kesintisiz devam ettirirken, İran 1979 yılında devrimle rejim değişikliğine uğramıştır. Türkiye ve dünyanın yeni tanıştığı bu rejimle Türkiye zaman zaman sorunlar yaşamaya başlamıştır. İran'ın kendi rejimini ihraç etmeyi politika olarak benimsemesi diğer Müslüman ülkeleri tedirgin ettiği gibi Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Bu çalışmanın amacı 28 Şubat askeri darbesi öncesi ve sonrası Türkiye-İran ilişkilerini inceleyerek belirli bir döneme ışık tutmaktır.

ABSTRACT

Turkey and Iran are the two nations throughout history have been found in interaction. During history has always been within neighborly relations. Within the situation of one affects the other is also affected directly or indirectly. Therefore, it is not possible to stay in different events reciprocal. Even if the two countries always fight until the modern era, relations are becoming increasingly better. The two nations have established two young states in the beginning of the 20th century. But Turkey continues its regime uninterruptedly. On the other hand Iran's regime changed within a revolution in 1979. The new regime recognized by Turkey and the other countries of the world. However, Turkey has started to have problems from time to time. Efforts of the Iran to export its regime to other Muslim countries, found suspiciously by Turkey and is nervous. The aim of this study, examining Turkey – Iran relations on the perspective of before and after the 28 February military coup, so we can clear opinion on a specific period.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türklerin ve İranlıların bilinen tarihten itibaren iletişimlerini ve ilişkilerini incelemek suretiyle günümüzdeki bazı olayları özellikle 28 Şubat sürecini daha iyi anlamaya yönelik bir çalışmadır. 28 Şubat süreci birçok yönleriyle incelenmiş olsa da sürecin aktörlerinden olan İran'ın dış politik zaviyeden sürece olan etkisini incelemeyi amaçladık. İran ve Türkiye'nin birbirlerini etkilememe ihtimali yoktur. Özellikle uluslararası boyutu olan bir olayda komşu olan bir ülkenin etkisinin olma ihtimali daha yüksektir. Bu etkileşimin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle ülkelerin tarihsel sürecini, mevcut yapısını ve tarihten beri gelen ilişkilerini iyi incelemek gerekir. Zira zamanımızdaki olaylar daha iyi anlaşılabilir bir hal alsın.

Bu araştırmada iki milletin çok yakın gibi görünseler de aslında birbirlerine çok uzak olduklarını, sınır komşusu olmalarına rağmen birbirlerini tanımadıklarını göreceğiz. Örneğin Türkiye'de İran'dan rejim ithali endişesi içinde olanlar ve İran'dan Türkiye'ye rejim ihraç etme hevesinde olanlar bunun bir hayal ve evham olduğunu ve Türkiye'nin tarihi ve mevcut dinamiklerinin buna müsaade etmeyeceğini görmeye çalıştık. Bununla birlikte dış politikanın kendi başına bağımsız olamayacağını direk veya dolaylı olarak iç politikayla irtibatlı olduğunu iç dengelerin dış politikayı direk etkileyebileceğini göz önüne sermeye çalıştık. Ayrıca ülkelerin dış politikalarının oluşmasında tarihsel süreçlerin ve uluslararası ve bölgesel dengelerin hayati önem taşıdığını dış politik değişimlerin ani olmasının bir ülkeyi nasıl etkileyebileceğini ve dış politika belirlenirken ülkenin bütün dinamikleriyle göz önünde bulundurulması gerektiği ve ideoloji ve dünya görüşüne göre günlük veya belirli bir periyot için politika değişikliğinin bir ülkeye zarar verebileceğini göstermeyi amaçladık.

Ayrıca 28 Şubat sürecinin sadece bir iç politik sorun olmadığı dış politikayla, bölgesel ve küresel dengelerle direk bağlantılı olduğuna dair tarihte delil arandı, 28 Şubat süreci ışığında Türkiye'nin iç politik fotoğrafı, İran ile olan ilişkisi ve bölgesel dengelerin fotoğrafı ortaya konulmaya çalışıldı. Bu çalışmada başta tez danışmanım olan Sayın büyüğüm, değerli hocamız Yaşar Hacısalihoğlu'na o değerli vaktini ve bilgilerini cömertçe bize sunduğu için, ayrıca Yeni Yüzyıl Üniversitesinin değerli akademik ve idari kadrosuna sağladıkları kolaylıklardan dolayı ve bu çalışma için ayrılan zamanın gerçek sahipleri olan Eşim ve üç boncuğuma teşekkür ederim.

Adem ÇOLAK

İÇİNDEKİLER

Özet.....	1
-----------	---

Abstract.....	II
Önsöz.....	III
İçindekiler.....	IV
Tablo Listesi.....	VI
Harita Listesi.....	VII
Kısaltmalar Listesi.....	VIII
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN GENEL PROFİLİ

1.1.İran Tarihi.....	5
1.2. İran'ın Etnik Yapısı.....	7
1.3.Tarihten Günümüze İran'da Din Olgusu.....	9
1.4. İran'ın Ekonomi politiği.....	13
1.5. İran Jeopolitiği.....	16
1.6. Şii Jeopolitiği.....	20
1.7. İran'ın Siyasal Sistemi	21
1.7.1. İran'da Dış Politikada Karar Alma Mekanizmaları.....	23
1.7.1.1. Rehber.....	24
1.7.1.2.Cumhurbaşkanı.....	26
1.7.1.3.Diğer Unsurlar.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE ve İRAN İLİŞKİLERİ

2.1.Türk-İran İlişkilerinin Başlangıcı.....	28
2.2.Selçuklu Dönemi Türk –İran İlişkileri.....	30
2.3.Osmanlı Dönemi Türk –İran İlişkileri.....	31
2.3.1.Safeviler ve Türk –İran Mücadelesi.....	32
2.3.2.Kaçar Hanedanı Dönemi Türk –İran İlişkileri.....	36
2.4.Cumhuriyet Dönemi Türk –İran İlişkileri.....	39
2.4.1. Türk –İran İlişkilerinde Atatürk'ün Rolü.....	41
2.4.2.Şahlık Dönemi Türk –İran İlişkileri.....	43

2.4.3.İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkileri.....	46
2.4.4.Humeyni Sonrası Türk-İran İlişkileri.....	49
2.4.5. Karşılıklı Kurulan İşbirlikleri.....	51
2.4.6.Devrim Sonrası Türk-İran İlişkilerini Etkileyen İç Faktörler.....	52
2.4.6.1.İran'ın Etnik Yapısının Etkileri.....	52
2.4.6.2.İran'ın Ekonomik Yapısının İlişkilere Etkileri.....	53
2.4.6.3.Türkiye'nin Laik Yapısının İlişkilere Etkileri.....	55
2.4.6.4.Kürt Sorununun Etkileri.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE DÜNYA

3.1. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Dış Politika Değişimi.....	61
3.2. ABD'nin Bölgeye Yaklaşımı.....	62
3.3. İsrail'in Bölge Politikası.....	65
3.4. AB'nin Bölge Politikası.....	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

28 ŞUBAT SÜRECİ

4.1. Türkiye'de Dış Politika Oluşum Süreci.....	67
4.2. Refah Partisinin Dış Politikası.....	68
4.3. Refah Partisi'nin Ortadoğu Politikası.....	69
4.4. 28 Şubat'ı Hazırlayan Süreç ve Olaylar.....	70
4.4.1. İç Politik Olaylar.....	71
4.4.2.Dış Politik Olaylar.....	74
4.4.2.1.İsrail ile Olan Temaslar.....	74
4.4.2.2.Çekiç Güç Sorunu.....	76
4.4.2.3.Orta Doğu Gezisi.....	76
4.4.2.4.Afrika Gezisi.....	78
4.4.2.5.D-8 İttifakının Kurulması.....	79
4.4.2.6.İran ile Karşılıklı Büyükelçi Krizleri.....	80
4.5. MGK'nın Yapısı ve Türk siyasetine Etkisi.....	84
4.6. 28 Şubat 1997 Tarihli MGK Toplantısı.....	87
4.7. 28 Şubat Belgesi.....	88

4.8. 28 Şubat Sonrası Dış Politika Değişimi.....	93
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	100

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1. İran Etnik Yapı Dağılımı.....	16
Tablo 1.2. OPEC'in Dünya Ham Petrol Rezervlerindeki Yeri(2011).....	17
Tablo 1.3. İran-Türkiye Ticari ilişkileri (2014).....	20

HARİTA LİSTESİ

Sayfa No

Harita 1.1. Avrasya Siyasi haritası.....	8
Harita 1.2. İnan ve Komşuları.....	13
Harita 1.3. Şii Hilali Haritası.....	15

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ADD : Atatürkçü Düşünce Derneği
a.g.e : Adı geçen Eser
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
BOP : Büyük Orta Doğu Projesi
C. : Cilt
CENTO : CentralTreatyOrganization
Çev. : Çeviren
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi
Dr. : Doktor
DSP : Demokratik Sol Parti
DYP : Doğru Yol Partisi
ECO : EconomicCooperationOrganizetion
Ed. : Editör
EGM : Emniyuet Genel Müdürlüğu
İKDP : İnan Kürdistan Demokrat Partisi
İKÖ : İslam Konferansı Örgütü
GSMH : Gayri Safı Milli Hasıla
HADEP : Halkın Demokrasi Partisi
Hz. : Hazreti
KDP : Kürdistan Demokrat Partisi
KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KYB : Kürdistan Yurtseverler Partisi
MASK : Milli Askeri Savunma Kosepti
MGK : Milli Güvenlik Kurulu

MGSB : Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
NATO :NorthAtlanticTreatyOrganization
MİT : Milli İstihbarat Teşkilatı
M.S. : Milattan Sonra
M.Ö. : Milattan Önce
PKK : PartiyaKarkerenKurdistan
RCD : RegionelCooperationForDeveloment
RP : Refah Partisi
SSCB : SovyetSosyasilst Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

İran ve Türkiye geçmiş olarak, bilinen en eski tarihe kadar varlıkları dayanan iki millettir. Her iki millet tarih boyunca çeşitli uygarlıklar kurmuş, dost ve düşmanlık ilişkileri içerisinde bulunmuşlardır. Kavim göçlerinin başlamasıyla birlikte Batıya doğru ilerleyen Türklerin bir kısmı hazar Havzasında kalarak İranlılarla komşu ve akraba olmuşlardır. İç içe giren iki millet İslamiyet'in zuhur edip İranlıların İslamiyet'i seçmesi ile ilerleyen zamanlarda, Türklerinde İslamiyet'i kabulü ile din bağıyla da bağlanmışlardır. Türklerin Orta Asya'dan göçlerinden sonra eski topraklarda kalan akrabaları ile aralarında İran hep bir tampon vaziyeti almış Türklerin Orta Asya'daki akrabaları ile olan ilişkilerinde etkileyici bir rol oynamıştır.

Osmanlı devleti Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığında Batıya doğru seferler yaparken Safeviler Doğuda rahat durmamışlar, Osmanlı içerisinde kendilerine inanç olarak yakın olan kabile ve aşiretleri kışkırtma cihetine gitmişler ve Yavuz'un üzerlerine sefer yapmalarına sebep olmuşlardır. Safevi Devleti Osmanlı Devleti ile mücadele ederken Avrupa ülkeleri ile ittifak kurmakta bir sorun görmemiştir. Bu dönemdeki savaşlar inanç temelli savaşlar olmuştur. İran tarihten beri Türklerin içerisine inançlarını yaymak suretiyle girme yollarını aramıştır. İki millet arasındaki çekişme ve mücadele safevi'ler ile birlikte kimliksel bir mücadele şeklini almış bir taraf Sünni Türk İslam olarak kendini tanımlarken diğer taraf Şii Farisi olarak kendini kabul ettirmeye çalışmıştır. Doğu bölgelerinde düşünce olarak kendilerine yakın olanları, Osmanlı devletinin de doğu ile ilgilenememesini fırsat bilerek kendi Safalarına çekmeye çalışmışlardır. İnanç olarak kendilerine yakın olan gruplar üzerindeki propaganda gayretlerini 1979 devriminden sonra daha çok göreceğiz.

Türkiye-İran sınırı 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması neticesinde ana hatları ile çizilmiştir. Daha sonra çıkan savaşların neticesinde hep bu sınır üzerinden anlaşma cihetine gidilmiştir, şuan ki sınır yaklaşık olarak aynı sınırdır. Son iki yüzyıllık tarihte ilişkileri belirleyen ana unsur sınır güvenliğinde sınırın her iki tarafına yerleşmiş olan aşiret ve bunların çıkarmış olduğu isyanlardır. Türkiye ve İran mücadelede zorlandığı son aşiret isyanı olan Ağrı dağı isyanı münasebetiyle sınır düzenlemesi yapmak zorunda kalmışlar sınırlar şuan ki mevcut haline bu düzenlemeyle gelmiştir.

Türkiye ve İran aynı bölgede ve aynı paralelde oldukları için dünyada gelişen olaylardan yaklaşık olarak aynı oranda etkilenmişlerdir. Meşrutiyet hareketleri, I. Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilalı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş bunların bariz örnekleridir. XVIII. Yüzyıldan itibaren yaklaşık olarak dostları ve düşmanları aynıdır. Dost ve düşman birliği bu iki milleti birlikte mücadele etmeye itmemiş, bunun en büyük sebebi ise genellikle büyük güçler tarafından

birbirlerinin alternatifi olarak görülmesi olmuştur. Fakat İran'ın kaderi petrolün bulunması ve kendisinin rezerv açısından petrol zengini ve petrol zengini bir bölgenin merkezinde ve enerji nakil yollarının kesiştiği noktada olması ile değişmiştir. Tarihten itibaren ipek yolu üzerinde olan İran yine güncel olan bir ticaret yolu üzerinde belirleyici bir konum almıştır.

Türkiye ve İran jeopolitik ve jeostratejik açıdan birbirlerine yakın konumdadırlar. Dolayısıyla batıdan doğuya ve kuzeyden güneye gitmek isteyen devletler açısından ortak hedef olmuşlardır. Birbirlerine stratejik ve ortak hareket tarzı olarak yakın olmak zorunda kalmışlardır. Bunun en bariz örneği Bolşevik ihtilalından sonra iki millette kuzeyden gelen komünizm tehlikesine karşı ortak mücadele etmiştir.

Atatürk'ün kurduğu laik Türkiye ile Rıza Şah Pehlevi'ninkurduğu belirli oranda dine mesafeli duran İran devleti arasında küçük sınır anlaşmazlıkları dışında hiçbir sorun yaşanmamıştır. İki ülke arasındaki fark bu dönemde açılmaya başlamış Türkiye yönünü Batı'ya dönerek müttefiklerini Batı'dan bulmaya ve daha küresel ittifaklar içinde yer alamaya çalışırken İran aksine yönünü Doğu'ya dönmüş ve Orta Doğu bölgesinde sıkışıp kalmıştır. Türkiye politikalarını bağımsız ve tek parça İran üzerine kurmuştur. İki devlet soğuk savaşın başlamasıyla birlikte müttefik olarak ABD'yi belirlemiştir ve Sovyet Rusya'ya karşı konum almışlardır.

1979 yılına gelindiğinde İran'da İslam devrimi olmasıyla birlikte İran İslami (Şii) bir yönetim şekli belirlemiş ve laik bir yönetim şekli belirleyen Türkiye ile aralarında farklılıklar artmaya başlamıştır. Devrimden sonra İran'ın Irak ile savaşa girmesi, İran'ı komşuları ve dış dünya ile ilgilenmekten biraz uzak tutmuştur. Türkiye ise bu dönemde tarafsızlık politikası gütmüş ve iki tarafla da iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

İran devrimi ile birlikte Türkiye-İran ilişkilerini PKK ve rejim ihracı sorunu belirlemiştir. İran yıllardır yürürlükte olan sınır güvenli anlaşmalarını, PKK Türkiye'ye karşı ilk silahlı eylemini gerçekleştirdikten sadece iki ay sonra tek taraflı fes ederek konuya nasıl yaklaştığını göstermiştir. İran tarafına konuşlanan PKK militanları, rahatlıkla sınırı geçip sınıra yakın askeri birliklere eylem yapıp ve yine aynı rahatlıkta İran tarafına geçmekteydiler. Türkiye, İran'a PKK'ya kamp tahsis ettiği, hastane imkânı ve Devrim Muhafızlarının destek sağladığına dair delilleri sunuyor ve doğru olmadığına dair cevaplar alıyordu. İran'ın PKK'yı desteklemesi Türkiye'nin kan bağı olduğu İran sınırları içerisinde yaşayan Azerileri destekleme ihtimaline bağlansa da Türkiye hiçbir zaman bu yola başvurmamıştır.

İran'ın, devrimden sonra kendi rejimini diğer ülkelere ihraç etmeyi devlet politikası olarak benimsemesi, Müslüman nüfus yoğunluğu olan bölge devletlerini tedirgin ettiği gibi laik bir ülke olan Türkiye'nin yöneticilerini daha fazla tedirgin etmiştir. Dinin görünür şekilde

yaşanmasıyla ve kamusal alanda görünür olmasıyla sorunu olan Türkiye bu alanda daha çok kısıtlamaya gitmiş ve tarihte Türban sorunu olarak anılan olay, İran tarafından ziyadesiyle kullanılmış ve Türkiye'nin içişlerine karışmaya kadar varmıştır.

İran'ın İslamiyet'i kabullerindeki süreçte kendi devletlerinin yıkılması İran halkının iknadan ziyade zorlama yoluyla İslamiyet'i seçmeleri, İranlıların Sasani'yi yıkan mevcut yönetime nefret duymalarını sağlamış ve İranlıları siyasal anlamda kopuşa sevk etmiştir. bu kopuş şuan da resmi mezhep olarak kabul ettikleri Şia mezhebini oluşturmalarına sebep olmuş ve İranlılar bunu Farisi kimliklerini koruyarak Önce Arap dünyasında sonra ise Türk dünyası içinde eriyip kaybolmamak için bir kalkan olarak kullanmışlardır.

Humeyni'nin ölümüne kadar ilişkilerde olumlu bir hava yakalanamasa da bu İran'ın sadece Türkiye ile değil bütün dünya ile olan iletişim sorunuydu. Humeyni'nin ölümünden sonra yerine Ali Hamaney'in geçmesi ve Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olması ilişkilerde yumuşamaya sebep olsa da dış ilişkilerdeki değişim gayretleri Hatemi zamanında görülecektir. Rafsancani döneminde hız kazanan rejim ihraç etme gayretleri Müslüman ülkelere gönderilen iyi yetiştirilmiş Büyükelçiler üzerinden hayata geçirilmeye çalışılmış ve Türkiye'de 28 Şubat süreci diye adlandırılan ve Türkiye'deki güçlerin farklı bir tepki vermesiyle neticelenen bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçteki Türkiye'de görev yapan bütün İran diplomatik görevlilerinin bilinçli bir gayret içerisinde olduğunu, birçok siyasal İslam adına yapılan faaliyetlerde görmek mümkündür.

Rafsancani dönemi ile hız kazanan rejim ihracı politikasının en büyük hedefi Türkiye olmuş ve Türkiye'de 90'lı yılların başından itibaren siyasal İslam ekolünü temsilcisi olan Refah Partisinin oy oranının artması İranlı yöneticileri, rejim ihracı için Türkiye'de uygun bir zemin olduğu düşüncesine itmiştir. Refah Partisinin seçim propagandası döneminde sert söylemler içerisine girmesi Türkiye'deki yerleşik yapıyı, RP'nin de rejim ithaline ve rejimin değiştirilmesine sıcak baktığı düşüncesine sevk etmiştir. Türkiye'deki yerleşik yapı bu düşünceyi halka kabul ettirmek için ve kötü olduğunu anlatmak için suni gündem oluşturma cihetine gitmiştir.

Refah Partisi iktidar olduktan sonra dış politikada yönünü İslam coğrafyasına dönmesi, Batı Dünyasındaki oluşumların benzerlerini İslam ülkeleri arasında kurma cihetine gitmesi, Türkiye'nin 70 yıllık dış politika anlayışını kökten değiştirmesi demektir. Fakat Türkiye İslam coğrafyasında birlik kurma gayretindeyken henüz mevcut İKT' ye laiklik hassasiyeti gerekçesiyle üye olmamıştı.

Dış politikanın yapımında ideolojiden ziyade ülke iç dinamiklerine ve ülkenin geçmişiyle birlikte gelecekte ne beklediğine ve ülke menfaatlerinin bölgesel ve küresel açıdan

neyi gerektirdiğini iyi analiz etmek gerekmektedir. Bir ülkenin her gelen iktidara göre radikal dış politika değişikliği daha önceden kurulan ortaklıklar ve planlanan gelecek açısından ciddi krizler doğurabilmektedir.

Hazırlanan tezde amaçlanan hedef öncelikle tarihten itibaren Türk-İran ilişkilerindeki temel dinamikler, İran'ın tarihi ve etnik yapısı, jeopolitiğinin ve ekonomi politiğinin kapsamı, ilişkileri etkileyen sebepler, özellikle iki millet arasındaki ilişkilerde din olgusunun etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'de 28 Şubat süreci olarak adlandırılan 28 Şubat darbesine iç ve dış politikanın, bölgesel ve küresel etkileri, İran'ın bu süreçte darbeyi yapan iç dinamiklerin harekete geçmesindeki rolü ve 28 Şubat sonrası Türkiye'nin dış politika yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır.

Sorulara cevap bulma çerçevesinde tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İran'ın genel profili, jeopolitiği ve ekonomi politiği, ayrıca bunların ışığında İran'ın mevcut siyasal sistemi ve siyasal sistem içerisindeki dış politikada karar alma mekanizmaları incelenmiştir. İkinci bölümde Türk-İran ilişkilerinin, her iki milletin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren günümüze kadar olan safhası incelenmiştir. Üçüncü bölümde aynı bölge ülkesi olan iki ülkenin diğer ülkelerden bağımsız bir politika izlemesinin mümkün olamayacağı ışığında, iki devletin ilişkilerinde etkisi olabilecek, bölgesel ve küresel güçlerin Orta Doğu'ya yaklaşımı incelenmiştir. Son bölümde ise; 28 Şubat sürecine giden yolda iç ve dış politik gelişmeler ve bunların Türk siyasal sistemindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise toplanan veriler ışığında 28 Şubat sürecini tetikleyen unsurların iç olaylardan ziyade mevcut hükümetin dış politikadaki moda tabirle eksen kayması cihetine gittiği ve bu çerçevede kurduğu ilişkilerin hâkim güçleri bu müdahaleyi yapmaya ittiği görüşüne varılmıştır.

Konuların incelenmesinde kronolojik sıraya riayet edilmeye çalışılmış, asıl amaçlanan hedef 28 Şubat sürecinde Türk-İran ilişkilerini incelemek olsa da bu döneme ışık tutacağı düşüncesiyle ilişkiler eski dönemden itibaren incelenmiştir. Çalışma yapılırken nitel araştırma metotlarından olan literatür tarama yöntemi kullanılmış bu kapsamda konuyla ilgili yayınlanmış kitaplar, makaleler, araştırma merkezi raporları ve internet kaynaklarından faydalanılma cihetine gidilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN GENEL PROFİLİ

1.1.İran Tarihi

“ İnan” kelimesinin, M.Ö. 2. binde ilk Orta Asya’da ortaya çıkan ve göç neticesinde Hazar Deniz’inin güneyine yerleşen,Aryani kavimlerinin ismiyle bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir.İnan eski medeniyetlerin ortaya çıktığı Ortadoğu’da çok eski döneme dayanan bir geçmişe sahip olmasından dolayı bütün dünyayla bir şekilde teması bulunmaktadır. İnan tarihi İslam öncesi ve İslam sonrası diye iki kısma ayrılır. İnanlılara tarihte M.Ö. IX. Yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medlerin,Urumiye gölünün güney doğusunda Perslerin ise batısında yerleştikleri anlaşılmaktadır. Belirli bir zamanda hakimiyet süren Persler ve Medler, Mezopotamya Medeniyetlerinin kültürel yönden etkisi altında kalarak yıkılır (M.Ö. 580-550). Perslerin soyundan gelen AhamenilerMedlerinson zamanlardaki zayıf döneminden faydalanarak Yeniden Ortadoğu’daFarsi bir imparatorluk kurar M.Ö. 331 yılında Büyük İskender tarafında Ninova yakınlarında yenilip tarihe karışana kadar ege kıyılarına kadar ilerleyerek geniş bir coğrafyaya hâkim olurlar. Büyük İskender’in ölümünden sonra hükümdarlık alanındaki topraklarda bir birlik sağlanamayıp komutanlar arasında paylaşılması neticesinde, Fars bölgesindeki zafiyeti değerlendiren Parni kabilesi M.Ö. 250 yılında Part imparatorluğunu kurar ve M.S. 226 yılında mahalli hükümdarlardan olan Sasan kendi adıyla anılan Sasani devletini kurana kadar bu bölgede hâkimiyetini devam ettirir. O dönemde sınır komşusu olan Bizanslar Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmişler ve Sasani devleti ise Zerdüştlüğü resmi din olarak kabul etmiştir.¹

M.Ö. 550’li yıllarda kurulan ve M.Ö.330 yılında Büyük İskender tarafından yıkılan Pers imparatorluğu ve M.S.2. yüzyılda kurulan Sasani imparatorluğu İnan’ın İslam öncesi tarihindeki en parlak iki devletidir. Sasani imparatorluğunun, 637 yılında Kadisiye’de, 637 yılında Celula’da, 642 yılında Nihavend’de yenilgiye uğrayıp ve 651 yılında III. Yezgerd’in öldürülüp resmen İslam orduları tarafından yıkılmasıyla birlikte İnan halkı İslamiyet’le tanışmış olur.

Araplar İslam’ı anlatmak için Arap kabilelerini İnan şehirlerine yerleştirirken Irak’ta tutunamayan Harici ve Şii Araplarda İnan’a gelmişler ve başta anlaşmada zorluk çekseler de ilerleyen zamanlarda İnan’da Arapça ve İslamiyet hızla ilerleyerek ve buraya gelen Araplarda İnan kültüründen etkilenmişlerdir.

Emeviler döneminde Emeviler’e karşı İnan merkezli çok güçlü bir Muhalefete rastlıyoruz. İnan Emeviler zamanında iktisadi, içtimai ve dini şartların etkisi ile özellikle Küfe,

¹EskoNaskali, “İnan”,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 2000, cilt:22,s:394-395

Basra merkezli iktidara karşı muhalefet merkezlerinden biri haline geldi ve Hz. Ali-Muaviye mücadelesinde Hz. Ali'den yana tutum takındılar. 750'li yıllarda Emevilerden memnun olmayan Arap kitleleri ile birlikte hareket eden İran halkının desteği ile Abbasi devleti kuruldu ve kurulan bu devlet tarafında kendilerine verilen desteğe karşılık İranlılar ile Araplar arasındaki iktisadi ve içtimai eşitsizlik ortadan kaldırıldı. Devletin merkezi İran kültürünün hâkim olduğu Bağdat'a taşındı ve yeni kurulan bu devlet eski Sasani siyasi ve idari kurumlarından yoğun bir şekilde etkilendi.

Abbasilerin kuruluşunda etkin rol oynayan muhaliflerin İranlı lideri Ebu Müslim'in öldürülmesi sonrası İranlıların yoğun yaşadığı bölgelerde büyük ayaklanmalar meydana geldi. Bu ayaklanmaların bazılarının sebebinin eski İran dinlerini ihya etmek gayretiyle olduğu dikkate değer bir konudur. Abbasiler döneminde eski İran dini ananelerinin İslami düşünce ile birleşmesiyle ortaya birtakım dini siyasi muhalefet hareketleri çıkmıştırAbbasi devletinde etkili olmaya çalışan ve bunu başaran İranlılar 813 yılında ayaklanma neticesinde mevcut halifeyi katledip yerine destekledikleri Me'munu hilafet makamına geçirmişlerdir. Tehlikenin farkına varan Mu'tasım-ıBillâh devlet içerisinde denge kurmak için Türk yetkililere daha fazla yetki vermeye başlamıştır. Bu dönemde Abbasi sarayında kültür ve yaşam tarzı olarak eski İran gelenekleri hâkimdir. IX. Yüzyılın ortalarından itibaren Abbasi devletinin zayıflaması ile birlikte Horasan ve Mavereünnehir'de İran asıllı ailelerin kurduğu Tahiriler, Safferiler, Samaniler ve Büveyhiler gibi hanedanlıklar ortaya çıkmıştır.Binli yılların başında Karahanlıların Mavereünnehiri ele geçirmeleri İran'da yaklaşık olarak dokuz asır sürecek olan bozkır kavimleri ve Türk yönetiminin ilk habercisidir.²Altı yüzyıl boyunca İran Arap yönetiminde kaldı. Bölge; 1055 yılından itibaren Selçuklu Türkleri,1292 yılından itibaren ise Moğol istilasına maruz kalarak çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.

SasaniDevleti Kadisiye savaşıdan ondört yıl sonra tamamen ortadan kaldırıldıktan itibaren, Safevilerin Akkoyunlu Devletine sirayet etmesi suretiyle kurulan Safevi devletine kadar, her ne kadar küçük bölgesel devletler varlık gösterse de İran halkı kayda değer bir devlet yapısı ortaya çıkaramamıştır. Safevi devletinin kurulmasından itibaren günümüze kadarkesintisiz bir şekilde İran halkının mevcut bir devleti olagelmiştir.

İranlıların yurdu olarak kabul edilen Hazar Denzinin güneyinde kalan bölge doğu ile batı arasında geçiş güzergâhında bulunduğu için kavimlerin göçleri esnasında sosyolojik olarak etki altında kalmışlardır. Bu durum karma bir toplum yapısıoluşmasına sebep olmuştur. 1722 yılında Afganlılar tarafından Safevi hanedanlığına son verilmesinden itibaren 1795 de Kaçar hanedanlığı başa geçene kadar kısa süreliğine Afşar ve Zend hanedanlıkları hâkimiyet kurmuş

² Osman Gazi Özgüdenli, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 2000, cilt:22s:396-397

olsada fetret dönemi diyebileceğimiz bir süreç yaşanmıştır. Bu dönem kuzeyden Rusların doğudan ise İngilizlerin ülke üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıkları dönemdir. Dolayısı ile İran'ın sömürgecilik akımına mazur kalmaya başladığı bu süreç 1979 İran devrimine kadar dolaylı ve direk olarak ülkeyi dış güçlerin etkisine açık hale getirmiştir.

Ülkenin içine düştüğü kargaşa ortamından faydalanan bir süvari subayı olan Rıza Han 1921 de yönetimi ele geçirerek Kaçar hanedanlığına son verdi.1925 yılında şah tacını giyen Rıza Han kendisine İslam öncesi döneme ait Pehlevi soyadını aldı ve ülkesinin ismini kökü aryan kelimesine ait İran ismiyle adlandırdı. Bu dönemde Atatürk'ü örnek alan Pehlevi reformcu bir yol izledi fakat otoriter monarşi yönetim şeklinde ısrar ettiği için çok başarılı olduğu söylenemez.³1941 yılında tahtı devralan Muhammed Rıza Pehlevi dönemi 1979 İran devrimine kadar sürmüştür. Bu tarihte 2500 yıllık monarşi yönetimine son verilerek İran İslam Cumhuriyeti adı verilen ve siyasal İslam'ın devrim yoluyla ilk defa iktidar olduğu bir yönetim şekli inşa edilmiş oldu.

1.2. İran'ın Etnik Yapısı

İran halkı farklı dilleri konuşan ülkenin belirli bölgelerinde kitleler halinde yaşayan etnik gruplardan oluşan homojen bir yapıya sahiptir. Ülkenin merkezinde ve güneyinde Fars, güney doğusunda Beluci, batısında Arap, kuzey doğusunda Türkmenler ve kuzeyinde ve kuzey batısında Azeri ve Kürtler yaşamaktadır. Bununla birlikte bir kısmı göçmen olan güçlü aşiret (Kaşkay, Şahseven, Bahtiyariv.b.) yapıları mevcuttur. Nüfusun yaklaşık olarak % 91'i Şii, yaklaşık olarak Kürtlerin yarısı ve Araplar ve Belucilerin çoğunluğu Sünni'dir. Ülkede ayrıca Zerdüş, Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan az sayıda gayr-i müslim gruplarda bulunmaktadır. Ayrıca ülkede bulunan Şiiler tek bir yapı şeklinde değil aksine farklı görüşlere sahip gruplara ayrılmışlardır.⁴Rus doğubilimci V. Trubetskoy İran'ın karışık etnik yapı oluşumunu 18. yüzyılda tamamladığını ve bu tespite göre 3 etnik temel grubun oluştuğunu belirtir:

1. Fars grubu (Kürt Lur, Beluç ve Bahtiyarileride bu gruba dahil etmiştir)
2. Türk grubu (Avşarlar ve Kaçarlar yoğunluktadır)
3. Arap grubu.⁵

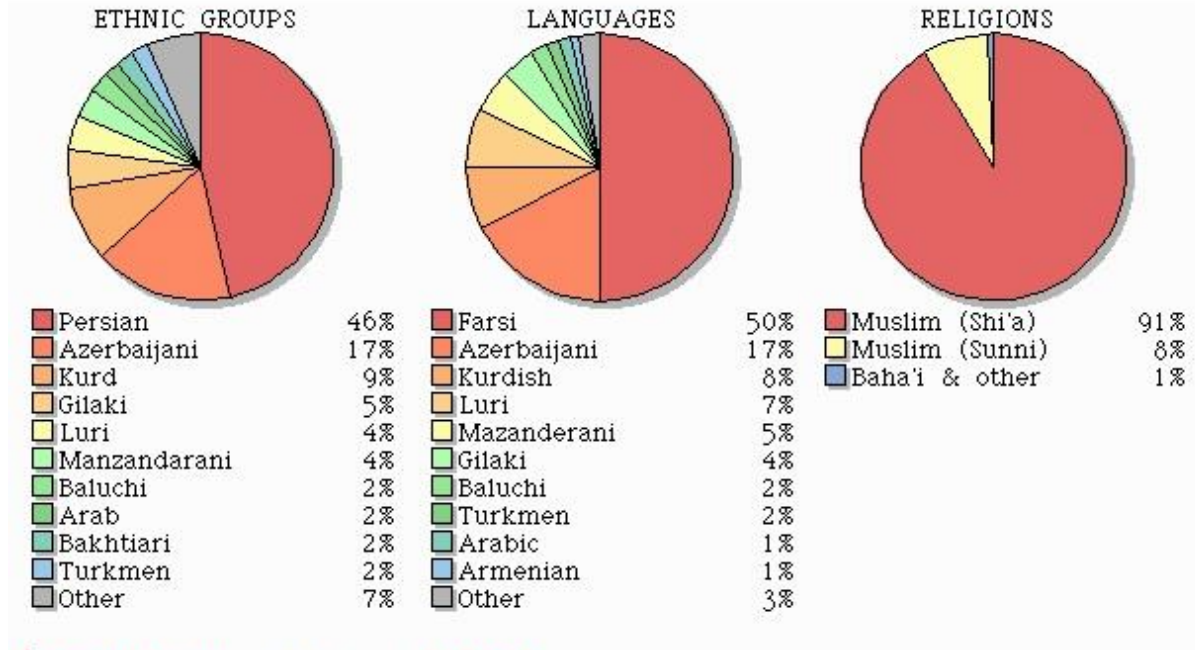
³Michael G.Roskin” Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür”, Çev; Bahattin Seçilmişoğlu, Adres yayınları, Ankara,2013,s.678

⁴Bayram Sinkaya,”İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı Ve Yönetim”,Editör, Yılmaz,Türel&Şahin,Mehmet,”Ortadoğu Siyasetinde İran”,Barış Yayıncılık,Ankara,2011,s.5

⁵GülaraYenisey,” İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.97)

Sasani devleti yıkılana kadar ülkede fars kimliği ön planda iken ülkeye İslamiyet'in girmesi ile birlikte yönetimde ümmet anlayışı hâkim olduğundan dolayı Sasani'den Pehlevi yönetimine kadar kesintisiz olarak Ülkeyi Türk hanedanlıkları yönetmiş olmasına rağmen etnik bir ayrıcalık göze çarpmamaktadır.

İRAN ETNİK YAPISI %10-15 SUNNİ & %85-90 Şİİ

İran nüfusu 75 Milyon (2011)

Farslar ve fars kökenliler: % 50-55 (30-35 milyon)

Türk halkları: Azeri Türkmen % 30-35 (15 Milyon Azeri / 2.5 Milyon Türkmen)

Kürtler: % 5-6 (4-5 milyon) Araplar: % 2-3 (2 milyon)

Belüciler: %2, Diğerleri % 2

Tablo 1.1. İran'ın Etnik Yapısı Dağılımı⁶

1.3. Tarihten Günümüze İran'da Din Olgusu

İran tarih boyunca doğu ile batı arasında geçiş güzergâhında konuşlanmış bir ülke olduğundan dolayı birçok medeniyet, din ve milletlerin etkisinde kalmıştır. Kendisi ile temasa geçen toplulukları ya etkilemiş kendine benzetmiş ya da kendileri etkilenmiştir. İran tarihten

⁶<http://millicumhuriyet.wordpress.com/iran-etnik-yapisi-sunni-sii-ne-kadar/> (Son erişim tarihi: 02.05.2014)

itibaren hareketli değişken bir toplum yapısına sahiptir. İran'da islamiyetten önce bile din ve devlet kendilerini iki zıt kimlik olarak tarif etmiyorlar, ikisi arasında bir kaynaşma söz konusu ve din devletin temeli devletten dinin bir koruyucusu durumundaydı ve devletin dini karakteri ona belirli bir meşruluk ve ayakta kalabilme kabiliyeti kazandırıyordu.⁷Din Fars toplumu için her zaman önemli bir konumdaydı.

İran tarihinde rastlanan ilk din İranlı olduğu düşünölen Mitanni kabilesinin din olarak yaşadığı Mitraizmdir. Bu dinin Hindistan ve İran'da yaşanan farklı iki kolu mevcuttur. Pers Mitraizmi diye bir dini akım oluşturacak kadar bu inanç persler tarafından benimsenmiş yayılmıştır

Mitraizm ile ilgili şüana kadar yazılı bir kaynak bulunmamakla birlikte birçok yer altı kazılarında Mitraizmin dini motiflerini içerdiği düşünölen resim kabartma ve heykellere ulaşılmıştır.

Tanrısal güç olduğuna inanılan güneş ışığına yönelme vardır. Anadolu ve Mezopotamya'da yaşanan inançlarla etkileşime giren Mithra kültürü Helen kültüründen de etkilenerek senkretik bir dine dönüşmüştür.⁸Mitraizm, Gönüllü yayıcıları olan,İranlı olduğu değerlendirilen Magi'ler tarafından Anadolu içlerine kadar yayılmıştır ve kabul görmüştür ve kendine inanan bir kitle oluşturabilmiştir. Hıristiyanlığın ortaya çıkıp yayılmasına kadar bu inanç Anadolu ve Mezopotamya'da etkin bir şekilde yaşanmıştır. Geniş bir bölgede kabul görmesinin nedenlerinden birisi yayıldığı yerlerde putperestliğin hâkim olması ve Mitraizmin elle tutulan ve temas edilen bir tanrı olgusundan ziyade o çağın bilimselliği ışığında hala gizemini koruyan güneşe yönelmesi cazibesini arttırmış olabilir. Bir diğer kabul görmesindeki gerekçe Mitraist düşüncenin savaşçılığı cesareti ve dürüstlüğü övmesi olabilir. Yine de putperestliğe karşı güçlü olsa da Hıristiyanlık karşısında tutunamamasından bir o kadarda gerçeklikten uzak olduğu sonucuna varılabilir.

Anadolu'da kurulan krallıkların hükümdarlarının hepsinin Mithrades (Mithrad) adını taşıdığı gibi aynı ismi İran hükümdarlarının da kullanmış olması bu inancın yayılmacı bir yönü olduğunu ve İran halkının bunu etkin bir şekilde kullandığını görüyoruz.

Bu düşünce Zerdüştlüğün İran tarafından kabul görmesiyle birlikte etkisini kaybetmiş gibi görünse de; daha sonra Zerdüştlük dini içerisinde önemli bir inanç kolu olarak rastlıyoruz. Bu İran halkının eski inançlarından kolay vazgeçemediğini ve yeni kabul ettikleri dine eskilerden bir şeyler taşıdıklarının göstergesidir.

⁷MomammadDjalili -Rıza &Kellner,Thierry,"İran'ın Son İkiYüzyıllık Tarihi",Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul,2011,s:36

⁸Hayreddin Kızıl, "Mithra'danMithras'ın Sırlarına Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", Ekav Akademi Dergisi,Yıl:17,sayı:55, (Bahar 2013)

M.S 224-651 yılları arasında İran'da hüküm süren ve İslam öncesi İran toplumunun son imparatorluğu Sasani devleti resmi din olarak Zerdüştlüğü kabul etmiştir. Zerdüştlük politeist kültüre karşı monoteist bir inanış olarak ortaya çıkmış olsada Sasaniler döneminde ikili bir anlayış hâkim olmuştur. İran'da Mecusilik olarak adlandırılrsa da Mazdeizm, ateşi kutsal saymasından dolayı ateşperestlikolarak adlandırılan Zerdüştlük; en eski tek tanrılı din olarak kabul edilse de bizim inançlarımıza göre kabul edilen üç hak din arasında bulunmamaktadır. Zerdüştlük halen yaşayan dinler arasındadır. Toplumda kast sisteminin olduğu inanışına göre en üstte din adamları ve en altta çiftçiler vardır. Dünyada 190 bin civarında inananı olduğu kabul edilir. Zerdüştlük tek tanrılı bir dindir ve Ahura Mazda diye isimlendirdikleri bir tanrıya inanırlar. Zerdüştlük inancına göre dünyanın sonu olan son üç bin yılın başında dünyaya gelen Zerdüştü'n her bin yılın sonunda bir oğlu dünyayı kurtarıcı olarak ve onun halifesi olarak gelir. Burada Mehdi anlayışına yakın bir inanışın olduğunu görüyoruz.(bu örnekte olduğu gibi İranlılarınİslami kabul ettikten sonra yol olarak tercih ettikleri Şia mezhebinde Zerdüştlükten birçok iz ve uygulamaya rastlamak mümkündür) Kutsal kitapları Avesta'dır. İnanç kaideleri olarak İslamiyet'e benzerlikleri vardır bu da tahrif edilmiş dinler arasında olabileceğini gösterir.

İslamiyet'in İran'a girmesi ile birlikte üç yüz yıl varlıklarını sürdürseler de devamında bu ülkede tutunamayarak Hindistan'a göç etmişler ve sayıları az olsa da inançlarına burada devam etmektedirler. Hindistan'daki bu inanışa sahip olanlara Parsi denilmektedir. Zerdüştlüğün İran kültürüne çok katkılarının olduğu göz ardı edilemez. Zerdüştiliğin oluşturduğu Farisi kültürün uygulamalarına 1924 yılından sonra şahlık döneminde bile rastlamak mümkündür.

İslamiyet'in ortaya çıkması ve yayılma kararı alması ile birlikte devrin hükümdarlarını birer mektup göndererek İslam'a davet etme politikası çerçevesinde devrin Sasani kralı Kısra'ya da İslam peygamberi tarafından bir İslam'a davet mektubu gönderilir. Bu vesile ile İran'ınİslamiyet'le ilk teması sağlanmış olur. Her ne kadar mektuba olumlu cevap alınmamış olsada HZ. Peygamber vefat edene kadar İran devleti ile herhangi savaş yaşanmamıştır. İlk silahlı mücadele Hz. Ebubekir döneminde (632-634) başlamışsa da Hz. Ömer döneminde Ebu Ubeyde kumandanlığında 636 yılında zaferle sonuçlanan sefere kadar bir üstünlük sağlanamamıştır. İran'ın sonunu hazırlayan darbe 637 yılında Kadisiye savaşında alınan mağlubiyettir. Sasani devletinin bu yenilgi ile başlayan çöküşü 651 yılında son hükümdar III. Yezdgerd'in ölümü ve devletin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

Kökü Medler ve Perslere dayanan Sasani kültürü yerini İslam'a bırakmış olsa da İslam'ı zorla kabul etmiş olan İranlılar İslam kültürünü kolay kolay benimsememişler, daima yeni

olaylara açık memnuniyetsiz bir İslam ülkesi olmuşlardır.⁹İslam toplumu arasındaki göze çarpan ilk bariz ayrılık Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesine Hz. Aişe ve Emevi ileri gelenlerinin karşı çıkmasıydı. Bu ihtilaf iki İslam topluluğunun ilkin Küfe'de devamında Sıffin'de savaşmasına kadar ilerlemiştir. Sıffin savaşında Hariciler olarak adlandırılan 4000 kişilik bir grup savaşa Hz. Ali tarafında başlayıp devamında ayrılmışlar ve devam eden zamanda bu grup üyeleri tarafından Hz. Ali şehit edilmiş ve bu vesile ile İslam dünyası ikiye bölünmüştür.

Hz. Ali'nin ölümünden sonra İran, Irak, Horasan ve Hicaz'daki Müslümanlar halife olarak Hz. Hasan'a biat ettilerse de Muaviye'nin Hz. Hasan üzerine bir ordu göndermesi üzerine Müslüman kanı dökülmesin diye kendini halifelikten azletmiş ve Muaviye halife olmuştur. Hz. Hasan ile Muaviye arasında Hz. Hasan Muaviye lehine halifelikten çekilirken yapılan anlaşmaya göre Muaviyeden sonra halife Kurulacak şura tarafından belirlenecekti¹⁰fakat Muaviye tarafından buna uyulmamış ölmeden önce yerine oğlu Yezid'i aday göstermişve ölümü ile birlikte yerine aday gösterdiği Yezid halife olmuş ve Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Küfe'liler Hz. Hüseyini halife ilan etmek için Mekke'den Küfe'ye davet etmişlerdir. Peygamber ailesinden kadın ve çocuklarında bulunduğu kabile Emevi ordusu tarafından Irak'ın Kerbela kentinde katledilmiş ve Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile filizlenen Müslümanlar arasındaki ayrılık hareketi, miladi 681, hicri 10 Muharrem 61 yılında Kerbela olayı ile onulmaz bir yara şeklini almıştır. Bu iktidar mücadelesinde İranlılar Ehli Beyt olarak adlandırılan ve peygamberin aile bireylerini kapsayan grubu desteklemişlerdir. Buradaki İran'ın tutumu dini olmaktan çok siyasi reflexler olarak adlandırılabilir. Çünkü bu dönemdeki tartışmaların temelini inançsal ve ameli konulardan çok iktidar merkezli anlaşmazlıklar oluşturmaktadır.

Artık Müslümanlar Sünniler (peygamber Yolundakiler) ve Şiiler (Hz. Ali taraftarları) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bir müddet sonra Şiilik siyasi vasfı artan bir mezhep haline gelmiş ve buna da en çok İranlılar sahip çıkmış ve devam eden yıllarda İslam dünyasında birlik kurmak mümkün olmadığı gibi bu ayrılık hep ihtilaflara sebep ola gelmiştir.¹¹Hz. Peygamber hadislerinde neslinin kızı Fatıma vesilesiyle devam edeceğini yani Hz. Ali'nin Çocuklarının peygamber neslinin devamı olacağını belirtmiştir. Diğer yandan Şii inancına sahip olanlar inandıkları 12 imam akidesine göre Hz. Ali ve nesline ayrı bir değer atfetmişlerdir. Burada peygamberin devam eden nesliyle 12 imam silsilesinin örtüştüğünü görüyoruz. Öncelikle siyasi

⁹Mehmet Saray, "Türk-İran İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2006,s:5

¹⁰Adnan Demircan,"İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi",BeyanYayımları,İstanbul,2014, s:65

¹¹Mehmet Saray, a.g.e.,s.5

bir hareket olarak başlayan bu ayrılık itikat ve amelde de farklı yorumlamalara sebep oldu. Sünni-Şii ayrılığının önemli sebeplerinden biriside Zerdüşt inancına sahip olan İranlıların zorla Müslüman olması ve köklü bir kültürel mirasa sahip olan İran kültürünün bunu kabullenmesi ve sahiplenmesinde zorluklar çekilmesidir.

Abbasiler döneminde eski İran dini ananelerinin İslami düşünce ile birleşmesiyle ortaya birtakım dini siyasi muhalefet hareketleri çıkmıştır.¹²Bütün bu hareketlerin merkezinde gerekçe olarak İranlıların Arapların üstünlüğünü kabul etmeyerek Farisi kimliklerini kaybetmeme adına mücadelesi vardır.

1300'lü yılların sonunda Timur İran topraklarına hâkim olana kadar İran'da inanç temelli büyük bir hareketlilik görülmemektedir. Halkın büyük çoğunluğu Sünni olmakla birlikte Bâtınlık ve Hurufilik gibi aşırı akımlara rastlamak mümkündür. Bu dönemde en çok dikkate değer konu Şeyh Safiyüddin Erdebili tarafından kurulan ve Sünni bir tarikat olan safevi tarikatının bölge politikasında oynadığı roldür. Başta Sünni olan bu tarikata Şah İsmail'in dedeleri tarafından sirayet edilerek bu tarikat Şiileştirilmiş ve bu tarikatın büyümesi; Şah İsmail'in 1501 yılında Safevi devletini kurarak İmamiye Şiiliğini devletin resmi mezhebi olarak belirlemesine kadar devam etmiştir. Bu gelişme ile birlikte İran topraklarında beş asır sürecek Şii mezhebi çerçevesinde yönetim devri başlamış oluyordu.

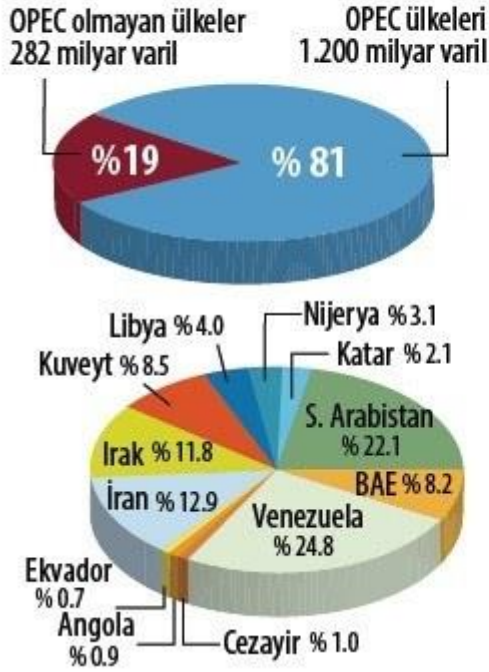
1924 yılında şahlık döneminin başlaması ile birlikte İran'da seküler bir yönetim şekli başlamıştı. Bu dönemde daha çok İslam öncesi döneme dönüş emareleri görüyoruz örneğin Şahın tekrar kendisini Pehlevi olarak adlandırması ve devlete isim olarak belirlediği İran isminin ilk defa Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da geçmesi örnek gösterilebilir. Fakat çok köklü bir dini geçmişe sahip bir devlet ve toplum yapısı olduğundan dolayı bu yönetim şekli 1979 yılındaki İslam devrimi ile yerini tekrar teokratik bir devlet yönetim şekline bırakmak zorunda kalmıştır. 1979 yılında kurulan İran İslam Cumhuriyeti olarak anayasasında da devletin resmi dini İslam, mezhebide Caferiliktir şeklinde belirleniyor.(İİC Anayasası Madde: 12) bu daha önce örneği olmayan ve yönetim şeklinin İslamiyet olarak benimsendiği ilk ülkedir. Hâlihazırda İran'ın devlet yönetiminde ve sosyal yaşamda tavizsiz bir şekilde İslami kuralları uyguladığı görüntüsü mevcuttur.

1.4. İran'ın Ekonomi politiği

¹²Hikmet Erdoğan, "Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran", IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.117

İran'ın tarihi ekonomik gelişimini ikiye ayırmak gerekirse 1908 İran'da zengin petrol yataklarının bulunması ve öncesi diye ayırmamız gerekir. İran geleneksel bir tarım toplumuyken dünya ekonomisinde petrolün hayati önem kazanması ve İran'ın petrol zengini bir ülke olması, İran'ı ekonomisi petrole dayalı bir ülke haline getirmiştir.

OPEC'in dünya ham petrol rezervlerindeki payı (2011)

OPEC ispatlanmış ham petrol rezervleri

2011 yıl sonu	Milyar varil	OPEC payı
Venezuela	297.6	24.8 %
İrak	141.4	11.8 %
Libya	48.0	4.0 %
Cezayir	12.2	1.0 %
S. Arabistan	265.4	22.1 %
Kuveyt	101.5	8.5 %
Nijerya	37.2	3.1 %
Angola	10.5	0.9 %
İran	154.6	12.9 %
BAE	97.8	8.2 %
Katar	25.4	2.1 %
Ekvador	8.2	0.7 %

Kaynak: OPEC

Tablo 1.2OPEC'in Dünya Ham Petrol Rezervlerindeki Yeri(2011)¹³

Dünyada sanayi devrimi gerçekleşene kadar İran sömürgeci ülkeler ile sömürülen ülkeler arasında geçiş güzergâhı iken sanayi devriminden sonra bölge genel olarak eski sömürgeci yeni sanayileşmiş Ülkeler tarafından hem hammadde sağlanan bir bölge hemde üretilen malların pazarlandığı bir alan konumunu almıştır¹⁴ Buda demek oluyor ki tarihin ilk zamanından itibaren bu bölge hep cazibesini koruya gelmiştir. Başka devletler ya buraları ele geçirerek ya da sömürge haline getirerek veyahut ikili iyi ilişkiler kurarak daha çok ekonomik çıkar merkezli beklentilerini hayata geçirmeye çalışmışlardır.

İran'ın ekonomik yapısı incelenirken bu ülkenin geçirmiş olduğu siyasi süreçler, bölgenin jeopolitik önemi, ülke tarihi ve tek madene dayalı ekonomilerde yaşanan “Hollanda Hastalığı” sorununu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁵1979 yılında devrim olana

¹³www.hurriyet.com.tr. (son erişim Tarihi: 12.05.2014)

¹⁴Ahmet Davutoğlu, “Stratetjik Derinlik”, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s:134

¹⁵Erol Bulut & Kırmızıoğlu, Hale, “İran Ekonomisi”, Ed. Türel Yılmaz& Mehmet Şahin, “Ortadoğu Siyasetinde İran”,Barış Kitabevi, Ankara,2011,s.288

kadar İran'ın güçlü bir petrol endüstrisi ve ekonomik orta sınıfı oluşturan tarım esnafı var iken devrim sonrası girilen sekiz yıllık savaş ve devrimin çağla uyuşmayan örneğin katı bir devletleştirme politikası ve yabancı sermayeye kısıtlama getirilmesi İran ekonomisini ciddi bir çıkmaza sokmuştur.

Çağımız ekonomik dinamiklerin temel göstergelerinden birisi olan döviz girdilerinin %80'ini petrol gelirlerinden elde eden İran'da; genel olarak ekonomiyi devletin; %40'ını doğrudan, %45'ini ise "Bonyad" olarak adlandırılan, bir tür İslami esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğu söylenebilir ve kalan %15'lik kesim ise, siyasal yelpazede muhafazakâr olarak tanımlanabilecek bir noktada duran İran özel sektörünün (bazaar) elindedir.¹⁶ İran ekonomisinde tarımın çok büyük bir rolü olsa da mevcut konjektürde 23,6 milyon hektar ekilebilir tarım alanı ile dünyada dördüncü sırada olsa da tarım ve gıda ürünlerinde dışa bağımlılıktan kurtulamamıştır. Hâlihazırda gıda ve tarım ürünü ithal eden ülke konumundadır. Enerji kaynakları alanında dünyada kanıtlanmış petrol rezervi olarak %11,5'i topraklarında barındıran İran dördüncü sıradan ikinci sıraya yükselmiştir. Doğalgaz rezervi olarak ise Rusya'nın ardından ikinci sıradadır. İran doğal kaynaklar ve madencilik alanında dünya ortalamasında ciddi rezervlere sahip olsa da şuana kadar bunu ekonomik avantaja çevirecek bir ekonomik politika ortaya koyamamıştır.

İran ekonomisi; mevcut durumda başta, nükleer kriz çerçevesinde ABD ve AB ülkelerinin uyguladığı ekonomik yaptırım olmak üzere ülke içerisinde ki yanlış ekonomik politikalar sebebiyle işsizlik ve yoksullukla boğuşmak suretiyle hak ettiği yerde bulunmamaktadır. Özellikle döviz girdisinin %80'i petrole dayalı olduğu içim dünya çapında petrol fiyatları ile ilgili en küçük bir olumsuz dalgalanmada İran ekonomisi fazlasıyla etkilenebilmektedir. Dolayısıyla devletin son zamanlardaki en büyük çabalarından birisi ekonomik çeşitliliği artırma gayretidir. Bunda da gözle görülür bir olumlu yönde değişiklik gözlenmektedir.

77 milyon 190 bin nüfus kitlesi ile, taşıdığı büyük işbirliği potansiyeline rağmen İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz son yıllara kadar, İran'daki kapalı rejimden kaynaklanan sorunlar, yaşanan siyasi krizler, korumacı ekonomi siyaseti ve buna bağlı ithalat-ihracat kontrolü, yüksek tarifeler, tarife dışı engeller, ulaşım ve sınır kapılarındaki yetersizlikler, bankacılık sistemindeki sorunlar, İran'a komşu illerimizin sınai ve ticari altyapısının yeterince gelişmemiş olması, kara yolu ve demir yolları ağlarının yetersizliği, uçak seferlerinin sayısının düşük düzeyde kalması ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar nedeni ile sınırlı

¹⁶T.C, Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği, İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, Mart, 2014

kalmıştır.¹⁷Fakat 2003 yılından itibaren Türkiye'nin komşu ülkelerle sıfır sorun ve ilişkileri geliştirme politikası kapsamında iki ülke arasındaki ekonomik ilişki istenen seviyede olmasada artan bir ivmeyle 2013 yılında Türkiye'nin ihracatı 4,193 milyar ABD Doları, İran'dan ithalatı ise, 10,383 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Burada ihracat-ithalat dengesizliğinin tek sebebi Türkiye'nin doğal gaz alımıdır.

İran tarihi ipek yolu üzerinde kurulmuş bir ülkedir. Dolayısıyla Türklerin Orta Asya'dan çıkmalarından sonra Anadolu'ya gelen Türklerle Orta Asya'da kalan akrabaları arasında İran tarih boyunca hep tampon pozisyonunda olmuş zaman zaman bunu çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Bu sorun çağımızda da Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında ki ekonominin ana taşıma unsuru olan tır trafiğini İran'ın engelleme cihetine gitmesi ile tezahür edebilmektedir.

İRAN-TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ						
YILLAR	İHRACAT (Bin \$)	DEĞİŞİM (%)	İTHALAT (Bin \$)	DEĞİŞİM (%)	HACİM (Bin \$)	DENGE (Bin \$)
2003	533.786	59,8	1.860.683	102	2.394.469	-1.326.897
2004	813.031	52,3	1.962.059	5,4	2.775.090	-1.149.028
2005	912.940	12,3	3.469.706	76,8	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.902	16,9	5.626.610	62,2	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	35,1	6.615.393	17,6	8.056.583	-5.174.203
2008	2.029.760	40,8	8.199.689	23,9	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.758	-0,2	3.405.896	-58,5	5.430.654	-1.381.138
2010	3.042.957	50,3	7.644.781	124,5	10.687.738	-4.601.824
2011	3.590.410	17,9	12.461.359	63	16.051.769	-8.870.949
2012	9.922.688	176,4	11.964.613	-4	21.887.301	-2.041.925
2013	4.193.950	-57,7	10.383.154	-13,2	14.577.104	-6.189.204
2013/3	1.032.432	-	2.827.398	-	3.929.830	-1.794.966
2014/3	663.290	-35,7	2.596.477	-8,2	3.259.767	-1.933.187

Tablo 1.3 İran-Türkiye Ticari ilişkileri (2014)¹⁸

1.5. İran Jeopolitiği

¹⁷T.C, Ekonomi Bakanlığı, a.g.e.

¹⁸www.counsellors.gov.tr/upload/IR/IRAN%20SUNUMU. (Son erişim tarihi: 10.05.2014)

Harita 1.1. Avrasya Siyasi haritası¹⁹

Bir ülkenin coğrafi konumu o ülkenin bütün dış siyasetini belirler ve dış politikada değişmeyen tek unsur coğrafyadır.²⁰Bir ülkeyle ilgili yapılacak analiz eğer coğrafyası incelenerek başlarsa doğru neticelere ulaşma ihtimali daha yüksektir. Ülkelerin siyasi geçmişi coğrafyayla paralellik arz etmektedir. İran'ın dünya haritası üzerinde konuşlandığı pozisyona bakıldığında ne kadar önemli bir yerde olduğu görülmektedir. İran tarihten itibaren mevkii olarak en büyük toprak parçası olan Avrasya kıtasında doğu ile batının kesişme noktasındadır. Bu durum bilinen en eski tarihte kavim göçlerinin ve tarihi ipek yolunun güzergâhı olmasına sebep olmuştur. Jeopolitik düşünür Harold Mackinder'e göre Avrasya kilit dünya adası olarak tanımlanır ve bu dünya adasını yöneten dünyayı yönetir tezi mevcuttur.²¹Dünya nüfusunun yaklaşık % 75'i Avrasya'da yaşamakta ve dünyada bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip bir bölgedir.

Avrasya'nın yeni jeopolitik haritasında en az beş jeostratejik oyuncu ile beş jeopolitik eksen belirlenebilir. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran kritik olarak önemli jeopolitik eksen rolünü oynarlarken, Türkiye ve İran her ikisinde bir ölçüde diğer oyunculara nazaran kapsamı dar olsa da aynı zamanda jeostratejik olarak da etkindirler.²²İran geniş bir perspektifle Avrasya'nın bir parçası olarak görünse de dar manada tartışmasız Ortadoğu'nun bir parçasıdır. Ortadoğu medeniyetlerin beşiği olarak adlandırılan ve insanlık tarihindeki

¹⁹www.uiportal.net(son erişim tarihi: 12.05.2014)

²⁰Bülent Keneş, "İran: Tehditmi, Fırsatı ?",Timaş Yayınları, İstanbul,2012, s:19

²¹ZbigniewBrzezinski,"Stratejik Vizyon", çev. Sezen Yalçın, Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.s: 159

²²ZbigniewBrzezinski, "Büyük Satranç tahtası",çev. Yelda Türedi, İnkılâp yayınları, İstanbul, 2005, s:65)

gelişmelerin mihenk taşı olan bir bölgedir. Ortadoğu özellikle Anadolu dünya hâkimiyetine yönelmek isteyen her devletin çözmek zorunda olduğu frigya kördüğümü gibidir yani, afro Avrasya kıtasına hâkim olmak isteyen her güç bu düğümü çözmek zorundadır.²³ İran'ın jeopolitik öneminin dahada artmasının mihenk taşı petrolün icadı ve Orta Doğunun petrol zengini bir bölge olmasının keşfidir. Gerek petrol zengini olması ve gerekse jeopolitik pozisyon olarak enerji nakil yollarında söz sahibi olabilecek pozisyonda olması İran'ın jeopolitik durumunu daha bir önemli hale getirmektedir.

Harita 1.2 İran ve Komşuları²⁴

İran 1,648 milyon km² toprak, 1,636 milyon km² su havzası olmak üzere büyüklük olarak dünyanın 18. Büyük devletidir. Batıda Türkiye ile 499 km ve Irak ile 1.458 km, kuzey-

²³Ahmet Davutoğlu, "Stratetjik Derinlik", Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s:131

²⁴<https://www.cia.gov> son erişim tarihi: 10.05.2014)

doğuda Türkmenistan ile 992 km, doğuda Pakistan ile 909 km ve Afganistan ile 936 km, kuzey-batıda Azerbaycan ile 432 km ve Ermenistan ile 35 km sınır komşuluğu olan İran Kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile çevrelenmiştir.

İran çoğunlukla dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olsada çeşitli havza ve platolara da sahiptir. Yüksekliği yer yer 5000 metreyi bulan sıradağları barındıran bir coğrafyadır.

1. 1979 devriminden sonra İran bulunduğu jeopolitik bölgeyi beş bölüme ayırmıştır

Ortadoğu ve kuzey Afrika: İşgal altındaki Filistin, Mısır, Suriye Ürdün, Lübnan, güney Akdeniz bölgesi, kuzey ve doğu Afrika, cebeli Tarık ve Süveyş kanalı

2. Arap yarım adası dâhil Basra körfezi: Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Katar, Umman, Yemen, Irak

3. Anadolu ve Balkanlar: Türkiye, Kuzey Irak, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Yunanistan, Kıbrıs, Balkan ülkeleri, Güney Avrupa'nın bir kısmı

4. Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, BDT ülkeleri, Çin'in kuzey batı kısımlarına kadar uzanan bölgeler,

5. Hint alt kıtası ve Hint Okyanusu bölgesi: Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Hindistan'ın kuzey ve doğu komşuları, Hint Okyanusu bölgeleri.²⁵

Keneş'in İran Savunma Bakanı Amiral Ali Şamkani'nin bir tespitine dayandırdığı bu veriye bakılırsa; Bir İranlı gözüyle İran jeopolitiği nerdeyse kara ulaşımının olduğu bütün toprak parçasıyla irtibatı olan geniş bir tanım olarak ortaya çıkabilir. Burada İran'ın kendisini bir Ortadoğu ülkesi dışında, dünya ülkesi olarak gördüğünden ziyade, Ortadoğu tanımının geniş tutulduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Çünkü en geniş manasıyla Orta Doğu bazı bilim insanlarına göre Arnavutluk ve Balkanlardan başlatılmaktadır.

Tarihte medeniyetler arası etkileşimin doğu ile batı arasında olmasından yola çıkılarak aynı paralel üzerinde bulunan Türkiye ile İran'ın medeniyetler arası bir köprü pozisyonunda olması her iki ülkenin jeopolitik avantaj ve dezavantajlarının aynı doğrultuda olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla küresel ve bölgesel politika belirleyici güçler ortak çalışmak durumunda kaldığında tercih edeceği bu iki bölgesel aktör arasında avantaj ve dezavantaj açısından fazla bir farklılık görmediklerinden dolayı zaman zaman iki ülke arasında tercih değişikliğine gitmişlerdir. Son yüz yılda ABD-Türkiye ve ABD- İran ilişkilerinde sıkça görmekteyiz ve aynı şekilde tarihten beri gelen Rusya'nın açık denizlere açılma hedefinde de yine iki ülke aynı durumdadır. Bu durum iki ülke arasında kader birliği gibi görünse de uluslararası ilişkiler açısından birbirlerinin alternatifi olma durumu ortaya çıkıyor. Bu tercih değişiklikleri soğuk

²⁵Bülent Keneş, a.g.e.,s.19

savaştan sonra dünyadaki blokların yıkılması ve ülke konumlarındaki kolay değişiklik yapma olasılıkları yaklaşık aynı jeopolitik konum içinde olan ülkeleri daha dikkatli politika izleme yoluna itmiştir.

İran ile Türkiye arasındaki jeopolitik konum olarak enerji nakil yollarındaki benzerlikte zaman zaman iki ülkenin çıkar çatışmasına girmesine sebep olmaktadır. İran'ın kendisinin bizzat karbon menşeli enerji kaynakları yönünden zengin olması Türkiye'ye karşı bir avantaj gibi görünse de bu kaynakların önemli bir pazar olan Avrupa ülkelerine ulaşması için en makul yolun Türkiye üzerinden geçmesi iki ülkeyi dengelemektedir. Ayrıca Orta Asya petrolünün detaşınması için Türkiye'nin İran'a alternatif konumda olması iki ülke arasındaki jeopolitik konuma dayalı çıkar çatışmasına sebep olmaktadır.

Asıl İran'ı jeopolitik açıdan önemli kılan durum petrolün çok önem arz ettiği zamanımızda dünya petrolünün % 1 bünyesinde barındıran Orta Doğunun dünyaya açılış kapısı olan Hürmüz boğazı üzerindeki İran hâkimiyetidir. Bölgesel politikanın belirlenmesindeki en önemli argümanın enerji naklinin güvenliği olduğu gerçeğine dayanarak Basra körfezinin çıkış kapısı olan Hürmüz boğazının konumu önem arz etmektedir. Mevcut şartlarda petrol ticaretinin büyük bir bölümü Hürmüz ve Malakka Boğazından gerçekleşmekte, 2011 yılında 32 milyon v/g olan petrol miktarı bu iki geçidin stratejik önemini arttırmaktadır. 2030 yılında en büyük petrol ithalatçısının Çin ve Avrupa'nın olacağı ve 2017 yılında Amerika'nın ithalattaki liderlik konumunu Çin'e bırakacağı göz önünde bulundurulursa bu iki boğazın önemi daha çok ortaya çıkacaktır. Türk Boğazlarındaki duruma bakılırsa 2004 yılında 3,4 milyon v/g olan petrol miktarı geçişinin 2009 yılına gelindiğinde 2.9 milyon v/g ye düştüğünü görüyoruz.²⁶ Diğer bir yandan Hazar Denizine olan kıyısının varlığından dolayı buradaki havzaya hem ortak hem de bu havzadan ve Orta Asya'dan çıkan petrolün ve doğal gazın sevkiyatındaki coğrafi avantajı İran'a önemli bir jeopolitik fırsat sağlamaktadır. Kısacası İran mevcut olduğu coğrafi konum neticesinde dünya piyasalarına ulaşan enerjinin dörtte üçü üzerinde hâkimiyete sahiptir.

²⁶Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü, 2012 Yılı Hampetrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs, 2013

1.6. Şii Jeopolitiği

Harita 1.3. Şii Hilali Haritası²⁷

Resmi kayıtlara göre 76.807.000 nüfusa sahip olan İran 'ın inanç olarak yüzde 99'u Müslüman olsa da mezhep bazında yüzde 91'i Şii, yüzde 8'i ise Sünni'dir. Dünya üzerindeki Müslüman nüfusun ise yüzde 85'i Sünni, yüzde 15'i Şii'dir. Çoğunluk nüfusu Müslüman olan ülkelerden İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn'de Şii nüfus ülke nüfusuna oranla çoğunluktadır. Orta Doğu'da nüfus yoğunluğuna göre bakıldığında yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi Arap yarımadasını çevreleyecek şekilde İran'dan başlayan, Irak, Şii nüfus azınlıkta olsada yönetimi

²⁷www.Türksolu.com.tr(son erişim tarihi: 02.06.2014)

Şiilerin sağladığı Suriye ve ağırlığını her geçen gün dahada fazla hissettiren Lübnan ve Nüfusunun yüzde 75'i Şii olan Bahreyn haritada görüldüğü gibi Şii Hilali diye adlandırılan bir hilal görünümündedir.

İran bu Şii Hilalini bozmama konusunda hassasiyet göstermektedir. Çünkü bu sayede Hint Okyanusu'ndan Basra Körfezine, doğu Akdeniz'den Hazar Denizi'ne uzanan genişlikteki bölgeye mezhepsel yakınlıktan dolayı stratejik bir hakimiyet kurarak etkiyebilmekte ve bu bölge dünyadaki petrol rezervinin yüzde 70'inin, doğal gaz rezervinin ise yüzde 40'ını barındıran stratejik bir coğrafyadır.²⁸ Yakın tarihte İslam coğrafyasında iki Müslüman ülke arasında mezhepsel temelli bir savaş yaşanmamıştır. İran, İran-İrak savaşında Suriye'yi kendi saflarına çekerek karşısında bir Sünni Arapbloğu oluşturmaya çalışmış olsa da başarılı olamamıştır. Bölgede ABD ve müttefikleri 2003 yılında Irak'ı işgal edip Sünni bir yönetim olan Saddam yönetimini yıkması ile yüzde 65'i Şii olan Irak'ta Şiiler söz sahibi olmaya başlamış ve Orta Doğu'daki güç dengesi değişerek Şii Hilali güç kazanmış ve Şii blok yükselişe geçmiştir. ABD öncelikle İran'a doğusunda sorun oluşturan Sünni bir yönetim olan Afganistan'ı ve batısında yine sorun oluşturan Sünni bir yönetim olan Irak'ı işgal edip mevcut yönetimi yıkarak ve İran'ın çok daha iyi anlayabildiği yönetimlerin gelmesini sağlayarak İran'a Şii eksenini kurmasında ve bölgede hâkim güç olması konusunda ciddi hizmet sunmuştur.

Her ne kadar ülkesinde Şii nüfus bulunan ülkeler tedirginlik yaşasa da bütün Şiilerin İran'a bağlı ve oradan talimat aldığını söylememiz mümkün değildir. Çünkü birçok ülkede milliyetçilik akımı özellikle Arap milliyetçiliği mezhepsel yaklaşımdan daha önde bulunabilmektedir. Hakeza aynı şey İran içinde söylenebilir; zira Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda İran rahatlıkla Ermenistan yanlısı bir politika izleyebilmektedir. Örneğin İran-İrak savaşında Iraklı Şiilerin İran saflarına geçmesi beklense de böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Birçok ülkedeki Şiiler İran'a siyasal açıdan ziyade İnançsal yönden yakınlık hissetmektedir. İran'ında diğer ülkeler tarafından bunun böyle bilinmesi ve kabul edilmesi işine gelmektedir. Çünkü İran Şii Hilali söylemine bile kendisine karşı oluşabilecek bir Sünni blok tehlikesine binaen sıcak bakmamaktadır. Ayrıca İran dış politika yapımında yeri geldiğinde Şiiliği yeri geldiğinde Müslümanlığı bazen de milliyetçiliğini veya devletin salt menfaatlerini ön plana çıkarmaktadır.

1.7. İran'ın Siyasal Sistemi

²⁸Bekir Aydoğan, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği, "İran Jeopolitiği Ve Şii Hilali", Ekopolitik Uluslar arası İlişkiler Masası Rapor No: 11-03, Ağustos, 2011 s:10

İmam Humeyni'nin tezi, siyasi liderlikle alakalı olup, 'siyasi liderliğin peygamberden ehlibeyt imamlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnız fukahanın meşru otorite olduğunu iddia eden ve günümüz İran'ında yönetimin esasını oluşturan bir kavramdır. İran siyasal sistemindeki tarihten beri gelen din olgusunun varlığı yadsınamayacak kadar önemlidir. Sasani devleti yıkıldıktan sonra kurulan uzun ömürlü olan ilk Farsî devlet olan Safevilerde de din olgusunun yoğunluğu göze çarpmaktadır. Yarım asırlık şahlık dönemi göz ardı edilecek olursa devlet yönetimindeki din olgusunun önemine bariz bir şekilde rastlanılır. Humeyni'nin devrimden aktif olarak yirmi yıl önce teorisini geliştirme çalışmalarına başladığı ve devrim ile hayata geçirdiği siyasal İslam modeli aslında Kaçar hanedanı ve Safevî döneminde uygulanan modele çok uzak bir model değildir. Yalnızca yeni olan şey Humeyni'nin de kendisinin ilk uygulayıcısı olduğu Velayeti Fakih makamıdır. Nasıl şuan ki yönetimin uygulamaları Şii İslam modeline uygunsaydı Safevî döneminde de görebilmekteyiz.

19. yüzyılda Rusya'nın etkisi altında kalan İran, 1904 yılında Japonya ile girdiği savaştan 1905 yılında yenilgi ile çıkan Rusya'da gerçekleşen Anayasa Devriminden de nasibinin almıştır. Bu dönemde ekonomik olarak Rusya'ya ciddi bağımlılığı olan İran' da olaylar, Rus devrimi neticesinde girdiği ekonomik kriz sonucunda, İran'a has bir ekonomik yapılanma olan Pazar esnafı, ulema ve entelektüellerin başlattığı sokak olayları 5 Ağustos 1906 yılında Muzfereddin Şah'ın Kurucu meclis kurmayı kabul etmesiyle neticelendi. Bu adım İran'ın siyasi gelişiminde önemli bir adımdır. Kurulan milli meclis ilk oturumunda bir anayasa oluşturma kararı aldı ve İran da devrin moda akımı olan meşrutiyetle tanışmış oldu. Yapılan anayasa o günün şartlarında özgürlükçü bir anayasaydı. Mevcut şah'ın anayasayı imzaladıktan kısa bir süre sonra ölmesi ve yerine geçen Muhammed Ali Şah'ın meclise karşı bir tavır takınması ve meclisle mücadeleye girmesi ve kurucu meclisi dağıtma girişimi yerine daha kapsamlı bir meclisin kurulması ve kendisinin bu meclis tarafından azledilmesi sonucunu doğurdu.

Anayasa yapılırken çeşitli ülkelerin anayasaları model alınsa da, İran'a has olan resmi dinin Caferilik kabul edilmesi, gayr-i müslimlerin hükümette görev almalarının yasaklanması ve yasaların şeriata uygunluğunu denetleyecek en az beş kişilik ulema ekibinden oluşturulacak şeriat komitesi kurulması²⁹ gibi maddelerin mevcut olması anayasanın tarihten gelen İran kimliğini yansıtan yönü olmuştur.

Rıza Şah Pehlevî 1925 yılında Şah ilan edildikten sonra yeni düzenlemelerle meclis ve hükümeti sembolik birer kurum haline getirmiş, ordu ve bürokrasinin ülke yönetimindeki etkinliğini artırmıştır. Rıza Şah Pehlevî bu dönemdeki uygulamalarında daha çok laikçi bir

²⁹Bayram Sinkaya, a.g.e., s.10

yaklaşım benimseyerek ülkede ciddi bir dinamik olan ulema ile devrimle sonuçlanacak ters düşme dönemini başlatmıştır.

1979 yılında İran’da devrim neticesinde oluşan siyasi sistemde sadece İran’a has birçok düzenlemelere rastlamak mümkündür. Bu düzenlemeye yönelik en bariz olanı Humeyni’nin 1960’lı yıllardan itibaren Kum şehrinde üzerine çalışmaya başladığı ve devrim ile hayata geçirdiği Velayeti Fakih sistemidir. Devrimden sonra hazırlanan ve 1989 yılında bazı değişiklikler yapılan mevcut bir anayasayla yönetilen İslam Cumhuriyeti şeklinde bir yönetim şekli benimseyen teokratik bir yönetimdir. Anayasaya göre yasama, yürütme ve yargı erkleri mevcuttur. İran cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Bakanlar kurulunu kurar ve bakanları atar. Cumhurbaşkanlığı makamı çok güçlü olmasına rağmen köklü politika değişikliklerine gidemez çünkü devletin dini yapısını korumak amacıyla, seçimle gelmiş kurumların icraatlarını kontrol etmek, gerekirse müdahale etmek suretiyle dengelemek amacını güden kurumların oluşturduğu; dini lider dini, siyasi hiyerarşinin devlet başkanı, uzmanlar meclisi parlamentosu, koruyucular konseyi yüksek mahkemesi, maslahat konseyi ise kabinesi şeklinde bir çeşit paralel yönetim mevcuttur.³⁰Devlet yönetiminin başında Rehber Velayeti Fakih dini lider vardır.

1.7.1. İran’da Dış Politikada Karar Alma Mekanizmaları

İran’da dış siyaset hiçbir zaman iç siyasetle uyum içerisinde olmamış, bazı yöneticiler iç siyasete önem vermeksizin iç siyasetten bağımsız bir dış siyaset oluşturmaya çalışmışlar ve ülke bir güç tarafından desteklendiği sürece bir sorun yaşanmamış fakat destekleyen ülkenin menfaati bittiğinde veya menfaatine ters düştüğünde İran bunun bedellerini çok ağır ödemek zorunda kalmıştır.³¹

İran İslam Devriminin belirgin hale getirdiği Şii İranlı üst kimliği hem Kaçarlar dönemindeki Şii kimliğinden hem de Pehlevi dönemindeki Fars ulusal kimliğinden farklılık göstermektedir. Kaçarlarda farklı etnik kimlikleri kucaklayıcı bir yaklaşım görünse de İslam cumhuriyetinde etnik kimlikleri dışlayan Fars etnik grubunun egemenliğine dayalı Şii İranlı kimliğine uygun uygulamalar görünmektedir. Bunun yanında Batıya karşı sert politikaları Müslümanlığı ön plana çıkaran uygulamaları ile Pehlevi döneminden çok farklı görünse de Şii

³⁰Bülent Keneş, “İran Siyasetinin İç Yüzü”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s:157

³¹İzzetullah İzzeti, “İran Ve Bölge Jeopolitiği”, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s: 70

İranlı kimliğini ön plana çıkarması ve Fars etnik çekirdeğine odaklanması ile Pehlevi dönemine çok benzerlik göstermektedir.³²

İran İslam Cumhuriyeti anayasasında dış politikayla ilgili hususlar madde 152 ve 154 de düzenlenmiştir:

Madde 152; Her türlü egemenlik kurmayı ve egemenlik altına girmeyi reddetmek, ülkenin her alanda bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü korumak, bütün Müslümanların haklarını savunmak, egemenlik peşindeki güçlere karşı hiçbir taahhütte bulunmamak ve saldırıda bulunmayan devletlere karşı saldırmamak ve barışçı ilişkiler kurma esasına dayanmaktadır.

Madde 154’de ise; İİC beşeri toplumların tümünde insan mutluluğunu, kendi amacı bilir ve bağımsızlık, hürriyet ve adalet yönetimini bütün insanlığın evrensel bir hakkı olarak tanır. Diğer milletlerin işlerine her türlü müdahaleden tam olarak çekinir. Ezilenlerin ezenlere karşı haklı mücadelesini dünyanın neresinde olursa olsun sahiplenir ezilenden yana pozisyon alır.³³

İran dış politikasının temel ilkeleri; dış politika belirlenmesinde İslami ilkelere uygun olması, İran’ın Körfez ülkelerinde önemli bir Petrol üreticisi olması jeo-stratejik açıdan dünya petrolünün yüzde 73’ünü bünyesinde barındıran Hazar havzasının komşusu ve kilit noktasında olması, etnik olarak heterojen yapının bölünme tehlikesi oluşturması, ayrıca liderlerin siyasi tercihleri şeklinde belirlenebilir.³⁴ fakat daha spesifik olarak İran dış politikasında politika yapımı ve karar alma aşamaları şu şekilde de sıralanabilir. İslam ülkelerinin korunması, bağımsızlığını koruması, çıkarların korunması, diğer ülkelerle birlikte dostça yaşama arzusu, gayri müslimleri İslam’a davet, dünyadaki tüm zulme uğrayanların inancına bakmaksızın desteklenmesi, başkalarına sevimli görünmek ve sevgisinin kazanmak gibi yedi adet dini kaide göz önünde bulundurulmak zorundadır ve Rehber, Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı, Maslahat Konseyi Başkanlığı, Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, Parlamento ve Stratejik Dış ilişkiler Konseyi olmak üzere yedi kurumun yetkili ve dahli vardır.³⁵

1.7.1.1. Rehber

³²Gülara Yenisey, a.g.e., s. 157

³³<http://www.imam-khomeini.com/> (son erişim tarihi:05.05.2014)

³⁴Erten Efegil, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, Orta Doğu Analiz, Aralık 2012, cilt:4, Sayı:48, s:64

³⁵Bülent Keneş, a.g.e, s.160-161

Velayet-i Fakih olarak adlandırılan Rehberlik makamı Humeyni tarafından Şiiliğin siyasal açıdan yeniden tanımlandırılması sonucu ortaya çıkan, Şia mezhebindeki imamet olgusunun yerine geliştirilen bir kurumdur. Kaçar hanedanı zamanında Rusların ve İngilizlerin saldırılarına karşı koyan tek güç Şii ulema olduğu için bu karşı koyuş ulemayı siyasallaştırdı. Bu tarihten itibaren İran ulusun savunulması ile İslam'ın ve Şiiliğin savunulması iç içe geçti ve devam eden tarihlerde 1891'de ki tütün kullanımına karşı verilen fetva, 1906 yılında anayasa olayları ve 1920'de Güney Irak'ta İngilizlere karşı direniş olaylarında ulemanın tutumu ulemayı iyice siyasallaştırdı. Humeyni'nin geliştirdiği Velayet-i Fakih kavramı bu siyasallaşmanın bir sonucudur ve Şii topluluklarını milliyetçilikten ve devletçilikten daha fazla harekete geçiren bir kurum olacaktır ve bu kavram İslam Devleti olmadan İslam Toplumu olamayacağını iddia eden İslamcı düşüncenin Şia inancına uyarlanmasıyla başka bir şey değildir.³⁶

Şiilikte tek bir uygulama mevcut değildir birçok kollara ayrılmış olduğunu görmekteyiz bunların içinde en güçlüsü ise İsnâaşeriyeciler onikicilerdir. Bunların yaygın olmasının sebeplerinden biriside Safevi devleti gibi tarihte güçlü ve sürekli olan bir devlet tarafından devletin resmi inancı olarak kabul edilmesi ve devlet ve sosyal uygulamalarda bu inancın kaidelerinin uygulanmış olmasıdır.

Şiiliğin bu koluna göre Hz. Ali ile başlayan imamet makamı nesep olarak gaip imam olarak kabul edilen 12. İmam olduğuna inanılan ve dokuzuncu asırda çocuk yaşta kaybolan İmam Muhammed Mehdi'nin yeryüzünden çekilmesi ile sona ermiştir. Bu zamandan itibaren hiçbir dünyevi otorite ve makam Şiiler tarafında kabul görmemiştir. Şia inancına göre gaip imam tekrar geldiğinde ideal devleti kuracak ve dünyadaki bütün mazlumların acısını dindirecektir. Bu inanişe göre pasif bir bekleyiş vardır. Fakat Humeyni bu bekleyiş olayını pasiflik olarak gördüğü için beklenen imamın misyonunu üstleneceğine inandığı ve gaip imamın bu görevi müçtehitlere verdiğini fakihlerin yani müçtehitlerin bu konuda imamların varisi olduğunu savunduğu görüşünü Velayeti Fakih eseriyle dillendirmiş, yaymaya başlamış ve 1979 yılındaki devrimle uygulamaya koymuştur. İmamet olgusu kelime anlamı olarak Müçtehitlerin mutlak otoritesi anlamına gelen bu tabir ile birlikte imamet makamının devamı olarak kabul edilen bu uygulama ile tekrar hayata geçirilmiştir. İlk velayeti fakih yani rehber dini lider devrimin de fikir babası ve lideri olan Ruhullah Musavi Humeyni olmuştur ve ölene kadar görevlendirilen bir makam olduğu için ölümünden sonra yerine Hamaney geçmiş ve halen devam etmektedir.

³⁶Olivier Roy, "Siyasal İslam'ın Çöküşü", çev. Akalın, Cüneyt, Metis, Yayınları, İstanbul, 1994, s:224-225

Rehber olmak için İran vatandaşı olmaya gerek yoktur. İnanç ve milliyet olarak ilk ve değişmez kaide Şiilik inancını benimsemiş bir Müslüman olmaktır. Ölene kadar kalmak üzere seçilen bu görev İran anayasasında belirtilen en önemli ve en üstteki makamdır. Yasama yürütme ve yargı rehberin denetimindedir. İran ordusu direk rehberine bağlıdır cumhurbaşkanı ve hükümete karşı bir sorumluluğu yoktur dolayısı ile başkomutandır, diğer demokratik ülkelerde meclisin yaptığı birçok işlemi rehber kendisi tek başına yapabilmektedir. Velayeti fakih makamı devlet kurumlarının üzerinde bir yere öyle konumlandırılmıştır ki karar alınan birimlerde alınan kararların uygulamasını yapan birimlerde ve bu uygulamaları ve kararları denetleyen birimlerde velayeti fakih tamamıyla etkilidir. Yani Rehberin rızası dışında ülkede devlet uygulamalarında bir şeye rastlamak mümkün değildir. İran'ın dış politika ve iç politika yapımında ve uygulamalarında Rehberin izine rastlamamak yani Şiiliğin gerektirdiği kaideleri görmemek mümkün değildir. Rehberin yönetime dâhil olması sosyal ve ekonomik hayattaki uygulamalarda da göz ardı edilemez. Ekonominin % 40 devlet kontrolünde % 45 ise “Bonyad” olarak tabir edilen, Rehberine karşı sorumlu bir tür İslami esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğu göz önünde bulundurulursa Rehberin dolaylı veya direk ekonominin %85'ine hâkim olduğu söylenebilir.

Velayet-i fakih kuramı Şiilik ve mollalık kurumunu sistemin merkezime oturtmuş iç ve dış politika yapımında ve uygulamasında tek söz sahibi olmaları ve Sünnileri yönetimden dışlamaları yönetim ve uygulamaların tamamen Şii kaidelerine göre tespit edilmesi İran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırmış ve dünya Şiiliği ile ilgilenmeye itmiştir.³⁷

1.7.1.2.Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanlığı kavramı İran siyasal hayatına 1979 İran devrimi ile girmiştir. Anayasayı sorunsuz bir şekilde uygulamak, devlet yönetimini oluşturan üç güç arasında koordineyi sağlamak, hükümetin direk rehberine bağlı olmayan faaliyetlerinde hükümete başkanlık etmek cumhurbaşkanının asli görevleridir. Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunu atar, kendisine çizilen yetki çerçevesinde hükümet politikalarını belirler, 22 kişiden oluşan bir bakanlar kurulu vardır. Savunma ve içişleri bakanını cumhurbaşkanı atar da Rehberine adaylar konusunda danışma zorunluluğu olduğu için bir nevi bu iki bakanı Rehber atamıştır. Cumhurbaşkanlığı Ülkede rehberden sonra en önemli makamdır.

Dört yıllığına halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanı iki defadan fazla seçilememektedir. Anayasa gereği adaylar siyaseten ve dini açıdan iyi bir geçmişe sahip olmaları gerekir.

³⁷Bülent Keneş, “İran Siyasetinin İç Yüzü”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s:160-161

Cumhurbaşkanlığına herkes aday olamaz adayların belirlenmesi Anayasa koruyucular konseyine aittir. Devlet yönetiminde cumhurbaşkanı ile Rehberin uyumu vazgeçilmez bir kaidedir. Bu kaideye uyulmaması durumu cumhurbaşkanının tasfiyesini bile gerektirecek bir süreci başlatabilir. İran’da cumhurbaşkanı her ne kadar halkoyuyla seçilmiş olsa da İran’ı cumhurbaşkanının kurduğu seçilmiş hükümetlerden ziyade atanmışların koyduğu kaideler ve atanmışların seçtiği memurlar yönetir.³⁸

Devrimden sonra işbaşına gelen cumhurbaşkanlarından ne Hatemi’nin reformculuğu kendi kararı ve siyaset anlayışının ürünü ne de Ahmedinejad’ın radikalizmi kendi başına uyguladığı bir siyasettir. Konuyu detaylandırmak gerekirse Hatemi, Rehber ve Rehberin kontrolü altında tuttuğu kurumların müsaade ettiği kadarıyla reformcudur veya Ahmedinejad yine aynı kurumların ve kişilerin müsaade ettiği kadarıyla radikaldir. İran’da cumhurbaşkanlığı makamı sınırlı sorumlu bir makamdır.

1.7.1.3.Diğer Unsurlar

Dışişleri Bakanlığı: Dışişleri bakanlığı cumhurbaşkanının başkanlığında kurulan bakanlar kurulunun 22 üyesinden birisidir. Cumhurbaşkanı dışişleri bakanını bakan olarak atamadan önce aday kesinlikle Rehberin onayından geçmiş birisi olmalıdır. Dolayısıyla devletin dış politikasını en yüksek icra eden makam olan dışişleri bakanlığı Rehberin kontrolünde istediği bir şahıs olmak durumundadır. Bu sebeple dış politika tamamıyla Şii kaideler doğrultusunda şekillenmek durumundadır.

Maslahat Konseyi Başkanlığı (Mecme-i Teşhis-i Meslehet-i Nizam): devrimden sonra İran siyasal hayatına giren iki kurum olan meclis ve Anayasa Koruyucular Konseyi belirli bir süre geçtikten sonra aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için Humeyni tarafından 1988 yılında kurulmuştur. Sayıları değişken olan bu kururlun üyeleri Rehber tarafından atanmaktadır. Bu durum meclisin her kararını İslami ilkelere göre inceleyen ve onay verme makamında olan Anayasa koruyucular konseyi meclisin her kararını incelediği için İran’da reform hareketi çok zordur ve konseyle meclisin arasındaki ihtilafı çözmek için Rehber tarafından atanan çözüm konseyi adeta seçilmişlere paralel bir yasama organı gibidir.³⁹ Ayrıca bu kurum devletin bütün kurumlarını denetleme ve devletin resmi politikaları konusunda lidere tavsiyelerde bulunma yetkisine sahiptir.⁴⁰

³⁸Hikmet Erdoğan, a.g.e., s.93

³⁹Michael G. Roskin, a.g.e.,s.685

⁴⁰Bülent Keneş, “İran Siyasetinin İç Yüzü”,Timaş Yayınları, İstanbul,2013,s:189

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şura-yi Ali-yiEmniyet-i Milli): İran'ın en üst savunma ve istihbarat makamıdır. Türkiye'deki MGK ile görev tanımı olarak benzerlik göstermektedir. Kuruluş amacı ülke bütünlüğünü korumak. Rehber tarafından belirtilen genel politikaya uygun olarak ülke güvenliğini sağlamak. Devrimi korumak olarak tanımlanmıştır. Başkanlığını cumhurbaşkanı yapmaktadır kararları Rehber tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Üyeleri olan genelkurmay başkanı, silahlı kuvvetler komutanı, bütçe ve planlama teşkilatı başkanı, rehberin iki temsilcisi, devrim muhafızları komutanı, içişleri bakanı, dışişleri bakanı ve istihbarat bakanı olmak üzere hepsi Rehber tarafından belirlenen kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kuruldan çıkacak karar Rehberin düşüncesi ile paralellik göstermektedir ve İran'ın her kurumunda olduğu gibi bu kurum da Rehber ile iyi ilişkiler kurmak zorundadır.

İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şura-yi İslami): İran anayasasının 58. Maddesine göre yasama gücü halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan İslami Şura meclisi tarafından kullanılır. Milletvekilleri doğrudan halk tarafından ve gizli oyla dört yıllık süre için seçilir. Meclisin başlıca görevleri bakanlar Kuruluna güvenoyu verme, cumhurbaşkanı ve bakanlar Kurulunun icraatlarını denetleme gerekirse gensoru verme gibi yetkileri vardır. Mecliste parti sistemi yoktur. Tek üyeli bölge sistemi vardır ve dar bölgesel çoğunluk sistemi uygulanmaktadır. Seçimlerde oy verme özgür ve adildir fakat rekabet yok denecek kadar azdır. Bütün adaylar Anayasa Koruyucular Konseyinin onayından geçmek zorundadır. Meclisteki vekil sayısı 290'dır. Anayasaya göre Mecliste Zerdüşter, Museviler, Süryaniler, Keldaniler, Hıristiyanlar ve Ermeniler toplamda beş vekil ile temsil edilirler.

Anayasaya ve İslami esaslara uygun olmak şartıyla En az onbeş milletvekili olmak şartıyla her konuda yasa önerisinde bulunulabilir. Ülkenin bütün meseleleri ile ilgili kanun yapan meclisin kararları Anayasa Koruyucular Konseyinin anayasaya uygunluğunun onaylanması ile yürürlüğe girer ve meclisinde kesinlikle icraatlarında rehberle ters düşmemesi gerekmektedir

Stratejik Dış ilişkiler Konseyi

2. BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN İLİŞKİLERİ

2.1.Türk-İran İlişkilerinin Başlangıcı

Türkler ile İranlıların ilişkileri çok eski tarihlere uzanmaktadır. Tarihin ilk devirlerinden itibaren Orta Asya'da yerleşik olan Turan isimli Türk devleti ile devrin İran devleti arasında coğrafyalarının bitişik olması münasebeti ile sürekli bir ilişki olagelmıştır. Tarihte İran- Turan savaşları olarak adlandırılan bir dize savaşlar olmuştur. Kayıtlı tarihe göre ilk Türk-İran ilişkilerine Hunlar zamanında rastlanmakta ve M.Ö. IV. asırda kurulan Asya'daki ilk Türk devleti olma unvanını taşıyan Büyük Hun İmparatorluğunun Kuzey ve Güney diye ikiye ayrılmasından sonra Türklerin batıya doğru göçlerinde Hazar Denizin ile Aral gölü arasında kalan İran bölgesini yani bölgede hâkim olan Sasani devletini devrin Türk Devleti olan Ak-Hunlar Girdikleri bir asırlık mücadeleden sonra üstünlüklerini kabul ettirerek vergiye bağlamış ve etkileri altına almışlardır.⁴¹M.S.484 yılında İran'ın Ak-Hunların üstünlüğünü kabul ettikten sonra Orta Asya'da 552 yılında Gök-Türk hakanlığı kurulana kadar Türk-İran ilişkilerinde bir durağanlık söz konudur. Göktürklerin topraklarını geliştirmek amacıyla batıya doğru ilerlemeleri neticesinde Ak-Hunlarla girdiği mücadelede Göktürkler Ak-Hunları yenmiş ve Ak-Hunların yıkılması neticesinde bu devletin toprakları Sasaniler ve Göktürkler tarafından paylaşılması neticesinde Sasaniler tekrar başka bir Türk devleti olan Göktürkler ile komşu olmak suretiyle ilişki içine girmiştir. Bu devirde Göktürk- İran mücadelesinde tek belirleyici unsur toprak hâkimiyeti değil bunun yanında Türklerin batı ile olan ticaret yolu üzerinde yani tarihi ismi ile İpek Yolu üzerinde konumlanmış İran'ın bunu avantaj olarak kullanma isteği mücadelede belirleyici bir sebep olmuştur.

Göktürklerin stratejik dış politika izleme neticesinde İran'ın batı komşusu olan Bizanslarla ittifak yoluna gitmesi İran'a iki koldan mücadele etme zorunluluğu doğurmuş ve bu savaşlar neticesinde zayıf düşen İran kendileri ile mücadeleye giren İslam ordusuna karşı fazla bir varlık gösteremeyerek dağılmak zorunda kalmıştır. İran'ın fethinden sonra İslam orduları doğuya doğru fetihlerini sürdürerek Orta Asya'nın içlerine kadar varmış ve burada Türklerle karşılaşmışlardır.

İslam ordusu Orta Asya'da Türklerle karşılaştıkları dönemde Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasındaki sorundan dolayı oluşan zafiyet vesilesiyle iki toplum arasından küçük sürtüşmeler olsa da ciddi bir savaş yaşanmamıştır. Bu durum Türklerin İslamiyet'le tanışmasında İran'ın yaşadığı travma gibi bir travma yaşanmasını engellemiş İslamiyet ikna yoluyla Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu karşılıklı etkileşim yüz yıl kadar sürmüş ve bu süreçte Türkler İslamiyet'le yakın komşuluk ilişkisi kurmuşlardır. Devam eden süreçte Türklerle Müslümanlar ortak düşman olan Çin'e Müslümanların yaptığı 751 yılındaki Talas Savaşında Türklerin Müslümanlara destek vermesi ile yakınlık artmıştır. Bu durumda İslamiyet ile Türkler tam

⁴¹Mehmet Saray, "Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.1

olarak İran'dan yüz yıl sonra tanışmışlardır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra ilk kurdukları devlet Karahanlı devletidir. Artık İslam'ın bayraktarlığını üstlenen Türkler devam eden süreçte büyük devletler kurmak suretiyle İslamiyet'in hizmetine girmişlerdir.

2.2.Selçuklu Dönemi Türk –İran İlişkileri

Abbasilerin son devirlerindeki yönetim zafiyetinden faydalanan Tahiriler (821-873), Saffariler (867-2003) ve Samaniler (817-1005), Mavereünnehir ve Horasan bölgesinde uzun süreli olmamakla birlikte hâkimiyet sürmüşlerdir. Karahanlılar'ınMavereünnehir'i ele geçirmeleri ile birlikte İran bölgesini dokuz asır etkisi altında tutacak Türk kavimleri devri başlamıştır. Karahanlılara ve Gazneliler devletinden sonra 1040 yılından itibaren bölgede Selçuklu hâkimiyetini görüyoruz. 1040 yılında Selçuklular ile Gazneliler arasında geçen ve Selçukluların galibiyeti ile neticelenen Dandanakan savaşı sonucunda İran ülkesinin kapıları açılmış oldu. Dandanakan galibiyeti neticesinde Selçuklular Karahanlıların elinden en büyük Türk devleti olma özelliğini almış oldular ve Türklerin Orta Asya'dan çıkarak daha batıda olan Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya geçmelerini sağladılar. 1055 yılına gelindiğinde Sasanilerden sonra ilk defa bütün İran coğrafyası bir tek devletin yani Selçuklu devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.

Selçuklular İran'ın devlet yönetimi uygulamalarından etkilenmiş birçok konuda örnek almış ve hatta denge politikası olması açısından askeri yapıda Türklere, bürokraside İranlılara ağırlık vermiştir. Devletin sisteminde Sünni İslam hukuk anlayışı hâkim olmuştur. Selçuklu sarayı İran diline ve edebiyatına büyük ehemmiyet vermiş ve Nizamülmülk döneminde Farsça resmi yazışma dili olarak kabul edilmiştir. Selçuklu devleti Fars coğrafyasında ilk Türk kökenli devlet olduğu kadar Türk ve İran halkının ilk defa birlikte yaşama gayreti ve başarılı bir neticesiydi.⁴²Selçuklu döneminde Şiiliğin bir kolu olan İsmaililik inancını yaymaya çalışan bir gayri memnun grubu ortaya çıkmıştır. Selçuklu sultanları Hasan Sabbah liderliğindeki bu grupla uzun bir mücadele vermiş olsa da bu grup varlığını, Selçuklular döneminden sonra Moğol hükümdarının oğlu olan ve İlhanlı devletinin hükümdarı Hülagü tarafından bertaraf edilene kadar sürdürmüştür.

Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra 16. yüzyılın sonlarına kadar sürecek olan küçük atabeglikler dönemi başlamıştır. Bunlar Azerbaycan'da İldenizler (1148-1225), Fars'da Salgurlular (1148-1286), Yezdatabegliği (1141-1318), Büyük Luristan (1155-1423) ve Küçük Luristan (1174-1597) en büyükleri olarak tarih sayfalarında yerlerini almışlardır. Harizmşahlar

⁴²Hikmet Erdoğan, "Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran", IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008s.575

İran bölgesinde siyasi birliği yeniden kurmuş olsa da 1221 yılında Cengiz Han komutasında batıya doğru hareket geçen Moğol orduları önüne gelen her devleti yıktığı gibi Harizmşahlar da bu istila hareketinden etkilenerek karşılarında bir varlık gösterememişlerdir.

Hülagu İran merkezli egemenliği genişleterek 1258 yılında Urumiye gölü doğusunda İlhanlılar devletini kurmuştur. 1369 'de Belh'de emirliğini ilan etmesi ile ortaya çıkan ve batıya doğru bütün İran coğrafyasını işgal eden Timur'un 1405 yılında ölümünden sonra etkisi kaybolması neticesinde, bu bölgede etkinliğini arttıran iki Türkmen devleti olan Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında İran toprakları paylaşıldı.

Moğol istilası esnasında başta Horasan olmak üzere birçok şehir talan edildi, Moğol istilasının oluşturduğu karanlık tablo toplumda çaresizlik olarak tezahür etti ve dünya hayatından kaçış ve daha mistik bir yaşama yöneliş olarak kendini gösterdi. Birçok şehirde olduğu gibi özellikle İran'da dini-tasavvufi hareketlerin güçlenip gelişmesi için uygun bir zemin hazırladı.⁴³Bu dönemde ki mistik sofi yaşama yönelme olayı bölge tarihinde belirleyici bir rol oynayacaktır çünkü Safevi devletinin de neşet ettiği ortam olan Şeyh Safiyüddin Erdebil liderliğindeki Safevi tarikatının gelişmesi ve bu topraklarda kabul görüp taraftar toplaması bu dönemin mistik eğiliminin bir ürünüdür.

2.3.Osmanlı Dönemi Türk –İran İlişkileri

1405 yılında İran topraklarına hâkim olan Timur birlikleri Timur'un ölümünden sonra fazla varlık gösteremeyerek dağılmış ve İran toprakları iki Türkmen devleti olan Şii Karakoyunlular ve Sünni olan Akkoyunlular tarafından paylaşılmıştır. Dolayısı ile Türk-İran ilişkilerinin başlaması Safevilerden önce bu iki devlet zamanına denk gelir. Osmanlı devleti Anadolu'daki Türk beylikleri ile birliği sağladıktan sonra mücadele ve genişleme yönünü cihat mantığı çerçevesinde gayr-i Müslim olan batı ülkelerine çevirdiği için kendilerine tehlike oluşturmadıkları ve saldırı durumuna geçmedikleri sürece tebaası Müslüman olan ülkelere karşı savaşmama politikası doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Özellikle Müslüman olmakla birlikte Türkmen de olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerine karşı Osmanlı tarafında dostane tavır takınılmış olsa da, her iki devletin hükümdarları bu dostça yaklaşıma olumlu cevap vermemişlerdir. Bu iki devlet Osmanlının kendisine rakip gördüğü ve mücadeleye girdiği Avrupa devletleri ile ittifak kurmaktan çekinmemişlerdir. Bu iki ülkenin tutumunu önceden Şii olan Karakoyunlu ve Sünni olmasına rağmen İranlılaşan Akkoyunlu devletlerinin Şii düşüncede militanlaşmasına bağlayabiliriz

⁴³EskoNaskali, "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 2000, cilt:22s.399

zira.⁴⁴Akkoyunlu Devletinin hükümdarı Uzun Hasan 1471 yılında Venedik ile yaptığı Tebriz anlaşmasına göre Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmayı öngörüyorlardı. Osmanlı devleti tarafından toprakları zapt edilen Anadolu beyliklerini Osmanlı'ya karşı kıskırtıyordu. Saldırımı bir ileri aşamaya taşıyan Akkoyunlu devleti Anadolu'ya doğru bir sefer başlattı ve 18 Ağustos 1472 tarihinde Kireli Meydan Muharebesinde yenilgiye uğratıldı. Doğudaki bu fitnenin bertaraf edilmesi için Fatih Sultan Mehmet bir sefer düzenledi ve 11 Ağustos 1473 tarihinde Uzun Hasan'ın komutanlığındaki Akkoyunlu Devleti ile Tarihe Otlukbeli Muhaberesi Olarak geçen savaştakarşı karşıya geldi Uzun Hasan birliklerini kesin yenilgiye uğrattı. Fatih Sultan Mehmet bu yenilgiden sonra Akkoyunlu devletini ortadan kaldıracakken Müslüman bir ülke olması münasebetiyle bunu gerçekleştirmedi ve batıdaki zaferlerine devam etti. Uzun hasan ölene kadar iki ülke arasındaki ilişkiler dostane bir çizgide sürsede ölümünden sonra tekrar iki ülke arasındaki ilişkiler bozulma sürecine girdi. Bu dönemden sonra Uzun Hasan'ın devlet merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımasından sonra başlayan İrânlılaştırma sürecinin etkilerini görüyoruz.

Fatihin İslamiyet'in iki kolu olan Şii ile Sünnilik arasındaki husumetin artmaması için Otlukbeli Muhaberesinden sonra ortadan kaldıracakken kaldırmadığı Akkoyunlu devleti bu düşüncenin tam tersi hareket ederek Otlukbeli yenilgisinden sonra daha da fitneyi körüklemiş ve Şii düşüncede kurulacak olan Safevi devletinin kurulması süreci daha da hızlanmıştır. Osmanlı devletinin İran'a yönelik askeri ve siyasi ilgisi, Osmanlı'nın Sünni dünya ve din anlayışından farklı olarak ortaya çıkan Safevi devletinin kurulması ile artmıştır. Osmanlı tebaasının bir kısmını oluşturan Şii Türkmen vatandaşlar kurulan bu devletin savunduğu inanca yabancı olmayan ve akrabalık bağı olan kitlelerdir ve Safevi devletinden gelecek bir fitne akımı Osmanlıyı direk etkileyebilecektir ve Osmanlı-Safevi mücadelesinin özünü artık bu düşünce oluşturacaktır.

2.3.1. Safeviler ve Türk –İran Mücadelesi

Türklerin, İslam dininin dünyaya yayılmasında ve İslam uygarlığının doğmasında çok büyük rolü olmuştur. Türklerin gerçekleştirdiği fetihler sayesinde 1300-1700 yılları arasında 400 yıl süren ve Macaristan'dan Endonezya'ya kadar uzanan imparatorluk dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde Müslüman dünyasını dört büyük devlet yönetmekteydi: Mısır Memlûkleri, Osmanlı, Safeviler ve Türk-Moğol Hindistan'ı.

1700 tarihinden itibaren 300 yıl İslam'ın gerilediği dönemdir. Avrupa güçlerinin baskı ve işgal politikaları sonucu 1798'de Memlûklar, 1723'de Safeviler ve aynı dönemde

⁴⁴Mehmet Saray, a.g.e., s.23

Hindistan'da Türk-Moğol devleti ve en son 1922'de Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilerek bu dönem kapanmıştır.

İslam dünyasının yükselişi döneminde birlik sağlanamamış batıda Osmanlıların doğuda Safeviler'in ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Bu iki devlet arasındaki politik çatışmalar kendisini dinsel alanda göstermiştir; Osmanlı Sünni İslam'ı benimserken, Safeviler Şiiliği devletin resmi dini olarak kabul etmişlerdir.⁴⁵ Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkasya, İran içinse Irak hep hedefte olmuş, bu amaçlarına ulaşmak için her iki tarafta yaşanan Sünni-Şii savaşlarının ardından birbirlerini zayıf buldukları anda bunu fırsata çevirip saldırıya geçmekten çekinmemişler ve bu mücadele I. Dünya savaşının sonuna kadar sürmüştür.⁴⁶ I. Dünya Savaşından sonra ise günümüze kadar Orta Doğu bölgesinde mezhepsel bir savaş söz konusu olmamıştır. Bu dönemden sonra bölgedeki savaşların sebepleri daha çok sınır anlaşmazlığı ve doğal kaynakların paylaşımı ekseninde yaşanmıştır.

Osmanlı devletinden aldığı Otlukbeli yenilgisinden sonra zayıflamaya devam eden Akkoyunlu devletinin toprakları hızla safeviler tarafından ele geçirildi. Şah İsmail'in öncülüğünde sürdürülen iktidar mücadelesinin özünü Anadolu'dan Azerbaycan'a ve İran'a göç etmiş olan Oğuz-Türkmen kabileleri oluşturuyordu. İmamiye Şiiliği XV. yüzyılda İslam öncesi Türk inançlarının retoriklerine fazla yer veren bir inanç olduğu için Anadolu Türkmenleri arasında hızla yayılmış ve Şah İsmail'in Safevi devletini kurarken Şiiliğe eğilimli Türkmen kabilelerinin mezhebi duygularını suiistimal etmesinin yolunu açmış ve Anadolu'nun büyük kısmını saran ekonomik ve içtimai eşitsizlikler bu kabilelerin Alevilik, Bektaşilik ve Şiiliğe açık sempatilerinin de rolüyle Şah İsmail'in iktidar mücadelesine katkı sağlamıştır.⁴⁷ Şah İsmail'in kurduğu Safevi devletine hâkim olan sufiheterodoks İslam anlayışı ve askeri yapısı tam bir Türkmen aşiret devleti yapısı şeklindeydi. Fakat zamanla merkezileşen ve kurumsallaşan bu yapıya Şii ve Fars karakteri hâkim olmuştur. Safevi devletinin kurulmasında itibaren kısa sürede genişleme başarısı Kızılbaş Türkmen oymaklarının askeri başarısına bağlıydı. Ustaclu, Varsak, Rumlu, Tekeli, Şamlu, Kaçar, Afşar ve Kamanlı Türkmenleri, Safevi süvari ordusu oluşturan unsurlardı. Bu oymaklar Şah İsmail'in tanrısal gücü olduğuna inanmaktaydılar. Şah İsmail'in kökü Safevi devletinin ismini aldığı Erdebil'de Sünni Safevi

⁴⁵Gülar Yenisey, "İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004", Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, 2008, s. 78-79

⁴⁶Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri, 1919-1925", TC Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48> Son Erişim Tarihi: 23.06.2014

⁴⁷Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 2000, cilt: 22, s: 405

tarikatını kuran Şeyh Safiyeddin'e dayanır. Babadan oğla geçen şeyhlik 6. kuşakta İsmail'e geçer. Şah İsmail'in dedesi Şah Cüneyd taraftarlarını sofilik çizgisinin dışında bir alan olan savaşlara yönlendirmiş Şii-sufi ideolojisini kullanarak Sünni otoritelere karşı iktidar mücadelesine girmiştir. Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar taraftarlarına, Şiilik inancına göre kutsal olan 12 imamı temsilen başlarına 12 dilimli kızıl sarık sardırmasından dolayı taraftarlarına Kızılbaş denile gelmiştir.

1501 yılında Nahçıvan'da Akkoyunlu birliklerini yenen Şah İsmail, Tebrize girerek dedesi Uzun Hasan'ın tahtına oturmuştur. Safevi devleti kurulduktan sonra Akkoyunlulardan farklı olarak İmamiye Şiiliğini resmi mezhep olarak kabul etmiş ve Osmanlı idaresi altındaki Şiiliğe eğilimli Türkmen grupları arasında propaganda cihetine gitmiştir. Bu Osmanlı Padişahı II. Beyazıd'ı tedirgin etse de bu sorun iki ülke arasında savaşa varacak kadar büyütülmemiştir. Bu dönemde Osmanlı tebaası arasında etkili olan bu propaganda 1511 yılında Şah kulu isyanını netice vermiştir. Bu isyandaki en etkili faktör Şahkulu'nun babası ile Şah İsmail'in babasının Şeyh Haydar'ın birlikte hizmetinde olması vesilesi ile Şiiliğe gönül vermeleri ve Şahkulu Baba Tekeli'nin Safevi Devleti kurulduktan sonra Şiiliğin Anadolu'da yayılması için Şah İsmail'in bir halifesi olarak Antalya civarında mücadele vermesidir. Şahkulu II. Beyazıd'ın şehzadelerinin iktidar mücadelesine girişmesini fırsat bilerek ekonomik düzenleri bozulan sipahileri etrafında toplayarak bir ayaklanma gerçekleştirmiştir. Bu ayaklanma Sadrazam Hadım Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından bastırılmış Şahkulu öldürülmüş ve etrafındakiler İran'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Şii olan Türkmen grupları için İran Şah İsmail'in yoğun propagandasının etkisi ile cazibe merkezi haline gelmiş orta ve Doğu Anadolu'dan birçok Türkmen grupları İran'a göç etmişlerdir. Bu göçlerin yoğunluğu Osmanlı Devletinin güvenliğini tehlikeye atacak boyutlara gelmiştir.

Şehzadeliği döneminde de Şii yayılcılığıyla doğuda mücadele veren Yavuz Sultan Selim 1512 yılında tahta geçer geçmez Şii propagandacılarını yakalatarak idam ettirdi ve İran ile bütün münasebetleri yasaklayarak İstanbul'da topladığı divanda Şah İsmail ve müritlerinin Osmanlıya karşı oluşturduğu tehlikenin boyutlarını ortaya koyarak ulemeden; Şii düşüncesinin Anadolu'daki Müslümanları bölerek ayrışmaya sebebiyet verdiği ve Kızılbaş tehlikesine karşı savaş açmanın cihaddan da "ehem ve akdem" olduğuna dair fetva aldı.⁴⁸ Yavuz Sultan Selim aldığı fetvanın gücüyle Anadolu'daki mevcut nizamı tehdit eden Safevi devletine karşı çıktığı seferde Şah İsmail ile Çaldıran Ovasında 1514 yılında karşılaştı ve bu savaş Şah İsmail'in hezimetini ile sonuçlandı. Bu Yavuz Sultan Selim'in İran'a yaptığı tek seferdir. Safevi devletinin

⁴⁸Mehmet saray, a.g.e.,s.25

başını çektiği ve Osmanlı devletinin birliğini ciddi tehdit eden Şii sorununu çözmeye yönelik irade göstermiş olsada ölümüyle birlikte bu planı yarım kalmıştır.

On üç yaşında tahta geçen Şah İsmail Çaldıran savaşındaki yenilgisine kadar artan bir ivme ile devletini genişletmeye devam etmiştir. Bu yenilgi ile birlikte Safevi Devleti Kızılbaş Türk karakterlerinden uzaklaşıp Şii-Fars karakterine bürünmeye başlamıştır. Taraftarlarınınca Mürşidi kâmil kabul edilen Şah, İmam Hüseyin'in pers imparatoru III. Yezdigerd'in kızı ile evlenmesi sonucunda Safevilerin imamet soyuna dahil olduğu inancı kabul edilerek dinsel yönden ayrıca bir makam atfedilerek güçlendirilmiştir.⁴⁹

Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman daha çok batıya genişleme politikasıyla ilgilendiği için Türk-İran ilişkileri başlarda durağan geçmişse de 1534 yılından itibaren Kanuni doğuya 1555 yılındaki Amasya antlaşması yapılana kadar birçok başarılı seferler düzenlemiştir. Bu antlaşma ile iki ülke arasındaki savaş ortamı huzur ortamına dönüşmüş ve iki ülke de iktisadi ve ticari yönden ciddi gelişme göstermişlerdir. Kanuni ile Tahmasb arasında imzalanan bu antlaşma ve sağlanan barış ortamı Kanuni öldükten sonra bile Tahmasb tarafından devam ettirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim döneminde daha çok rahatsızlığın sebebi mezhepsel ayrılık ve İran'ın yayılcı inanç politikasından dolayı olsa da, Kanuni Sultan Süleyman döneminde özellikle 1524 yılında Şah İsmail'in ölmesinden sonra daha çok taht kavgası çerçevesinde iç karışıklığın etkisi doğrultusunda olmuştur.

Tahmasb'ın ölümü neticesinde tahta çıkan II. Şah İsmail dedesinin yayılcı politikasını kaldığı yerden devam ettirmeye kalkışınca Osmanlı devletinin doğu sınırlarında rahatsızlık artmış ve II. Selim döneminde yeniden bir İran seferi yapılmıştır. 1578 yılında başlayan bu savaş dönemi 1590 yılına kadar sürmüştü ve Osmanlı devleti Kafkaslarda bir çok yeri fethetmiş ve hazar kıyılarına kadar varmışlardır. Bu ilerleme 1590 yılında yapılan Osmanlı-Safevi barış antlaşması ile duraksamıştır.

1639 yılında Kasr-ı Şirin antlaşmasına kadar iki ülke arasında ki savaşlar devam etmişse de bu antlaşma ile yetmiş beş yıl sürecek bir barış devri başlamıştır. Bu antlaşmaya kadar yapılan savaşların esas sebeplerinden biriside her iki tarafın milletler arası ticaret yoluna hâkim olma gayretleridir. Nitekim her iki devlette XVI. Yüzyılın sonlarında itibaren karşılıklı ambargo uygulamış ve her türlü malın üzerlerinden geçişine engel olmuşlardır. Bu ticari güzergahın en önemli merkezlerinden biri olan Bağdat'ın tekrar 1638 yılında Osmanlı Devletinin eline geçmesi 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasının yapılmasını kolaylaştırmıştır.

⁴⁹Gülarayenisey, a.g.e., s. 81-82

1720 yılında Afganlı ayaklanması neticesinde İsfahan'da İran tahtına Afgan emirlerinden Mir Mahmud'un çıkması mezhepsel farklılıklardan dolayı İranlıları Nadir Bey'in liderliğinde mücadeleye sürüklemiş ve 1736 yılında Nadir Bey'in İran tahtına çıkıp kendisini Şah ilan etmesi ile neticelenmiştir. Nadir Şah İran hâkimiyetini Safevi döneminkinden daha geniş alana yaymıştır. Osmanlı ve Ruslara karşı ciddi başarılar elde etmiş 1746 yılına kadar verdiği mücadele Osmanlı Devletine tekrar Kasr-ı Şirin antlaşmasındaki Sınır çizgisini kabul ettirmiştir.

Nadir Şah'ın politikalarında dini inanç ve mezhepsel konular önemli yer tutmaktaydı. Nadir şah tahta geçerken şart olarak İranlılara Sünni İslam âlemi gibi dört halifenin gerçekliğine inanmalarını ve kabul etmelerini, Şah İsmail'den itibaren hâkim olan Şii akidesinin İslam âleminde tefrikaya sebep olduğundan dolayı bu mezhepten vazgeçerek ehl-i sünnet mezhebi sayılan İmam Cafer-i Sadık tarikatının kabul edilmesini teklif etmiştir. Şii ulemeden bazıları karşı çıkmış olsa da kabul edilmiştir. Fakat NadirŞah I. Mahmud'a yaptığı teklifte Safevi Devletinin kuruluşundan beri tabii oldukları Şiilik mezhebinden vazgeçeceklerini kabulettikleri Caferriye mezhebini ehl-i sünnetin tabii olduğu dört mezheple birlikte beşinci mezhep olarak kabul edilmesini teklif etmişse de bu ne Osmanlı ulemasınca nede Şii ulemalarca kabul edilmemiştir.⁵⁰Çünkü tarihten beri savaşların ve anlaşmazlıkların özünde bu mezhepsel ayrılıklar yatmaktaydı ve bu İranlılara istedikleri zaman Osmanlıya karşı kullanacakları bir tefrika sebebiydi ve kolayca bırakılacak bir olgu değildi. Yinede Nadir Şah'ın Şiilik konusunda İran'da yapmış olduğu değişikliklerin İslam dünyası ve Türk-İran ilişkilerinde olumlu bir etkisi olmuştur. Nadir şahın dönemindeki bu Şiilikle ilgili giriştiği değişiklik çabaları Şiiliği etkisiz kılma gayretleri olarak değerlendirilebilir.

2.3.2. Kaçar Hanedanı Dönemi Türk –İran İlişkileri

Gücünü İran'daki çok sayıda Türk kabilelerinden ve İran'ın kuzey bölgelerindeki maddi kaynaklarından alan ve kendisi de bir Türk aşireti olan Kaçar'lar 1779 da Kerim Han Zend'in ölümü ile birlikte oluşan kargaşa ortamından faydalanarak girdikleri iktidar mücadelesini kazanmaları neticesinde 1796 yılında 130 yıl sürecek olan hanedanlıklarını başlatmış oldular Kaçarlar dönemi İran'ın Safevilerden gelen devlet yapısından çıkarak batılı ülkelerle etkileşimin başlaması neticesinde kapitalist bir yapıya bürünmeye başladığı bir dönemdir.⁵¹Osmanlı-Kaçar ilişkileri iyi yönde ilerlese de Kafkasya'daki iki ülke arasındaki çıkar çatışması, sınır boylarında yerleşmiş göçebe aşiretlerin asayişe muhalif davranıp neticesinde

⁵⁰Aliyev Salih Muhammedoğlu, a.g.e.,s:407

⁵¹Gülara Yenisey, a.g.e., s. 91

sınır ihlali yaparak bertaraf edilmesinin ilgili devlet tarafından zorlaşması ve Şiiiler için kutsal sayılan mekânların statüsü konusu iki ülke ilişkilerini belirleyen unsurlar olmuştur.

Devlet federatif bir yapıya sahipti. Fars, Arap ve Türk olmak üzere üç ana gruptan oluşmaktaydı Türkler devlet yönetiminde etkin bir güce sahipti. Kaçarlarda da ümmet anlayışı mevcut idi mevcut etnik gruplar arasında üstünlük söz konusu değildi. İranlılar bu dönemde Osmanlı Devletinin maruz kaldığı iç bölünme tehdidi ile karşı karşıya olmadıkları için daha çok dışarıdan gelen tehditlere yönelik mücadele ederken İran milliyetçiliği doğmuştur. Bunu o tarihte etnik milliyetçiliğin henüz etkisini artırmamış ve ümmetçilik anlayışının hâkim olmasından dolayı İran'ın tebaasının tamamının Müslüman olmasının faydasını gördüğünü söyleyebiliriz.

19. yüzyılda Rusya'nın açık denize inme amacı önündeki tek engelin İran olması ve başta İngiltere olmak üzere batılı ülkelerin sömürgesi olan ülkelere karadan ulaşımın İran toprakları üzerinden olması bu güçleri İran toprakları üzerinde tasarrufta bulunma yoluna itmiştir. Rusya ve İngiltere İran'ı sömürgeleştirme yoluyla nüfusu altına almaya itmiştir. Rusya bu dönemde Türkmençay ve Gülistan antlaşmaları ile İran'ın kuzey bölgelerinden ciddi toprak kazanımlarına gitmiş ve bunun yanın İngiltere ise edindiği ticari imtiyazlarla İran'a bu dönemde nüfus etmişlerdir. Türk İran ilişkilerinde bu yayılmacı politika belirleyici bir unsur olmuştur. Avrupa ülkelerinin bu yayılmacı politikası Osmanlı devleti içinde tehdit oluşturmaktaydı.

Son Osmanlı-İran savaşı olarak bilinen Osmanlı-Kaçar savaşı 1821 yılında Osmanlı devletinin batıdan gelen saldırılar ve iç karışıqlarla uğraşması neticesinde zayıf düşmesini fırsat bilen Kaçar Hanı Şah Feth Ali Han'ın Doğu Anadolu ve Irak'a saldırmasıyla başladı ve 28 Temmuz 1823 Tarihinde yapılan Antlaşma ile neticelendi. Dünyanın kutuplaşmaya doğru gittiği ve ittifak hareketlerinin arttığı bu dönemde İran'ın ittifak kurma kararında Müslüman Osmanlıdan ziyade Rusya'yı tercih ettiğini görüyoruz. Ayrıca İran Osmanlı'nın Rusya ile girdiği Kırım ve 93 Harbi savaşlarında tercihini Rusya'dan yana kullanmıştır. Oysa zayıflamaya başlayan Osmanlı mevcut topraklarını koruma çabasına düşmüşken Rusya yayılmacı politika gütmekte ve sıcak denizlere inme hayali güden Rusya'nın önünde İran en büyük engel olarak görünmekteydi. Rusya tehlikesine karşı Osmanlı ve İran aynı tehdit adlındaydı. Başka dikkat çeken bir konu ise Osmanlı-Rusya, İran-Rusya Kafkasya da mücadele verirken bile Osmanlı-İran ortak düşman olan Rusya'ya karşı birlikte hareket edememişlerdir.

Osmanlı-İran ilişkilerinde gündemi belirleyen diğer konulardan biri ise Ermeni eylemcilerin Osmanlı sınırını aşarak eylem yapması ve sonra İran topraklarına kaçması, İran'ın ise bunları koruma eğilimi ve yeri geldiğinde Osmanlıya karşı kullanma hareketidir. Bir diğer Sınır sorunu ise Osmanlı'nın sınır yerleşim bölgelerinde yönetici olarak atadığı aşiret reislerin

merkezle ihtilafa düştüğü durumlarda İran'a sığınması, İran'ın yapılan anlaşmalarda bunların iadesini taahhüt etmesine rağmen fevri davranması ve çıkarları çerçevesinde hareket etmesidir.

XIX. Yüzyılın sonlarında Osmanlı-İran ilişkilerini belirleyen ana başlıklardan birisi ise Şiiler için kutsal sayılan şehir ve mekânların statüleri ve burada giderek artan Şii İranlı nüfusunun oluşturduğu tehlike olmuştur. Osmanlı Devleti 1847 yılında Erzurum da imzalana protokole rağmen İranlıların Irak Şii bölgesinde ki propaganda faaliyetleri Osmanlı devletine bu bölgeden yeni kısıtlayıcı kararlar almaya itmiş ve bu İran'da ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İranlı aydınlar Osmanlı aydınlarından çok etkilenmişlerdir. Her iki ülke Avrupa tehdidine karşı birlikte mücadele edilmesi gerektiğini savunmuş, Osmanlının tahran da İran'ın İstanbul da temsilcilik açması ile olumlu bir havaya giren ilişkiler inanç bazında da mezhepsel ayrılıkların, ayrışma sebebi yapılmaması gerektiği kararını almışlardır.

Bu döneme denk gelen inanç, ırk ve bölgesel bazlı birliktelik kurma akımı doğrultusunda II. Abdülhamit'in Pan-Slavizm ve benzeri birliktelikleri örnek alarak Osmanlı toprakları içinde ki Müslümanları bir çatı altında toplamaya yönelik Panislamizm akımını başlattığını görüyoruz. Bu akım her ne kadar Osmanlı toprakları içinde yaşayan Müslümanların ittifakını amaçlamış olsa da yoğun bir şekilde Müslüman ülkeleri işgal faaliyetine girişen Rusya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde ciddi rahatsızlığa sebep vermiştir. Bir diğer Pan-İslamizm akına karşı çıkan güç İran olmuştur, çünkü İran Sünni İslam dünyası içinde eriyip milli hüviyetini kaybetmek istemediği için kendisine kalkan olarak kullandığı Şia akidesinden uzaklaşmaya sebep olacağını düşünerek bu akıma karşı çıkmıştır.

Pan-İslamizm fikrine karşı çıkmakla kalmayan Nasreddin Şah Rusya ve İngiltere'nin de kışkırtmasıyla 18970 yılından itibaren karşı atağa geçerek Ahund diye adlandırılan Şii propagandistleri Necef ve Kerbela gibi şii nüfusun olduğu ve Şiilerce de kutsal sayılan Irak topraklarında Şiiliği yaymaları için görevlendirmiş ve aktif olarak bunları maddi ve manevi olarak desteklemiştir. Bu bölgede aktif bir propaganda yürüten Ahundlar hatta Osmanlı askerlerinin arasına bile sızarak Şiilere karşı savaşmanın haram Sünnilere karşı savaşmanın ise vacip olduğu propagandasını yapacak kadar ileri gitmişlerdir. Bu dönemde yayılmanın en güzel yolunun eğitim olduğunun farkına varan Ahundlar Şii topluma Osmanlının devlet okullarına çocuklarını göndermemelerini ve kendilerinin çocukları Şii akidesine göre yetireceklerini telkin etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır halk Osmanlıdan ziyade İran'a sempati duymaya başlamıştır. Tehlikenin farkına varan II. Abdülhamid Han din alimlerinin kalbini kazanmaya yönelik tedbirler almış ve başarıda elde etmiştir. II. Abdülhamid'in ölmesi ile birlikte Irak

bölgesindeki Pan-İslamizm çerçevesinde Şia meselesi ile ilgili aldığı kararlar akamet uğramış devam ettirilmemiş ve ortam Ahundlara kalmış ve tekrar bu bölgedeki halkın İran'a meyletmesine sorunun günümüze kadar sürmesine sebep olmuştur.⁵²

2.4.Cumhuriyet Dönemi Türk –İran İlişkileri

1908 yılına kadar iktidarda kalan II.Abdulhamid Han İslam âleminin ve Osmanlı devletinin birlik ve beraberliğini korumak için Pan-İslamizm fikrine sıkı bir şekilde sarılmıştı. 1908 yılında II. meşrutiyetin İttihat ve Terakkiciler tarafından ilan edilmesi ve padişahın tahttan indirilmesi Osmanlılık fikrine binaen Osmanlı devletinde yaşayan Müslüman ve Müslüman olmayanların temsil edildiği Osmanlı parlamentosunun kurulması ve Pan-İslamizimin sonu olmuştur. Fakat milli devlet kurma akımına kapılan topluluklar arasında Müslümanlığında bir araya getirici bir özellik olmaktan çıkması üzerine İttihat ve Terakki Partisindeki bir kısım yöneticiler devleti Pan-Türkizm akımı etrafında toplama gayretine girmişlerdir. Milliyetçilik akımı devrin moda akımı olduğu için bu fikrin etrafında ciddi bir toplanma hâsıl olmuş sadece Osmanlı devleti sınırlarında değil diğer ülkelerde yaşayan Türk topluluklarından da ciddi taraftar bulmuştur.

I. Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakkinin önde gelen temsilcilerinden olan Enver Paşa'nın Kafkasya'da bir Türk birliği kurmak için İran, Azerbaycan ve Türkistan'da ki Türklerle ilgilenmeye başladığını görüyoruz. Fakat Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra Türk ordusunun İran idaresinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ile irtibata geçmesi İran ile yeni bir sorunun doğmasına sebep olmuştur.⁵³ I. Dünya Savaşında İran tarafsız kalmış olsa da Osmanlı kuvvetleri İran içlerine kadar ilerlemiş fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesine göre Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınır çizgisine gerilemesini öngörüyordu. Bu Mütareke ile İran ve Azerbaycan İngiltere kontrolüne giriyor ve Türk-İran ilişkilerindeki düşmanlıkta neticelenmiş oluyordu. 1918 yılında I. Dünya Savaşı neticelenip Osmanlı Devleti savaşta mağlup olan tarafta olduğu için Türk-İran ilişkileri hâlihazırda galip tarafta olan İngiltere'nin işgali altında olduğu için İran lehine değişti. İran Dışişleri Bakanı Paris Barış Konferansı devam ederken 26 Mart 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanına gönderdiği mektupta Osmanlı devletinden toprak talebinde bulunuyordu fakat İngiliz'le İran'ı oyalama politikasına gittikleri için bu taleplerini karşılamayarak "Türklerden zaten çok toprak alındı birde İran'ın talebi dikkate alınamaz"⁵⁴.

⁵²Mehmet Saray, a.g.e., s.103-106

⁵³Mehmet Saray, a.g.e., s.11

⁵⁴Gökhan Çetinsaya, a.g.e., Son Erişim tarihi: 23.06.2014

I. Dünya savaşından sonra İnan savaşa girmemesine rağmen savaş bittiğinde yokluk ve karışıklık içerisindeydiler ve savaştan çıkan Osmanlı Devleti ve İnan zmlle sürecinde olan iki ülke konumundaydılar. Türkiye 1920 yılında Yunanistan'a karşı savaşırken Doğudaki Müslüman lkeler olan Afganistan ve İnan gibi Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Osmanlı zellikle İnan ile olan ilişkilerinde, İnan'a hakim olan İngiltere'ye zarar vermek istiyordu çünkü yıkılmasında İngiltere başı çekmiş ve halihazırda savaş durumunda olduğu Yunanistan'a destek sağlamaktaydılar.⁵⁵Trkiye bu ilişkileri istenilen seviyeye getirememiştir çünkü İnan Türkiye'nin Türkçülük akımı çerçevesinde kendilerine verdiği zararları unutamamış ve hâlihazırda SimkoAğa Aşireti isyanı başta olmak üzere sınırdaki Kürt gruplarının huzuru bozan hareketleri bu ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. İngiltere bölgedeki etnik yapıyı harekete geçirmek için faaliyetlere Türk-İnan sınırını girift bir sorunlar yumağı haline getirmiş ve bunun eseri olarak 1925 yılında şeyh Sait isyanı ile ayaklanan sınırdaki bazı Kürt aşiretleri Ağrı Dağının coğrafı şartlarından dolayı Türkiye için mücadelesi zor bir mesele haline gelmiş ve Türkiye ile İnan aralarında sorun oluşturan bu problemleri zmek için ilk tlemsi antlaşma olan 22 Nisan 1926 tarihinde dostlu ve güvenlik antlaşmasını imzalamıştır.⁵⁶

İnan-Türkiye ilişkilerinde XX. Yüzyılın başında, tarihten beri gelen şii-Sünni mezhepsel ayırım belirleyici olurken, yerini Türk-Fars milliyetçiliği çerçevesinde kimliksel sorunlar ilişkileri belirleyici olmaya başlamıştır. 1924'de Fars milliyetçiliğini baz alan Rıza şah iktidara geçerken aynı dönemde Türk milliyetçiliğini esas alan Türkiye Cumhuriyeti vardı, bu durum şah'ın her ne kadar ağdaşlaşma konusunda Atatürk Türkiye'sini örnek alsa da geçmişten gelen Pan-Türkist yaklaşımın İnan'a vereceği zarardan çekinilerek bu dönemde Türk karşıtı bir politika İzlenmiştir.⁵⁷

Genel olarak cumhuriyetin kurulmasından itibaren günümüze kadar gelen süreçte Türk-İnan ilişiklerinde birinci olarak Sadabat Paktı ile başlayan işbirliği süreci ve ikinci olarak karşılıklı sınır hattında konuşlanmış terör örgütlerinin oluşturduğu sıkıntılar ve İslam devriminden sonra ortaya çıkan İnan'ın komşu ülkelere yaymaya çalıştığı rejim ihracı tehlikesi belirleyici olmuştu. Tam bağımsızlığı öngören ve mezhepsel ve dini ayırışmaya müsaade etmeyen bir rejim kurma gayretinde olan iki devlet için ortak düşman İngiltere ve kısa vade de

⁵⁵Hikmet Erdoğdu, a.g.e., s.667

⁵⁶İbrahim Erdal, " Atatürk Dönemi(1923-1938) Türk-İnan İlişkileri Ve Sadabat Paktı", Karadeniz Araştırmaları, Yaz, 2012, sayı:34, s:83

⁵⁷Arif Keskin, "İnan Türkiye İlişiklerine Genel Bir Bakış", 21. Yüzyıl Dergisi, Aralık, 2009,s:46)

ki dost ise SSCB'dir ve ilişkilerini geliştirme arzusunda olan bu iki yeni devlet ilk resmi teması 1922 yılında İran Eğitim Bakanının başkanlığındaki heyetin Ankara'yı ziyaretiyle kurulmuştur.⁵⁸

2.4.1. Türk –İran İlişkilerinde Atatürk'ün Rolü

Atatürk dönemindeki dış politika esaslarını milliyetçilik, bağımsızlık, barışçılık, gerçekçilik ve diyaloga açık olma, kendi gücüne dayanma ittifaklara girme, aktif fakat serüvencilikten uzak durma, batılılaşma ve çağdaşlaşma şeklinde ifade edebiliriz.⁵⁹

Atatürk dış politikada bağımsızlık ilkesi doğrultusunda davranmış ve öncelikle işgal altındaki toprakları kurtarma cihetine giderek iç ve dışta bağımsızlığın en önemli şey olduğunu göstermiştir. Bu başka ülkelerle ittifaka girmesine engel olmamış eşit şartlar altında olmak kaydıyla ittifaklar kurma cihetine gitmiştir. Atatürk'ün dış politikada gerçekçi kaideler doğrultusunda kararlar verdiğini görüyoruz. Yeni savaştan çıkmış bir toplumu ve yeni kurulmuş bir devleti komşuları ile birçok sorunları olmasına rağmen savaştan uzak tuttuğunu görüyoruz. Atatürk ayrıca milliyetçiliği dış politikada ön plana çıkarmış dış politikayı iç politika ile birbirinden ayrılmaz iki olgu olarak kabul etmiş dış politikanın kesinlikle iç politikaya uygun olması gerektiğini ifade etmiş ve toplumu boş hayaller peşinde koşturmamak gerektiği gerçeğini göz ardı etmemiştir

İdeolojik açıdan Atatürk'ün hayata geçirdiği dış politikada ana akım Kemalist milliyetçilik 1923-1950 yılları arasında ağırlığını hissettirmiş ve özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra dış politikada izolasyonizm akımı diyebileceğimiz bir politika tarzı oluşmasına vesile olmuştur. Atatürk döneminde balkanlarda ve orta Doğuda ittifak girişimleri olmuş olsa da ölümünden itibaren 1950 yılına kadar içe kapanış görüyoruz. Atatürk Cumhuriyet kurulmasından itibaren bir Kemalist ulus inşa projesi çerçevesinde öncelikle Anadolu'daki gayri Müslimleri Türk-Yunan nüfus mübadelesi neticesinde azaltma yoluna gitmiş geride kalanları ise Varlık vergisine bağlayarak gitmelerini sağlamışlar ve Anadolu'daki diğer yerlerden

⁵⁸İbrahim Erdal, a.g.e., s:79

⁵⁹Aydın Can, " Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", <http://turkoloji.cu.edu.tr> (Son erişim tarihi:04.06.2014)

göçen Müslümanlarla birlikte çoğunluğa ulaştılar fakat bu olay günümüzde hala güncelliğini muhafaza eden Kürt, Alevi meselesinin doğmasına sebep olmuştur.⁶⁰

Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasında kesinlikle Yurtta sulh Cihanda sulh kaidesine göre hareket edildiğini görüyoruz. Dünya barışının önce iç barış sonra bölgesel barıştan geçtiğine dair uygulamalar mevcuttur. Atatürk dönemi Türk-İran ilişkilerinde yukarıda sayılan kaideler çerçevesinde hareket edildiği gözlemlenmektedir.

Atatürk ile çağdaş olan Rıza Şah dönemi Türk-İran ilişkileri gelgitlerle doludur. 29 Eki 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetini kuran Atatürk, İran'da da bir Cumhuriyet rejimi kurulması yönünde gizli veya açık olarak telkinde bulunmuştur. Hatta Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa vasıtasıyla bu görüşünü Rıza Han'a iletmiş Rıza Han bu fikre sıcak bakıyor olmasına rağmen Rıza Han ve taraftarları tam başarıya ulaşmak üzereyken Rıza Han'ın cumhurbaşkanlığına karşı çıkan muhalefete katılmasıyla başarısız olmuş ülke monarşi rejimi ile yönetilmeye devam etmiştir. Burada 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra hilafetin kaldırılması İran uleması tarafından da İran da cumhuriyetin kabul edilmesi sonucunda din karşıtı politikaların hayata geçirileceği düşünülerek ulemanın cumhuriyet karşıtları safına geçmesi monarşide devam etme kararı için çok önemli bir saik olmuştur.⁶¹ Türkiye cumhuriyetinin kurulmasının akabinde hilafetin kaldırılması ve ülke yönetiminde laik bir tutum sergilenmesi İran uleması tarafından şah'ın bu gelişmelerden etkilenecek İran'da da aynı uygulamaları yaparak dinden uzaklaşacağı değerlendirilmiştir. Öncelikle Şah'ın cumhuriyeti ilan etmesi devamında ise İran-Türkiye ilişkilerinin bir müddet normalleşmesi bu zümre tarafından engellenmiştir.

Atatürk döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin iyi olması yönünde gayret sarf edilmiştir. İran'da ırk olarak homojen bir yapının olması, kuzeyden ve güneyden gelebilecek tehlikelerin İran'ın bütünlüğünü bozacağı değerlendirilmiştir. Etnik olarak birçok devlete bölünmüş bir İran coğrafyasının Türkiye'nin çıkarlarına ters düşeceği hâlihazırda kuzeyde bütün bölgeyi tehdit eden komünist bir Rusya'nın karşısında tek parça güçlü bir İran'ın Türkiye açısından tampon bir bölge oluşturacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla İran'ın toprak bütünlüğü desteklenmiş ve İran'ı güçsüzleştirecek bir politika içine girilmemiştir.

Rıza Şah yönetime geçtiğinden itibaren reform alanında Atatürk'ten yardım istediği gibi İran-Afganistan, İran-İrak arasındaki sınır ihtilafına yönelik konularda Atatürk'ten yardım talebinde bulunmuş ve bu ülkeler arasındaki sorunlar Atatürk'ün dehaletiyle çözülmüştür.

⁶⁰Hasan Kösebalaban, "Türk Foreign Policy: Islam, Nationalism, And Globalization", çev. İnaç, Hüsamettin, Bigbang yayımları, Ankara, 2014, s: 110

⁶¹Gökhan Çetinsaya, a.g.e., son Erişim Tarihi: 21.06.2014

Atatürk bu barış ortamının kalıcı olması Türkiye, Afganistan, İran ve Irak'ın dâhil olduğu Sadabat Paketi isminde bir birliğin kuruluşuna öncülük etmiştir. İran-Türkiye ilişkileri Atatürk döneminde en güzel devresini yaşamıştır. Fakat Cumhuriyet kurulmadan önce İran tarafından birliğine tehdit olarak algılanan Pan-Türkist akım her ne kadar Atatürk tarafından desteklenen bir politika olmasa da Şah zamanında da mevcut nüfusun içerisinde Türk nüfusun çok olması ve ülke içerisinde belirli bölgelerde kitlesel olarak yaşaması Türkiye'nin kullanabileceği bir tehdit olarak algılanmıştır. Şahı buna karşılık Kürt sorununu Türkiye'ye karşı kullanma cihetine itmiştir. Görünürde iyi bir ilişki varmış gibi sergilense de Şah, döneminde görülen Kürt isyanlarında gizlice de olsa destek vermekten geri kalmamıştır. Diğer yandan ise ilişkilerin askıya alınmaması ve Türkiye'yi sınırlarında dâhilinde bulunan Türk nüfusu kendilerine karşı kullanmaya tahrik etmemek için sorun çıkarıcı sınır boylarındaki Kürt aşiretlerinin kesintisiz takibi esnasında Türk ordusunun sınırı aşmasına konusuna Şah tarafından ses çıkarılmamış hoş karşılanmıştır.

Sınır bölgesindeki Kürt sorunuyla ilgili mücadelede İran'ın kaçak güreşmesi Türkiye'nin gösterdiği hassasiyeti göstermemesi zaman zaman iki ülke ilişkilerini germiştir. Bu süreçte ilki 1926 yılında olmak üzere iki ülke arasındaki dostluk antlaşması mahiyetinde bir dizi antlaşmalar yapılmıştır.

Atatürk döneminde coğrafi şartlarından dolayı engellenemeyen Ağrı isyanlarında etkisi ile sınırın yeniden düzenlenmesine yönelik bir dizi görüşmeler yapılarak 23 Ocak 1932 tarihinde yapılan antlaşmayla iki ülke arasındaki şu anda da geçerliliğini koruyan sınır antlaşması yapılarak sınır çizgisi son halini almıştır.

2.4.2.Şahlık Dönemi Türk –İran İlişkileri

Pehlevi dönemindeki ilerlemeye yönelik değişiklikler,hâkim ulus kabul edilen Farslar dışında ki ulusları dışlayıcı nitelikte olmuş, Pehlevi Fars Ulusçuluğunu temel kabul eden İran ulusu yaratmayı hedeflemiştir.⁶²Pehlevi'nin bu amacını gerçekleştirdiğini ve başarılı olduğunu, I. Dünya savaşının etkisinden yoksulluk ve tefrika ile çıkan ve devrin iki güçlü ülkesinin istilası altında olan ve asırlardır iç ve dış siyasetinde dini inanışa göre tavır alan ve refleks gösteren, merkezi otoritenin zayıfladığı bir ortamda bir ulus millet ortaya çıkarmasından anlıyoruz. Fakat yinede Rıza şahın hükmettiği dönemlerde dini geleneğin temsilcisi olan ulema ile milliyetçi tavır takınan grup arasında denge politikası güttüğünü ve ülke içerisinde ulema topluluğunun siyasi yapıda ve devlet yönetiminde çok etkili olduğunu görüyoruz. Rıza Şah Pehlevi iç politikada ulemadan etkilense de dış politika yapımında zamanın ve şartların gerektirdiği gibi

⁶²Gülara Yenisey, a.g.e., s. 100

davrandığını ve uluslararası dengeyi gözettiğini görüyoruz. Bunda daha çok o zamanda bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının etkisi çok fazladır.

Şahlık döneminin başlarında Tahran'da Türkiye ile ilgili olarak Lehte ve aleyhte olmak üzere iki farklı politik yaklaşım söz konusuydu. Aleyhtekilere göre 1914 öncesi ve sonrasında özellikle İttihat ve terakkicilerin güttüğü Milliyetçi politikaların İran'da oluşturduğu kötü mazi ve lehte olanlara göre ise bağımsızlıkçı, İngiltere karşıtı tutumdu ki; dış politikada Kemalistlerle paralellik arz ediyordu.⁶³ Atatürk'ün çabalarına rağmen ve Rıza Şah'ında çok istemesine karşılık İran siyasetinde ciddi ağırlığı olan ulemanın istememesinden dolayı Cumhuriyet kabul edilememiş ve 12 Aralık 1925'de Rıza Han Şahlığını ilan etmiştir. Türkiye'nin tebrik mesajı teknik sebeplerden dolayı gecikmesine rağmen bunu bir tepki olabileceğini düşünen Rıza Şah 27 Aralık'ta devrin Tahran büyükelçisini çağırarak Cumhuriyet ilan edemeyişinin sebeplerini izah etmiştir.

Bu olaydan Şah'ın Türkiye ile olan ilişkilerin iyi olmasına ne kadar ehemmiyet verdiğini görüyoruz. . Rıza Şah 1925 yılında iktidara geçmesi ile birlikte Atatürk'ün yaptığı gibi İran'da Köklü reformlar yaparak Ülkeyi batılaştırmayı amaçladı ve bu doğrultuda birçok hedefine ulaştı. Ulemanın karşı çıkmasına rağmen eğitim alanında birçok reformlar gerçekleştirdi, orduyu çağın gereklerine göre düzenledi, kapitülasyonları kaldırdı, ekonomik alanda ciddi ilerleme sağladı ve Atatürk ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurdu.⁶⁴

Atatürk'ün ölümünden sonra II. Dünya Savaşının başlaması ile yine savaşla yüz yüze kalan iki devlet direk olarak taraf olmasalar da etkilenmişlerdir. Türkiye her şeye rağmen en az zararla çıkmışsa da İran savaş esnasında SSCB ve İngiltere'nin işgaline uğramıştır. Bu dönemde SSCB'nin desteklemesiyle etnik çoğulculuğu kullanılmak suretiyle kuzeyde Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiş ve aynı anda yine SSCB'nin desteğiyle Mahabad'da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kurulmuşsa da her ikiside uzun ömürlü olmamıştır. Burada SSCB'nin bu iki ülke üzerinden sıcak denizlere açılma amacını görüyoruz. Ayrıca bu dönemde dünya sistemine yön veren güçlü devletlerin ilişkileri, ekonomide ciddi ağırlığı hissedilmeye başlanan petrolün kullanım inisiyatifi doğrultusunda şekillenmesi hız kazanmaya başlamıştır. Zira 1946 yılında SSCB'nin işgal ettiği İran topraklarını terk etmeye karşılık İran'la petrol antlaşması yaptığı ortaya çıkmış ve ABD'nin İran'ın bu antlaşmayı reddetmesi durumunda İran'ı destekleyeceği sözü verilmiş ve İran antlaşmayı feshetmiştir.

⁶³Gökhan Çetinsaya, a.g.e., son Erişim Tarihi: 21.06.2014

⁶⁴Fahir Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995", Alkım yayınevi, İstanbul, 2007,s.209

II. Dünya Savaşının bitmesi ve sıcak savaş bitmişse de kalıcı barışın sağlanamaması neticesinde girilen soğuk savaş döneminde dünya iki süper güç olan ABD ve SSCB etrafında kümelenerek iki kutuplu hale gelmiştir. ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası çerçevesinde Türkiye ve İran çevreleyen ülke konumunda olduğu için ABD açısından önem arz eden ülkeler arasında anılmaya başlanmış ve bu dönemden itibaren Türkiye-İran ilişkileri kendi rızaları doğrultusunda değil ABD'nin çizdiği çerçevede gerçekleşecektir. Bu durum uluslararası alanda ve geniş fotoğrafta böyle olsada bölgesel bazda da her iki ülkenin ortak davranış alanları vardı. Her iki ülke SSCB'nin komünizm düşüncesini diğer devletlere yayma politikası çerçevesinde tehlike altında olduğu için birbirleriyle sorun yaşayarak güçlerini zayıflatmama cihetine gitmişlerse de Türkiye-İran ilişkileri bu dönemde uzun süre pozitif bir görüntü sergileyememiştir.

İki ülke yönünü batıya dönmüş ABD'ye yakın politikalar izliyor olsa da Türkiye'nin bu amaca daha hızlı ilerlemesi ve siyasal ve sosyal yapı olarak Batı dünyasına adaptasyonda daha başarılı olması ve İran'ın zayıf ortak olmak istememesi iki tarafı iyi ilişkiler kurmaktan alıkoymuştur. Geleneksel ve çağdaş orta sınıf iktidarına dayanan İran Partisi, Pan-İranist parti, Mücahidin-i İslam ve Emekçiler partisinin oluşturduğu dörtlü bir koalisyon olan Milli Cephenin⁶⁵ başbakanı olarak görev yapan Musaddık döneminde (1951-1953) Türkiye-İran ilişkileri kopma derecesine gelmiştir. Çünkü Türkiye Musaddık'ın SSCB yanlısı bir politika izlemesinin İran'ı istikrarsızlaştıracağı ve Türkiye'nin birçok sorunla ortak mücadele ettiği İran'ın zayıflamasını veya bölünmesini istemediğinden ilişkiler kopma derecesine gelmiştir.

Soğuk savaş mücadelesi içinde 1950 yılında başlayarak 1979 İslam devrimine kadar, Amerika'nın Orta Doğu stratejisinin dayanak noktalarından biri⁶⁶ olan İran, gözden çıkarmak istemeyeceği bir ülke olmuştur. Bu sebeple 1951 yılında gelişen krizin özünde ülkenin doğal kaynaklarının üzerinde hak sahibi olma çabası vardı. Aynı dönemde ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için İran yönetiminin mali kaynağa ihtiyacı vardı ve bu şartlar altında Dr. Musaddık başbakanlığında petrol sanayisini millileştirmeyi amaçlayan Milli Cephe ittifakı kuruldu. 1951 yılında Musaddık başbakan seçildi ve mecliste petrolün millileştirilmesi kararı olarak uluslararası bir petrol krizine yol açtı ve ABD'nin koordinesinde hayata geçirilen Ajax operasyonu ile 1953 yılında Musaddık hükümetinin düşmesine kadar sürdü.

Rıza Şah Pehlevi bağımsız bir politika izlemeye çalışmış olsada 1941 yılında yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde inişli çıkışlı bir dış politika izlediği

⁶⁵Cengiz Çandar, "Dünden Yarına İran", Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981, s:32

⁶⁶Momammad Djalili-Rıza & Kellner, Thierry, "İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi", Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s:83

görülmektedir. Yeni şah İngiltere ve SSCB tarafından işgal altında olan topraklarını yaptığı bir antlaşmayla 1946 yılında tamamen işgalden kurtarmış ve bu tarihten itibaren SSCB tehlikesine karşı Batı ile iyi ilişkiler kurma politikası geliştirmiştir. Fakat 1951 yılında Ulusal Cephe koalisyonunun başbakanı olarak Dr. Musaddık'ın işbaşına gelmesiyle yukarda da belirtildiği gibi 1953 yılında bir darbeyle uzaklaştırılana kadar İran'da herhangi bir güce bağlı olmadan milli bir dış politika izlemiştir. İran 1953 yılında Musaddık'ı uzaklaştırmaya yönelik yapılan ajax operasyonundan sonra ABD eksenli bir dış politika izlemeye başlamıştır. İran bu dönemde her ne kadar soğuk savaş dönemi refleksiolarak SSCB'den korunmak için ABD'ye yanaşmış olsada denge politikası gütmeye giderek SSCB ile de irtibatı koparmamıştır. Ayrıca İran 1955 yılında kurulan Bağdat Paktına aynı yıl içerisinde üye olarak Türkiye ile aynı oluşum içerisinde bulunmak suretiyle organik bir bağ kurmuş oluyordu.

1973 yılındaki petrol krizini fırsata çeviren İran ekonomik rahatlamasının da sağladığı olanakla silahlanmaya ağırlık vermiş ve bu aldığı silahları da bölge ülkelerinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda kullanarak güç kullanmaktan çekinmemiştir. Şahlık dönemi başladığından itibaren Şii eğiliminden ziyade Farisi milliyetçi bir eğilim mevcut iken 1970'li yıllardan itibaren İran, Arap coğrafyasındaki Şii gruplara sempatik görünme ve yanlarına çekmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Lübnan'daki Şii Emel örgütüne yapılan ekonomik yardımlar bunu destekler mahiyettedir. Ayrıca Şahlık döneminde kültürel Şiiliği yaymak amacıyla İranlı aydınlar Şiiliğin İslam'a karşı direnmenin ve İran milli kimliğini muhafaza etmenin simgesi olduğu temalı kitaplar yazdırılarak.⁶⁷ İranlıların İslam'ı kabul ettiklerinden beri gösterdikleri reflekse paralel olarak hareket ettiklerini görüyoruz.

2.4.3. İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkileri

11 Şubat 1979'da devrim olduktan sadece iki gün sonra devrin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit yayınladığı mesajda “ ilişkileri geliştirmeyi ümit ettiklerini” belirtmiş ve Humeyni'yi kutlayarak yeni yönetimle ilişkilerin iyi bir çizgide gideceği mesajını vermiştir. “Kasr-ı Şirin Miti” Türkiye ile İran arasında dört yüzyıllık bir dostluk olduğunu öne sürse de gerçek buna çok uzaktır çünkü bu anlaşmadan sonra iki ülke arasında defalarca savaş oldu ve 1979 İslam devriminden sonra İran'ın Türkiye'ye karşı takındığı rejim ihracı politikası ve terörü destekler mahiyetteki tutumu bu bahsi edilen “ Kasr-ı Şirin” Miti gerçekliğinden çok uzaktır.⁶⁸

⁶⁷Hikmet Erdoğan, a.g.e., s.258

⁶⁸Hikmet Erdoğan, a.g.e.,s.569

1979 yılında İran’da olan bir İslam devrimi idi ama şüanda İran’da bir ulus devlet Fars İran kimliği görülmektedir. İran dış politikada Şiiliği yoğun bir şekilde kullanır fakat İran perspektifinde ulus devlet mantığı ve İranlılık bilinci çok daha etkindir. Dış politikada faydacı bir tutum sergilemektedir. Bu dönemde sadece Kudüs ve Filistin konularında ideolojik bir tavır takınabiliyor, genel çerçevede bakıldığında uluslararası ilişkilerde realizmin etkisinde kaldığı güç eksenli bir siyaset izlediği görülmektedir. Bu dönemde Rusya,Asya ülkeleri ve Türkiye ile olan ilişkilerini bu bilgiler ışığında incelediğimizde İran’ın Uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını daha kolay anlamlandırmamız mümkün olacaktır.⁶⁹Devrim sonrası laik, yönünü batıya dönmüş Türkiye ile İran’ın ilişkilerinin kötüye gideceği öngörülse de beklendiği gibi bir sonuç vermemiş aksine özellikle ekonomik alanda olmak üzere şahlık döneminden daha ileri gitmiştir.

Humeyni’nin İslam devrimini ihraç politikası gereği öncelikle komşu devletler olmak üzere birçok ülke ile ilişkilerinde anlaşmazlıklara düşmesine sebep olmuştur. Rejim ihracı tehlikesi bu süreçteki Türkiye İran ilişkilerinin genel seyrini belirleyici ana faktörlerden birisi haline gelmiştir. Devrim sonrası İran’daki yaklaşık bir milyon muhalifin sınırdaşı olan Türkiye’ye kaçarak sığınması da ilişkilerde belirleyici faktörlerde birisi olmuştur. Ülkedeki rejim değişikliği sonrası Türkiye İran-Irak savaşında aktif tarafsızlık politikası izleyerek iyi niyetini göstermiştir. İran ise bu dönemde gerek ülkesinde Ermeni terör örgütlerinin Türk diplomatlara yönelik saldırılarında pasif kalarak gerekse Türkiye’nin devlet güvenliğini tehlikeye sokan PKK ve Hizbullah terör örgütlerine destek sağlayarak iyi niyetten uzak bir tutum sergilemiştir.

1980’li yıllarda İran, yeni hayata geçirdiği rejime uygun refleksler geliştirerek gerek açıklamaları gerek tavır ve davranışlarıyla laik Türkiye’nin içişlerine karışma seviyesine getirecek kadar ileri gitmiştir. Örneğin 1987 yılında Türkiye’de üniversite ve devlet kurumlarında türban giyilmesi yasaklanması üzerine devletin resmi yayın organı olan Tahran radyosunda bu kararı eleştirel biçimde yayınlar yapılmış, Ocak ayı içerisinde Başbakan Turgut Özal’ın resmi davetini iletme üzere dışişleri bakanlığı müsteşarı Nüzhet Kandemir İran Başbakanı Mir Hüseyin Musevi ile bir araya gelmiştir. İletilen davete cevaben Mir Hüseyin Musevi “Ankara’ya uygun bir zamanda yeniden gelmeyi umduğunu ve Müslümanların inançlarına ve değerlerine saygı, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde anahtar rol oynayabilir” şeklinde cevap vermiştir. Aynı tarihte Necef şehrindeki Şii ulemanın derneği tarafından yayınlanan bildiride Türk hükümetinin İslam İnançlarıyla mücadele etmekten vazgeçmesi

⁶⁹İbrahim Karagül, Ed: Zorbozan, Sercan, “İran Tarihin Kavşağında Açık Hedef”, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013,s.73

deklare edilmiş ve bildiride türban yasağına karşı çıkan öğrenciler desteklenmiştir.⁷⁰14.02.1987 yılında İran İslam cumhuriyetinin sesi radyosu yaptığı yayında “Türkiye’deki bütün Müslümanlar okullardaki başörtüsü olaylarına sahip çıkmalıdır. Kız kardeşlerimizin başörtüsünü bayrak yapın ve bayrağı yere düşürmeyin” şeklinde yayın yapmış ve aynı yayında Amerika’yı ziyaret eden Genelkurmay ikinci Başkanı Necip Torumtay’ın İran’ı eleştirdiği ve Türkiye’deki rejimin İslam dışı olduğunu belirlemiştir.⁷¹İlişkileri belirleyen diğer önemli konulardan birisi de İran ile Türkiye sınırlarında olan Kürt ayrılıkçılarının faaliyetleri olmuştur. İran direkt Türkiye’yle çatışmaktan ziyade Türkiye’nin zaafı olabilecek Kürt sorunu ve Türk halkının İslami hassasiyetlerini kullanarak örtülü bir mücadele verme yolunu tercih etmiştir. 21 Ekim 1984 tarihinde Tahran Gazetesi Kayhan, PKK’nın ilk kanlı eylemi olan 15 Ağustos 1984 tarihindeki Eruh baskınından sadece iki ay sonra, İran ile Türkiye’nin sınır bölgelerindeki Kürt ayrılıkçılara karşı ortak operasyonlar düzenleyebileceğine ilişkin anlaşmaların İran tarafından fes edildiğini bildirdi.⁷²Kamplarını sınır dışına kuran saldırılardan sonra yine sınır dışına kaçan lojistik desteğini komşu ülkelerden özellikle İran ve Iraktan aldığı düşünülen terör örgütüne yönelik etkin mücadeleyi sekteye uğratan bir karar niteliğindedir. Bu karar İran’ın Türkiye’nin uğraşacağı bir sorunu kendi adına fırsata çevirme gayreti olarak değerlendirilebilir. İran’ın bu tutumu 31 Ocak 1989’da karşılıklı iki ülke arasındaki sınır güvenliği, terörle mücadelede ortak hareket etme, suçluların iadesi ve sınır güvenliği ile ilgili olarak istişare yapmak üzere bir güvenlik zirvesi yapmayı kararlaştırana kadar devam etmiştir. Türban krizindeki sorun ise artarak devam etmiş ve 4 Nisan 1989 tarihinde karşılıklı iki ülkenin büyükelçilerini istişare yapmak üzere kendi ülkelerine çağrılması ile zirve yapmıştır.⁷³ 80’li yılların sonunda baş göstermeye başlayan iki ülke arasındaki diğer sorunda Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında köprü konumunda olan İran’ın bunu kullanma cihetine giderek İran üzerinden transit geçiş yapan Türk ticari araçlarına zorluk çıkarmaya başlamasıdır.

Bu dönemde cereyan eden İran-Irak savaşında Türkiye aktif tarafsızlık politikası izlemiştir. Yani, her ikisine de aynı mesafede kalmıştır. Türkiye yürüttüğü bu politika vesilesiyle bir ara arabuluculuk için önerilse de tarafların anlaşmaz tutumları buna fırsat vermemiştir. Bununla birlikte 1987 yılında taraflar tamamıyla irtibatlarını kestiklerinde, her iki tarafta menfaatlerinin korunması için Türkiye’nin Tahran ve Bağdat büyükelçiliklerini tevdi etmişlerdir.

⁷⁰Milliyet Gazetesi, 12.02.1987

⁷¹Milliyet Gazetesi, 15.02.1987

⁷² Mehmet Saray, a.g.e., s.189

⁷³ Mehmet Saray, a.g.e., s.207

5 Haziran 1989'da Humeyni ölene kadar geçen süreçte iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlar; terörle mücadelede sınır güvenliği sorunu, İran'ın rejim ihracı politikası kapsamında Türkiye'deki türban tartışmalarına dâhil olma çabaları ve İran-İrak savaşı belirleyici olmuştur.

2.4.4.Humeyni Sonrası Türk-İran İlişkileri

Humeyni ölmeden iki ay önce İran rejiminin devrimlerini yaymak için yeni bir teşkilat kurma kararı alması, öncelikle Şii nüfus barındıran ülkeler veya Şii nüfusu bulunmasa dahi İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Diğer ülkelerin İran ile ilişkilerin belirlenmesinde İran'dan gelebilecek rejim ihracına yönelik tehditler belirleyici olarak⁷⁴ İran İslam ülkelerinin de rejim tehdidi tehlikesi ile kendisine dikkatli yaklaşması neticesinde dünyada kendini yalnızlığa itmiştir.

Humeyni sadece ölümünden dört ay önce yani 14 Şubat 1989 tarihinde İngiliz yazar Salman Rüştü'nün Müslümanlara yönelik hakaret içeren Şeytan Ayetleri isimli kitabında ve genel söylemlerinden dolayı Rüştü hakkında infaz fetvası yayınladı. Bu fetva hükümet tarafından işleme konu ve öldürene ödül öngörüldü. Aslında Humeyni İran-İrak savaşının ateşkes ilanından sadece altı ay sonra bu hezimetini unutturmak ve uluslararası arenada ve İslam dünyasında inisiyatifi ele geçirmeyi hedefliyordu. Dolayısıyla bu mesele Humeyni'nin geriye bıraktığı zehirli bir hediye olmuş ve İran dış politikasında ağırlığını yıllarca hissettirmiştir.⁷⁵Bu politikanın devamı olarak Türkiye'de seküler bir düşünceye sahip olan Aziz Nesin'in bu kitabı Türkçeye çevirmiş olması İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İslamic Republic gazetesi Aziz Nesin için ölüm fetvası verilmesini talep etmişse de iktidara geçen Rafsancani, Rüştü olayından çıkardığı dersten dolayı fetva çıkararak Türkiye'yi karşısına almak istememiştir.

Humeyni'den sonra sıkıntısız bir şekilde Uzmanlar Meclisi tarafından Ali Hamaney Rehber olarak atandı. Cumhurbaşkanlığına ise 55 yaşında olan ve bu yaşa kadar devrimin ve İslam Cumhuriyetinin ana karargâhında bulunan ve Humeyni sürgünde iken ülke içindeki temsilcilerinden biri olan Haşimi Rafsancani seçildi. Rejimin ideolojisine karşı düşmeden değişiklikler yapma arzusunda olan Rafsancani daha pragmatist olmak zorundaydı. Rafsancani'nin görev yaptığı süreçte İran politikasının uluslararası boyutu ilgi çekmeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde İran'ın konum itibarıyla değerini arttıran önemli bölgesel ve küresel gelişmeler olmuştur. Bu dönemde dış politikayı 1990 da Kuveyt'in Irak tarafından işgali ve 1991 yılında ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgal etmesi ve SSCB'nin dağılması belirlemiştir.

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.878

⁷⁵Momammad Djalili-Rıza &Kellner,Thierry,a.g.e., s:137

Soğuk savaşın bitmesinden itibaren her ne kadar SSCB'den gelecek olan komünizm fikir akımı tehlikesi yavaşlamış olsa da SSCB'nin tarihten gelen İran üzerinden sıcak denizlere açılma hedefi canlılığını korumaktaydı. SSCB'nin dağılması ile kurulan ve çoğunluğu Müslüman olan bölgesel yeni devletlerle daha iyi anlaşma yolu bulabilirdi. Bu dönemde İran komşularıyla özellikle Suudi Arabistan ile ilişkilerinde normalleşme yolları aramaya başlamıştır. Bu dönemi içe kapanarak rejimi olgunlaştırdığını düşünen İran'ın artık dışa açılma ihtiyacı hissettiği dönem olarak tanımlayabiliriz. Bu yöneliş 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin gelişiyle pragmatizmden de kurtularak rejimin müsaade ettiği çizgilerde reformculuğa yöneldiği görülür. Ayrıca Hatemi döneminde devrim ihracı politikasından vazgeçildiği milli önceliklere dönüş olduğu görülür. Türkiye'de bariz etkisi olduğu görülen 28 Şubat 1997 süreci de Hatemi'nin seçilmesinden hemen öncesi bir döneme denk gelir. Türk kamuoyu ve yetkilileri tarafından İran'ın Türkiye'ye rejim ihraç etme gayreti olduğu algısı bu 28 Şubat sürecinin tetikleyici sebeplerinden olmuştur. Fakat Hatemi'nin ağustos ayında resmen cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran rejim ihracı politikasından uzaklaşarak milli bir duruş sergilemeye başlaması ve Hatemi'nin diyalog ve gevşeme kavramları çerçevesinde dış politika üretme eğilimi geçicide olsa İran'ın İslam Dünyası, Avrupa, ABD ve sorunlu olduğu birçok ülkelerle normalleşme sürecine girdiği dönemdir. Bu süreçte Avrupa ülkelerinde ciddi tepki çeken Salman Rüştu hakkındaki ölüm fetvası ile ilgili hayata geçirilmeyeceğine dair açıklama bile yapılmıştır. Fetvanın kaldırılması yetkisi fetvayı veren kişiye ait olduğuna inanılmasa belki de fetva kaldırılma cihetine gidilecek kadar bir normalleşme olduğunu görüyoruz. Fetvayı veren Humeyni öldüğü için fetva kaldırılamamış fakat yerine getirilmeyeceğine dair irade beyan edilmiştir.

İran'ın ülke gerçeği olan Rehber ve devrim söylemlerine rağmen bir şey yapamama gerçeği, bir müddet sonra Hatemi'ye de yaptığı bu açıklamalardan geri adım atma zorunluluğu doğurmuştur.

1989 yılında Rusya'daki büyük değişim ve Rusya'nın Hazar Denizi ve orta Asya bölgesinden geri çekilmesi neticesinde Türkiye ve İran bu bölgede etki oluşturmaya çalışsa da her iki ülkede iç sorunlarıyla karşı karşıyadır ve her ikisinin de güç dağılımında değişiklik yapma kapasitesi olmadığından dolayı, rakip olmaları gerekçesi ile birbirlerinin etkisini önlemeye çalışmaktadırlar.⁷⁶

Bu durum her iki ülkenin de bölgesel tabanda rahat bir şekilde politika geliştirmesini engellemektedir.

⁷⁶Zbigniew Brzezinski, "Büyük Satranç tahtası", çev. Yelda Türedi, İnkılâp yayınları, İstanbul, 2005, s:73

Bu dönemde ortaya çıkan iki ülke arasındaki diğer bir çatışma alanı da Avrasya Balkanları diye adlandırılan Rusya'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan sekiz ülke ve Afganistan üzerindeki nüfus hâkimiyeti kavgasıdır. Ermenistan ve Gürcistan dışarıda tutulursa Türkiye diğer altı Türkî cumhuriyetle soy birliği ile bağlı ve Afganistan ile ise mezhep olarak İran'dan daha yakın olduğundan dolayı daha avantajlı konumdadır.

2.4.5. Karşılıklı Kurulan İşbirlikleri

Tarihi Kasr-ı Şirin antlaşması ile Türkiye-İran sınırı belirlendiğine dair bir inanış olsa da gerçekte Türkiye İran sınırının o tarihten sonra birçok defa değiştiğini fakat yapılan sonraki anlaşmalarda Kasr-ı Şirin Antlaşmasındaki sınır çizgisinin baz alınarak anlaşma cihetine gidildiğini görüyoruz. Osmanlı Devletinin daha çok batıya dönük fetih mücadelesi Osmanlıyı doğuyla problem olmadığı sürece ilgilenmeme politikası gütmeye itmiştir. Bu durum Doğu Anadolu bölgesindeki sorunların ya görülmesini engellemiş veya sorunların ertelenmesine sebep olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren birçok sorunu miras olarak almıştır. Bunlardan en önemlisi ise Türkiye-İran arasındaki sınır muhalefidir. Atatürk'ün “yurtta sulh cihanda sulh” politikası çerçevesinde geliştirdiği dış politika kapsamında komşular ile sorunları çözmeye yönelik yaklaşımı çerçevesinde İran ile yapılan bir dizi sınır sorunlarını çözmeye yönelik çalışmalar neticesinde 25 Ocak 1932 tarihinde “Türkiye İle İran Hudut Hattının tayinine dair itilaf name” ve uzlaşma hakem anlaşmaları imzalanarak sorun çözülmüştür.

1937 yılına gelindiğinde Türkiye-İran ilişkileri doruk noktaya ulaştığı dönemde Mussolin'in yayılcı bir politika izleyerek Doğu Akdeniz ve Habeşistan'a girmesi bölge ülkelerini tedirgin etmiş ve Türkiye'yi Doğulu ülkeler ile bir pakt kurmaya itmiştir. Bölgede esen olumlu havadan yararlanan Türkiye, Afganistan, İran ve Irak bölgesel ve sınır sorunlarını çözmek için bir çalışma başlatmıştır. ve 8 Temmuz günü Tahran'da dört ülkenin dışişleri Bakanları arasında “ Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında saldırmazlık antlaşması” imzalanmış ve Milletler Cemiyeti tarafından tescil edilmiştir ve Şah'ın Sadabat isimli sarayında imzalandığı için bu isimle anılmıştır. Antlaşma yakın doğuda barış ve güvenliği sağlamak ve dünya barışına yardımcı olmak şeklinde amacını belirlemiştir.

Türkiye yapılan bu antlaşma ile Doğu sınırını güvenlik altına almış sınır belirsizliği durumunu netliğe kavuşturmuş ve Batıda balkan Antantı Doğuda ise Sadabat Paktı ile sınırlarını güvenlik altına almıştır.⁷⁷1933 yılında Türkiye, İran ve Irak arasında görüşmelerine başlanan ve 1937 yılında bir pakt olarak neticelenen Sadabat Paktı bir savunma antlaşması değil bir

⁷⁷İbrahim Erdal, a.g.e., s:86

siyasal işbirliği sistemiydi. Dört devlet arasında karşılıklı içişlerine karışmayı men eden sınır sorunlarını çözmeye yönelik bir belgedir. Her ne kadar II. Dünya Savaşının patlak vermesiyle taraf devletlerin kendi sorunlarıyla baş başa kalması neticesinde fazla ilerleme gösterememiş olsa da ilerde kurulacak olan yeni işbirlikleri için temel oluşturması mahiyetinde ehemmiyetli bir girişim olarak tarihte yerini almıştır.

Dünyayı saran komünizm tehlikesine karşı soğuk savaş döneminin başladığı ilk yıllarda SSCB'yi çevreleme politikası kapsamında İngiltere ve ABD'nin yönlendirmesiyle siyasal ve askeri boyutu olan Bağdat Paktı Türkiye-İrak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalandı ve kısa bir süre sonra İngiltere, İran ve Pakistan bu Pakta dâhil oldu ABD ise sadece gözlemci statüsünde kaldı. Bu paktta amaçlanan Atatürk ilkeleri ile belirli bir çağdaşlaşma hamlesi yapan Türkiye'nin ortak özelliği olan Müslüman kimliğini ve ortak Osmanlı geçmişini kullanarak mevcut ülkelerinde çağdaşlaşmasını sağlamaktı.⁷⁸Fakat 1958 yılında Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbe neticesinde Irak'ın batıdan kopmasıyla Irak bu paktan çıkmış ve paktın ismi Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirilmiştir. CENTO'nun kuruluş amacı güvenlik ve savunma konularında işbirliği sağlamaktı. Fakat önce Pakistan Hindistan ile sürdürdüğü savaşta gerekli desteği görmediği gerekçesiyle, devamında ise 1979 devrimi ile İran ABD'nin desteklediği bir örgütte olamamak ve SSCB'yi çevreleme politikasına sıcak bakmadığı için paktan ayrılmışlardır ve CENTO dağılma sürecine girmiştir.

CENTO'nun devam ettiği sürede taraf bölgedeki taraf devletler birlikteliğin sadece savunma ve güvenlik kapsamında kalmaması için 21 Temmuz 1964 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation For Development) RCD adlı ekonomik ve kültürel işbirliği örgütü İstanbul'da üç devletin Başbakanlarının imzaları ile kurulmuştur. Devam eden tarihlerde ekonomik işbirliği bu örgüt faaliyetleri çerçevesinde geliştirilmiş ve 1985 yılında bu örgütün ismi Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization) ECO olarak değiştirilmiştir. SSCB rejimi dağılana kadar üç üyeli olan bu örgüt devamında özgürlüğünü elde eden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de katılımı ile geniş tabanlı bir örgüt şeklini almıştır.

2.4.6.Devrim Sonrası Türk-İran İlişkilerini Etkileyen İç Faktörler

2.4.6.1.İran'ın Etnik Yapısının Etkileri

⁷⁸Mehmet Hasgüler & Uludağ, Mehmet B. "Devletlerarası Ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler", Alfa Yayınları, İstanbul, 3.Basım, Kasım, 2007, s:388

İran nüfusunun yüzde 51'ini farslar oluşturur. Ülkenin en büyük etnik grubudur. Kuzey doğusunda yüzde 2'lik nüfusu olan Türkmenler, güney doğusunda Beluciler, batısında yüzde 3'lük oranda Araplar, kuzey batısında yüzde 24'lük orana sahip Azeriler ve aynı bölgede yüzde 10 civarında olan Kürtler yaşamaktadır. Bununla birlikte inançsal olarak ülkenin yüzde 99'u Müslüman ve bu Müslümanların yüzde 91'i Şii'dir. İran İslam cumhuriyeti milliyet olarak homojen bir yapıya sahip olsa da kendilerini bir arada tutan Şii mezhebi etrafında toplanabilmektedirler.

Türkiye ise bünyesinde Farisi bir nüfus yoğunluğu barındırmamakla birlikte aynı Ehl-i Beyt inanisinden doğan ve İran Şiiliğine yakın akidelere sahip Alevilik mezhebine mensup yüzde 10'a yakın bir nüfus kitlesi barındırmaktadır. İran tarihten beri gelen kendilerine yakın inanişaya sahip Türk vatandaşları üzerindeki propaganda faaliyetlerini 1979 devriminden sonra devletin kültürel faaliyetleri çerçevesinde, rejim ihracını devlet politikası olarak benimsemesi, ilişkilerde belirleyici bir unsur olmuştur. Zaman zaman Türk yetkilileri tarafından İran bu iddia ile suçlanmıştır. En belirgin şekli ile bu sorun 28 Şubat MGK kararlarında İran'ın bu konuda uyarılması ile zirve noktasına çıkmıştır.

İran kendi topraklarında yaşayan ve Türkiye ile kan bağı olan Azeri Türklerini, Türkiye'nin İran'a karşı kışkırtacağı endişesini tarih boyunca taşımıştır. 1991 SSCB'nin dağılmasından sonra kuzeyinde bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması İran'ı daha çok tedirgin etmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu fırsatı kullanmamasına rağmen kullanma ihtimali bile İran'ın farklı refleksler üretmesine sebep olmuştur. Örneğin Azerbaycan'a karşı dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesi ve Türkiye'ye karşı PKK sorununu sıcak ve sürekli gündemde tutacak şekilde politikalar üretmesi gibi. Fakat Türkiye her zaman İran'ın toprak bütünlüğünün korunmasının kendi lehine olacağını değerlendirerek bu yönde davranış sergilemiştir. İran etnik çeşitliliğinden dolayı toprak ve siyasal bütünlüğüne karşı bir olumsuz girişim olacağı endişesi ile çok rahatsız ve muhataplarına karşı güvensizdir.

2.4.6.2.İran'ın Ekonomik Yapısının İlişkilere Etkileri

İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler komşu olmaları münasebetiyle tarih boyunca hiç kesilmeden devam etmiştir. İran'ın tarihi ipek yolu üzerinde olması hem Türklerin doğu ile ticari faaliyetlerinde karayolu üzerinde alternatifsiz olması hem de Türkiye ile doğudaki akraba topluluklar arasında konuşlanmış olması Türkiye ile İran'ı iyi ilişkiler geliştirmeye itmiştir.

Tarihte petrol İran'da bulunup ekonomideki önemini artırana kadar İran Türk ekonomik ilişkileri eşit ilerlerken petrol fakiri olan Türkiye karşısında İran ekonomik avantaja sahip

olmuştur. Türkiye'nin doğalgaz ve petrolde yüksek oranda dışa bağımlı olması ve en yakın kaynağın komşusu İran'da bulunması ekonomik ilişkileri canlı tutmaktadır. Fakat devrimden sonra İran'ın dışa kapalı ekonomik politikası ve mevcut rejimin zaman zaman aldığı ekonomik kararlar bu ilişkiyi zora soksa da özellikle son dönemde aradaki ekonomik göstergeler artan bir ivme izlemektedir.

1979 İran İslam Devriminden sonra İran-İrak savaşının başlamasıyla ve devrimin getirdiği kendine has ekonomik yapılanmalar ve devletin ekonominin %85'ine yakın kısmını direk veya dolaylı olarak kontrol altında tutarak devletçi bir politika izlemesi neticesinde 1989 yılına gelindiğinde ekonomik gelişmişliğin en temel göstergelerinden olan GSMH'nin yılda %1,5 yakın bir orana düştüğünü görüyoruz. Bu ekonomik gerilemenin en belirgin sebepleri petrol üretiminin düşmesi, yatırımcıların dış ülkelere kaçması neticesinde yatırımların durma noktasına gelmesi ve buna bağlı olarak işsizliğin artması, kamu hizmetlerinin yetersizliği ekonomide millileştirme politikasının benimsenmesi ve bonyadlar olarak adlandırılan dini vakıfların ekonomi üzerindeki olumsuz etkileridir.

Rafsanjani on yıllık süreç neticesinde bitme noktasına gelen ekonomik göstergeleri tekrar canlandırmak için özelleştirme politikasına ağırlık vermiş olsa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Rejimin dünyada siyasal yalnızlık çekmesi gibi ekonomik yalnızlığa da itilmesi, buna bağlı olarak girişimcinin ülkeyi tercih etmemesi, petrol fiyatındaki olumsuz oynamalar Rafsanjani'nin bu benimsediği ekonomik politikaları terk etmesine ve tekrar korumacılık ve gümrükte sıkı denetim gibi devletçi bir politikaya tekrar dönmesine sebep olmuştur.

İran uzun bir süre ithal ikameye dayanan bir sanayileşme politikası izlemiştir fakat son zamanlarda ekonomik olarak dünyayla bütünleşmeye çalışılması kapsamında ithalattan tarife dışı birçok engelleri kaldırarak birçok malın ithalatına yönelik kolaylıklar sağlama cihetine gitmiştir. İran ihracatta yoğunluk olarak petrole bağımlı kalmamak için petrolün ihracatta yüzde 80 civarında olan oranını düşürmek amacıyla otomotiv, ilaç, tekstil, makine ekipmanı, beyaz eşya gibi temel tüketim mallarına yönelik sanayiye canlandırmaya çalışmaktadır.

Türkiye ile İran arasındaki ticaret İran açısından bakıldığında ihracat yaptığı ülkeler içinde Türkiye ilk beştedir. İran'ın dünyayla ekonomik olarak bütünleşebilmesi için siyasal istikrara, bankacılık, ulaşım ve sigorta konularında düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte Türkiye ile İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin istenilen düzeyde olmamasının nedenleri İran'ın kapalı rejiminden kaynaklanan sorunlar, yaşanan siyasi krizler, korumacı ekonomik politikalar ve buna bağlı ithalat-ihracat kontrolü, yüksek tarifeler, tarife dışı engeller, ulaşım ve sınır kapılarında yetersizlik ve bankacılık sistemindeki sorunlar

şeklinde sıralanabilir. Diğer yandan kültürel benzerlikler, halkın belirli bir kısmının Türkçe konuşması ve halkın Türklere sempatiyle bakması 76 milyon nüfusu olan İran'ı Türkiye için cazip bir Pazar haline getirmektedir.⁷⁹Türkiyeİran ile olan ticaretinde enerji alımını İran'dan yaptığından dolayı Türkiyeİran'a daha çok mal ihraç etmenin yollarını aramalıdır. Çünkü bu ithalat-ihracat dengesizliğinin neden olduğu cari açık Türkiye için kambur oluşturmaktadır.Türkiye deniz taşımacılığında, gemi sanayisinde, otomotiv sanayisinde, turizm sektöründe yatırım yaparak, ticarete çeşitliliği arttırmak suretiyle ihracat oranını belirli bir düzeye getirebilir. Ticari olarak Türkiye İran'ın en büyük ihraç ettiği enerji kaynaklarının alıcısı olarak önemli bir konumdayken, İran da Türkiye için kalabalık bir komşu, geniş bir Pazar olması açısından ehemmiyetli bir konumdur.

2.4.6.3.Türkiye'nin Laik Yapısının İlişkilere Etkileri

Türkiye'de genel olarak batıya yönelen modernistler, Orta Doğu'ya yani Müslüman coğrafyaya yönelen İslamcılar ve köken olarak geldikleri yer olan orta Asya'ya yönelen milliyetçiler olmak üzere üç kimliğin varlığından bahsedilebilir.⁸⁰Ülkenin kuruluşunu gerçekleştiren Atatürk önderliğindeki devrimden sonra Anayasada da garanti altına alınan laik bir yönetim şekli benimsenmiştir. Dolayısıyla modernist diyebileceğimiz kesimin yönetiminde gelişimini gerçekleştiren, İslamcı kimliğini ikinci plana atan Türkiye ve devlet yönetiminde seküler bir yaklaşım gösteren Şahlık dönemi İran'ı ilişkilerinde inanç temelli bir sorun yaşamamışlardır. Aksine Rıza Şah Pehlevi'nin birçok uygulamalarda Türkiye'yi örnek aldığını görüyoruz. 1979 İran devriminden sonra dini bir kimliğe bürünen İran yönetiminin uygulamaya koyduğu rejimi öncelikle Müslüman ve komşu ülkelere ihraç etme çabası Laik bir yapıya sahip Türkiye için tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1980'li yıllarda laikliğin farklı yorumlanması neticesinde ortaya çıkan katı uygulamalar İran tarafından önce kamu diplomasisi kuralları çerçevesinde devamında devlet krizine varacak derecede resmi kurumlar tarafından suiistimal edilmiştir. İran'ın bu girişimleri Türkiye'nin laiklikten taviz vermeyen tutumu ve diplomasi kuralları çerçevesinde gerekli karşılığı bulsa da, % 98,6'sı Müslüman ve bunun içinde %21 Alevi olan yani İran'la aralarında mezhepsel bir yakınlık olan Türk halkınezdinde olumlu karşılık bulabilmekteydi.

İran Şii mezhebini merkezine koyarak 1979 devrimi ile bir şeriat devleti oluşturmuştur. Yönünü tamamen batıya çeviren Türkiye ise laik devlet yapısına karşı İran'daki rejimi tehdit

⁷⁹Erol Bulut& Kırmızıoğlu, Hale,"İran Ekonomisi", Editörler; Yılmaz, Türel&Şahin, Mehmet,"Ortadoğu Siyasetinde İran", Barış Kitabevi, Ankara,2011,s:311

⁸⁰Zbigniew Brzezinski,"Büyük Satranç tahtası",çev. Yelda Türedi, İnkılâp yayınları, İstanbul, 2005, s:188

olarak görmüştür. Kendisini İslam dünyası içinde gören İran laik bir yapıya sahip olan Türkiye'yi karşı cephede görmüştür. İran türkiye2yi rejim olarak çok uzak görse de Türk halkının Müslüman olması İran'ı kendi rejimleri tarzında bir rejim arzulayacağı düşüncesine yöneltmiştir. Türkiye dini kamusal alandan soyutlayarak bir rejim modeli üretirken İran kendisine has dini anlayışı devlet yönetiminin merkezine koyarak çok farklı bir yönetim şekli oluşturmuştur. 1995 yılında Refah partisinin iktidara gelmesi ile İran'a karşı hükümet politikasında yumuşama cihetine gidilmişse de, bu kendilerini rejimin bekçisi olarak kabul eden bir grup tarafından rejime karşı bir tehlike olduğu algılanarak 28 Şubat darbesiyle sonuçlanan bir sürece girilmiştir.⁸¹ İran tarihten gelen çizgisi ile ve Türklerin ortaya koyduğu Türk-İslam sentezi ile hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Bu uyuşmazlığın, tarihteki kavgaların sebebinin çoğunluğu inanç temelli olduğu değerlendirilirse Türkiye'nin İran'a benzer bir inanç düzleminde olması uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Erbakan'ın İran ile olan yakınlığı o günün şartları çerçevesinde ülkenin menfaatleri doğrultusunda arzulanan bir şey olsa da bu yakınlık İran tarafından rejim ithal isteği olarak algılanmış olabilir. Ayrıca bu durum Laiklik hassasiyeti olan ülkenin iç dinamikleri tarafından yine rejim ithali olarak algılanmış olabilir. Ortadaki gerçek ise Türkiye'deki katı laikçi anlayış, İran'daki radikal tutum ve Erbakan'ın ikisi arasındaki denge kurma çabaları, 28 Şubat sürecini doğuran bir kavgaya sebep olmuştur.

2.4.6.4.Kürt Sorununun Etkileri

Kürtler Orta Doğu bölgesinin en eski topluluğudur bu bölgede ve İslam tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye ve İran için oynadığı bu rol belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle Safevi devletinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı devleti ile giriştiği güç mücadelesinde Kürtler belirleyici olmuştur. Bu mücadelede Kürtler Şii-Sünni çekişmesi çerçevesinde çoğunluk olarak Osmanlı Devletinden yana olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde Kürt aşiretlerinin İran'a karşı Osmanlı ordusuyla birlikte savaşmasının da etkisiyle Yavuz Sultan Selim 23 Kürt beyliğine yaptığı antlaşma vesilesiyle tanıdığı haklarla bir nevi muhtariyet hakkı vermiştir.

XX. yüzyılın başında Türk milliyetçiliği ve İran milliyetçiliği her iki milletin kurduğu devletler çerçevesinde canlandırılırken Kürt milliyetçilik hareketi her ne kadar dini veya milli olma konusu tartışılrsa da 1925 yılında Şeyh Sait isyanı ile Türkiye'de ilk hareketliliğini göstermiştir. Devam eden süreçte 1930 ve 1937-1938 diğer adıyla Dersim isyanı diye

⁸¹Aylin Günay, "Türkiye'nin İran Algısı", Ed: Zorbozan, Sercan, "İran Tarihin Kavşağında Açık Hedef" ,Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013,s.45

adlandırılan Türkiye tarafından bastırılan Kürt ayaklanmaları mevcuttur. Bu dönemde Türkiye'deki politikaların katı Türk milliyetçiliği çerçevesinde yapıldığını ve tek tip Türk ulusu kurma çabalarını ve buna karşı yapılan itirazları ve katı bir şekilde bastırma yoluna gidildiğini görüyoruz.

İran için ise tarihi olarak 1501 yılından itibaren bölgede Kürtlerin Türkler tarafında olması aleyhlerine olmuştur. İran bölgedeki Kürt prensliklerine Türkler tarafında olma ihtimaline binaen baskıcı bir tutum izlemiştir. Buna rağmen bir Kürt aşireti olan Zend Hanedanının 1750-1794 yılları arasında İran'ı yönettiğini görüyoruz. 1880-1881 yılları arasında bir Kürt isyanı olan Şeyh Übeydullah isyanı Türk-İran ilişkilerini germiş, aynı dönemde Ermeni gruplarının Türk sınırını kolaylıkla geçmesi, Türk tarafında rahatsızlık vermekteydi ve bu İran'ın Osmanlı'nın Ermeni sorununa karşılık Şeyh Übeydullah konusunu kendisine karşı kullandığı düşüncesine itmiş, iki ülke arasında ciddi sorun teşkil etmiştir. Devam eden süreçte bölgede Kürt isyanı olarak tarihe geçen Simko Ağa isyanı yine İran'a karşı yapılmış bir isyandır. İran'la 1942 yılında kurulan Komela 1944 yılında Kürdistan Demokratik Partisi adını aldı ve 1945-1946 yılları arasında kurulan ve tarihte tek Kürt devleti olan Mahabad Kürt Cumhuriyetinin kuruluşunda rol aldı

İki savaş arasında Türkiye'de ve İran'da Kürt isyanlarının bastırılması her iki ülkede de Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi açısından aynı sonuçları doğurdu ve her iki ülkede de yöneticileri etnik merkezli milliyetçi hegemonya söylemine yöneltti.⁸²Kürt isyanlarına karşı her iki ülke isyancıların sınır boylarında eylem yapmaları ve iki ülke topraklarını kullanmaları aynı anda iki ülkeyi karşılıklarına almayacak şekilde isyana kalkışmaları iki ülkeyi birlikte mücadele etme cihetine yönlendirmiştir. Her ne kadar iki ülke birbirlerini destekleme sözü verseler de hep mücadele eden taraf diğer tarafın isyancılara aktif veya pasif destek verdiği endişesine kapılmış yer yer bunu rahatsızlık şeklinde karşı tarafa bildirmişlerdir,

Türkiye'ye karşı olan Kürtlerin gerçekleştirdiği Ağrı Dağı isyanında coğrafi şartların mücadeleye elvermemesi ve sınır çizgisinin isyanla etkin mücadelede sorun oluşturması sebebiyle Türkiye İran arasında 23 Ocak 1932 tarihinde sınır antlaşması yaparak şuan ki mevcut sınır çizgisi belirlenmiştir. Aynı tarihte yapılan Hakemlik Uzlaşma Antlaşması ve 5 Kasım 1932 yılında yapılan Dostluk Antlaşması yeni dönemde Türkiye-İran ilişkilerinin temelini oluşturdu. Bu tarihten itibaren Türkiye-İran ilişkileri Kürt sorunu bazında 1990 yıllarına kadar herhangi bir ciddi sorunla karşı karşıya kalmayarak güçlendirildi. 1937 yılında oluşturulan Sadabat paktının üyelerinden Türkiye, İran ve Irak'ında ortak sorunu Kürt sorunuydu ve bu paktın

⁸²Robert Olson, " Kürt Meselesi Ve Türkiye-İran İlişkileri", Avesta Basın Yayın, çev: Hikmet İlhan, İstanbul, 2010, s:45

kuruluşunun esas amaçlarından birisi bu sorunla mücadele idi. Üç ülke için özellikle devletlerin içinde Kürtlerin isyan etmesi neticesinde iç isyan ve huzursuzluklar olması hem de isyan neticesinde komşu ülkelere sığınması Sadabat paktının oluşumuna ciddi katkı sağlamıştır ve her ne kadar Kürt sorunu her ülkede farklı şiddette sürsede bu ülkeleri Sadabat paktı çatısı altında birlikte hareket etmeye itmiştir.⁸³

Mahabad Kürt Cumhuriyeti sürecinin Türkiye-İran ilişkilerine doğrudan bir etkisi olmamıştır fakat Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğine esin kaynağı olmuştur ve Kürt sorunu 1920 Sevr Antlaşmasından sonra tekraruluslar arası bir hal almıştı ve 1991 yılına kadar tekrar bu şekilde evrensel bir sorun olamayacaktı.⁸⁴ SSCB'nin desteğiyle kurulan ve kısa sürede yıkılan bu Kürt Cumhuriyetinde 30 bin peşmerge kuvvetiyle görev alan Molla Mustafa Barzani Kürt meselesinde artık bölgede etkin ve söz sahibi olmaya başlayacaktır.

1979 İran devriminden sonra yeni yönetimle Kürtler arasında yeni bir dönem başlamıştır ve başta İKDP lideri Abdurrahman Kasımlı olmak üzere birçok sürgündeki Kürtlerin tekrar İran'a dönmesi Kürt sorununa canlılık getirmiş ve Kürtler Humeyni'den bir eyalet altında birleşerek özerklik hakkını da içeren 8 maddelik bir talepte bulunmuşlar ve bu Humeyni tarafından kabul görmemiştir.⁸⁵

12 Eylül 1980 tarihli Türkiye'deki askeri darbe ve ondan on gün sonra başlayan İran-İrak savaşının başlaması bölgedeki Kürt sorununa hareketlilik getirmiştir. Öncelikle Türkiye'deki darbeden sonra ordu, hem Kürt soruna çözüm amacıyla hem de İran'daki devrimden sonra Güneydoğuda oluşabilecek İran'ın rejim ihracına yönelik propagandagirişimini engellemek amacıyla askeri tedbirler uygulanmaya başlandı. Askerin yanlış tutumuyla büyüme fırsatı yakalayan PKK 1984 yılından itibaren silahlı mücadeleye başlamış ve 1986 yılında iki büyük Kürt grubu olan KDP-KYP'nin Irak'a karşı anlaşarak İran lehine eylemler yapmasıyla cesaretlenen PKK Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetlerini artırmıştır.

1984 yılında Türkiye Irak ile sıcak takip antlaşması imzalarken İran ile bunu başaramamıştır. Çünkü İran devrim sonrası Türkiye'ye kaçtığı düşünülen 1,5 milyon Halkın Mücahitleri örgütü üyelerinin İran'a karşı kullanılacağı endişesini taşıyordu. Ayrıca İran Türkiye'nin sınır ötesi harekâtlarında ve Kuzey Irak bölgesi ile ilgilenmelerinin altında Kuzey

⁸³Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabat Paktı (18 Temmuz 1937) İttifak Kurumları Açısından Bir İnceleme, Ortadoğu Etüdüleri, Temmuz 2010, cilt:2 sayı:3, s:159-160

⁸⁴Robert Olson, a.g.e., s.49

⁸⁵Bülent Keneş, "İran: Tehditmi, Fırsat mı?", Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s:259

Irak petrolünün olduğunu iddia ediyordu. Fakat Türkiye'nin amacı başını fazlasıyla ağrıtan ve lojistik, barınma ve sağlıkla ilgili desteklerini sınır dışından alan PKK sorununa köklü bir çözüm bulmak için sıcak takibin yapılmasıydı. Zira İran'ın haklı olması için Türkiye'nin diğer Kürt grupları ile de mücadeleye girmesi gerekirdi fakat Türkiye bu olaya Kürt sorunundan ziyade PKK sorunu olarak bakıyor ve diğer Kürt gruplarıyla ittifak yoluna gidiyordu.

Türkiye–İran ilişkilerini jeo-stratejik jeopolitik yönden; petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği, Azerbaycan sorunu olmak üzere Kafkasya ve Orta Asya'daki her iki ülkenin tutumu ve Kuzey Iraktaki güç mücadelesi gibi başlıklar belirleyici olmuştur. Örneğin İran Türkiye'den Azeri kartını oynamamasını beklerken Türkiye ise İran'dan Kuzey Irakta güçlü otonom bir Kürt oluşumunu desteklememesini beklemektedir.⁸⁶

Körfez savaşı ile birlikte bölgede söz sahibi olmaya başlayan ABD bölgesel politikaların belirleyicisi olmuştur. 32. Ve 36. Enlemler dışında Irak uçakların uçuş yasağı getirilmesi merkezi bölge ile anlaşamayan güneydeki Şiileri ve kuzeydeki Kürtleri koruma altına almıştır. Körfez savaşından sonra Türkiye'ye başlayan Kürt mülteci akımını durdurmak için Türkiye öncülüğünde Irak sınırları içerisinde 36. Paralelin kuzeyinde Kürtlerin barınması için kamplar oluşturulmuş ve bunların güvenliğini sağlamak için 11 ülke askerinden oluşan 20.000 kişilik çekiç güç adı verilen bir kuvvet oluşturulmuştur. Dolayısıyla Türkiye 36. Paralelin kuzeyinde bir Kürt siyasal hareketinin doğarak başına başka bir dış politika sorununun çıkmasına sebep olmuştur.⁸⁷Kuzeydeki Kürtlerin güçlenmesi başta Türkiye ve İran olmak üzere Kürt nüfus barındıran bölge ülkelerini endişelendirmiştir. İran ile Türkiye'nin mücadelesi Kuzey Iraktaki Kürtler üzerindeki kurulacak etki alanı üzerinden devam etmeye başlamıştır. Zira Türkiye'nin 1992, 1995 ve 1997 deki Kuzey Irak'a yaptığı sınır ötesi hareket ve 1992 Körfez savaşı sırasında Türkiye'nin ABD yanında olması İran'ı tedirginliğe sevk etmiştir. Bu süreçte Türkiye PKK terörünü bitirmeye yönelik ciddi gayretler sarf etse de bölgesel ve ulusal bir hal alan bu sorun büyüyerek devam etti.

Rafsanjani dönemi PKK ile mücadeleye daha sıcak bakılan bir dönemdir. Türkmenistan'dan Türkiye'ye uzanacak olan doğal gaz boru hattı olayı terörle mücadeleye sunulan bu katkının en etkin sebebidir. 1994 ve 1995 yıllarında Talabani'nin KYB'si İran'a ve Barzani'nin KDP'si Türkiye ile sıcak ilişkilere girmekten çekinmemişlerdir.

24 Ocak 1995 tarihinde Refah partisi yüzde 21.3 oy alarak Necmettin Erbakan başbakan olmasıyla başlayan Refah partisi dönemine gelindiğinde PKK sorunu hararetini ve Türkiye-

⁸⁶Robert Olson, a.g.e., s.64

⁸⁷Serhat Erkmen, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, cilt:8, sayı:4, s:173

İran ilişkilerini belirleyen ana unsurlardan biri olarak yerini koruyordu. Türk istihbaratının elinde İran istihbaratının ve devrim muhafızları birliklerinin PKK militanlarına destek sağladığı lojistik imkân ve kamp imkânları sağladığı ve askerinin yaptığı operasyonlardan kaçan militanların İran'a sığındığı şeklinde Türkiye'nin elinde deliller vardı. Erbakan İran gezisinden döndükten sonra 27 Ağustos MGK'sında MİT, PKK yöneticisi Murat Karayılan ile İran istihbaratından bir yetkili arasında geçen ve İran'ın açık olarak PKK'yı desteklediğini ve yönlendirdiğini ortaya koyan bir ses kaydı dinletmişti.⁸⁸İran birçok sebepten dolayı Erbakan'ı destekliyordu ve Erbakan da İran'daki İslami rejimin ateşli bir taraftarıydı ve iktidara geldiğinde İran ve Suriye'nin Müslüman ülke olduklarını PKK'yı desteklemeyeceklerini ve bu söylentilerin CIA'nin işi olduğunu nifak çıkarmaya çalıştığını beyan etti.⁸⁹Bu dönemden itibaren Türkiye-İran ilişkileri geliştirilse de PKK sorunu büyüyerek devam etti ve bu süreç İran'ın Kuzey Irak'ta etkisini arttırdığı süreçtir. İran PKK sorununu Türkiye nezdinde canlı tutarak Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilgilenmesini engelliyordu.

Erbakan'ın bu dönemde radikal kararlar alamamasının en önemli etkenlerinden biriside parti bünyesinde doğu ve güneydoğu bölgesinden seçilen ve mevcut milletvekillerinin dörtte birine tekabül eden, Kürt kökenli milletvekili sayıları olduğu gibi bir sebep görünse de partiyi bir arada tutan ana unsur milliyetçilikten ziyade din unsuru olduğu için ciddi bir baskı unsuru oluşturduğu söylenemez.

Türkiye-İran ilişkilerinde her iki ülke için söz konusu olan Kürt varlığı politikalar belirlenmesinde göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Zira ilişkilerin belirlenmesinde sadece ülkenin kendi Kürt nüfus potansiyeli değil karşı ülkenin ve diğer ülkelerin de Kürt nüfuslarının da göz ardı edilememesi gerekmektedir. Bölge ülkeleri olan Türkiye, İran, Irak ve Suriye öncelikle kendi topraklarında bir Kürt devletinin kurulmasına karşı olsalar da ikincil amaç olarak da komşu ülkelerde de bir Kürt devletinin kurulmasına hararetle karşı çıkmaktalar ve bunu engelleyici politikalar üretmekte ve bunu engellemeye yönelik işbirliği çabaları da göstermektedirler.

Hem Türkiye'nin hemde İran'ın Kürt sorunu vardır. Zira Türkiye'nin yüzde 20'ye yakını İran nüfusunun ise yüzde 10'u Kürt nüfustur. İran'daki Kürtlerin yüzde 15'i Şii iken, Türkiye'deki Kürtlerin yüzde 15'i Alevidir. Türkiye'deki Alevi Kürtlerin mezhepsel açıdan İran'a yakınlık duyma ihtimali vardır. Fakat İran'daki Kürtlerin yüzde 85'inin Sünni olması Türkiye'yi avantajlı konuma getirmesi gerekirken Türkiye'nin laik söylemi ve laikçi yaklaşımı

⁸⁸Hürriyet Gazetesi 5 Eylül 1996

⁸⁹Robert Olson, a.g.e., s.80

ve politika yapımında Türk milliyetçiliğini ön plana çıkarması İran'daki Kürtler için cazibesini kaybettirmektedir.

3. BÖLÜM ORTA DOĞU VE DÜNYA

3.1. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Dış Politika Değişimi

İran dış politikaya yaklaşımında kendisine karşı hep bir komplo beklentisi içerisinde olduğu için aslında kökü İslam'da olan takiyye ve kitman gibi araçları Şiilik anlayışına uydurmak suretiyle amacından saptırarak karar alma aşamasında sağlıklı bir psikolojiye bürünüp bu durumu dış politika yapımı sürecine yansıtılmaktadır.⁹⁰ Soğuk savaş bitmesiyle birlikte iki kutuplu olan dünya ülkeler için farklı alternatifler sunmaya başlamıştır. Soğuk savaş döneminde tabii olan ülkeler bireysel politikalar üretmek yerine yakın olduğu grubun menfaatleri doğrultusunda politika üretmek zorundaydılar. İran tarih boyunca bulunduğu stratejik noktadan dolayı hep üzerinden geçilerek bir yerlere ulaşmaya çalışılan bir coğrafya olmuştur. II. Dünya savaşı esnasında Rusya'ya yardım göndermek isteyen İngiltere İran engeliyle karşılaşması sonucu Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Savaş sonunda geri çekilirken ise Rusya desteği ile kuzeyde Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti, Güneyde ise Mahabat Kürt Cumhuriyeti kuruldu. Bu iki cumhuriyette uzun ömürlü olmasalarda kurulur kurulmaz ittifak yaparak Rusya'nın üzerlerinden açık denizlere inmek amacıyla desteklendiği ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca Rusya işgal ettiği İran topraklarını terk ederken petrolün yüzde 51 hissesini almak şartıyla ülkeyi terk ediyordu. Yani bölgede Rusya için belirleyici iki unsur öne çıkıyordu. Bunlar açık denizlere açılmak için kapı ve petrol zengini bir ülke olması

1946 yılında yapılan bu 1947 yılında ABD'nin destek çıkmasıyla iptal edilmiştir. Bundan sonra Dr. Musaddık tarafından 1949-1953 yılları arasında hayata geçirilen bağımsızlık dönemi dışında ABD'nin güdümüne girildiği bir dönemdir. İran devrimine kadar Şah, Sovyetler Birliği ve ABD arasında bir denge gütmüş, Arap ülkelerindeki SSCB yanlısı yönetimleri tedirgin etmesinden dolayı SSCB'yi rahatsız etmeden SSCB'ye karşı bölgesel politikalar

⁹⁰Bülent Keneş, "İran Siyasetinin İç Yüzü", Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s:159

üretmeye başlamıştır. İran'da 1979 İslam Devriminin olması en çok SSCB'yi sevindirmiştir. Çünkü İran'daki yeni yönetim ABD'yi en büyük düşman kabul etmiş ve ABD İran'da ki istihbarat toplamaya yönelik teknolojilerini çekmek zorunda kalmıştır ve İran iki ülke arasında yapılan bütün silah anlaşmalarını iptal etmiştir. Bu İran'ın SSCB'ye yanaşacağı anlamına gelmemeliydi. Çünkü din temelli bir politika güden İran SSCB'yi ateist olarak görüp onu da düşman olarak tanımlıyordu. İran-Irak savaşına iki süper güç savaşın tarafı olan iki devleti de direk veya dolaylı olarak destekliyorlardı. Çünkü ikiside silah satan ülkelerdi ve devam eden savaş en iyi pazardı. Fakat 1988 yılında savaşın bitmesi ve 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonrası ilişkiler tamamen ekonomik boyut aldı, bu doğrultuda gelişti. Çünkü İran ilgisini yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetlerine çevirmişti.

1991 yılındaki körfez savaşından sonra ABD'nin körfez işbirliği konseyi ile savunma anlaşmaları yaparak özellikle İran'ın rakibi olan Suudi Arabistan'a silah satması İran'ı Rusya tarafına itti. Soğuk savaş sonrası dönemde İran ve Rusya yakınlaşmış ABD'nin Orta Asya ve Orta Doğuda etkinliğine set çekmede İran'ın silahlanarak bölgesel bir güç olması ve Rusya ile birlikte hareket etmesi etkili olmuştur.⁹¹

Bu dönemde İran'ın yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine karşı yürütmeye çalıştığı rejim ihracı politikası olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin de aynı bölgeyle ilgilenmesi ve farklı bir model olarak sunulması ve ülke yöneticilerinin seküler bir devlet yapısının yıkılmasıyla ortaya çıkmaları sebebiyle laik bir anlayışta olmaları İran'ı ekonomik işbirliği yapmaktan ileriye götürmemiştir.

Rusya ile İran SSCB dağılana kadar rakip pozisyonundayken dağıldıktan sonra ortak menfaat çerçevesinde birlikte hareket etmişlerdir. İran Müslüman kimlik üzerinden politika üretmesine rağmen Çeçenistan ve Afganistan'da Rusya'yı üzmeyecek bir tavır sergilemiştir. İran yalnızlıktan kurtulmak için yeni kurulan devletlerle iyi ilişkiler geliştirme yolları aramış ve ABD'nin tutumuna karşı Rusya federasyonu ile yakınlaşmıştır.

3.2.ABD'nin Bölge Politikası

İngiliz coğrafyacı Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisine göre Avrasya'ya hâkim olan Anakaraya (Asya, Avrupa, Afrika) hâkim olur, anakaraya hâkim olan dünyaya hâkim olur. Bu durumda Avrasya özelinde ise Avrasya'nın kalbi durumundaki Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya bölgesi dünyanın hep ilgisini çekmiştir. Özellikle XX. Yüzyıldan itibaren büyük devletlerin mücadelesi bu coğrafya üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Soğuk savaş bitene

⁹¹Hikmet Erdoğan, "Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran", IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.389

kadar iki kutuplu dünyada iki bloğun arasındaki mücadele bu doğrultuda olmuştur.1970'li yıllarda İngiltere'nin Körfez çevresinden çekilme niyeti, 1973 Arap-İsrail savaşı ve 1979 İran Devrimi ABD'yi Körfezde bulunan ülkelere yerleşme çabasına itmiştir. 23 Ocak 1980 tarihinde açıklanan Carter Doktrinine göre Körfeze saldırı ABD'nin çıkarlarına saldırı olarak kabul edilecekti. 1990 yılına gelindiğinde SSCB'nin dağılması neticesi gücünün zayıflaması ve batıya yönelik Fundamentalist İslam'ın tehdit olarak algılanmaya başlanması Orta Doğu'nun dünya siyasetinin merkezine oturmasına ve ABD'nin bu bölgeyle daha fazla ilgilenmesine yol açtı.⁹²Sovyetler Birliği'nin bölgeye yayılmasını engellemeye yönelik mücadele veren ABD, başka bir kıtanın devleti olarak SSCB'ye karşı avantajlı olması gerekirken bu açığı bölgede ittifaklar kurarak kapatma cihetine gitmiştir. Bunun en bariz örneği, Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO'dur. Soğuk savaşın bitmesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD'nin bölgeyle ilgili politikalarında muhatap sayısı artmış ve ABD'nin bölgedeki etkisi de artmıştır

Amerika'nın son yıllardaki küresel konumunun koruyabilmesi için, dünyanın açık şekillendirmesi gerekmektedir.⁹³ABD'nin soğuk savaş sonrası dönemde Orta Doğu politikasını belirleyen ana unsurlar; petrol kaynaklarının üzerindeki denetimin devam etmesi ve bunların güvenli transferi, İsrail'in bölgede güvenliğinin ve varlığının devamının sağlanması, radikal grupların engellenmesi, İran'ı çevreleme politikası ve bölge ülkelerinin kitle imha silahlarına ulaşımının engellenmesi şeklindedir.⁹⁴Bu konular çerçevesinde bakıldığında İran bu konularla ilgili olarak direkt aktif pozisyonundadır. Stratejik konum itibarıyla sorunun oluşmasında aktif olduğu gibi çözümünde de katkısı olmadan imkânsıza yakın bir durum ortaya çıkmaktadır. ABD İran'ın bu stratejik avantajının farkında olduğu için İrânsız bir çözümün zor olduğunu farkındadır.

ABD ulusal çıkarları ile uluslar arası toplumu şekillendiren ahlaki değerler arasındaki dengeyi korumak zorundadır. Bu durumda ABD'nin zorlandığı en zor coğrafya Orta Doğudur. ABD'nin stratejilerini belirleyen unsur İsrail'in güvenliği ve enerji kaynaklarının kontrolüdür. ABD'nin İsrail'in güvenliği için böle ülkeleri ile mücadele ederken petrolün kontrolü için ise iyi geçinmelidir. Burada büyük bir çelişki doğmakta ve bu çelişki ABD'yi "ahlak ve dış politika bazen örtüşmez" kaidesine yaklaştırmaktadır ve bu durum ABD'nin bölgedeki konumunu ve süper güç pozisyonunu devam ettirmek için ihtiyacı olan yumuşak gücünü (soft power)

⁹²Nasuh Uslu, "Körfez Savaşı Ve Amerika'nın Politikaları", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 54-3, s:167

⁹³Zbigniew Brzezinski, "Stratejik Vizyon", çev. Sezen Yalçın, Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.s: 149

⁹⁴Hikmet Erdoğan, a.g.e., s.480

zayıflatmaktadır.⁹⁵İran cephesinde ABD'ye bakış Ahmedinejad'ın sözlerinde şöyle ifade edilmiştir. “ABD'nin tek hedefi kuruluşundan itibaren İran İslam Cumhuriyetini yıkmak üzerine kurulmuştur. Bu nedenle yıllar önce tek taraflı olarak İran'la bağlarını kesmiştir ve şimdi de tekrar İran'la ilişki kurma yollarını arıyor. İlişkisini keserken tamamen özgürdü ancak tekrar ilişki kurmasına İran İslam Cumhuriyeti devleti karar verecektir. Bunu da olayların tüm boyutlarını tarttıktan ve halk için olası çıkarlarını ölçtükten sonra yapacaktır“.⁹⁶Şeklinde İran devletinin en yetkili kişinin görüşlerini belirten bu beyanda olduğu gibi tek yönlü ve baskın bir ilişki durumu söz konusu değildir. 1979 İslam devriminden sonra İran ABD'yi büyük Şeytan ABD ise İran'ı Şer eksenli olarak tanımlamaktadır. Aralarındaki bu husumet bölgesel ve küresel siyasetlerine yansımaktadır. ABD'nin İran politikası zaman zaman değişmekte “baskı yapma, akıllılaştırma, ilişki kurma, devirme işbirliğine gitme, tavırları arasında gidip gelmektedir. ABD'nin İran konusundaki nihai hedefi mevcut rejimi değiştirmektir. ABD İran'daki rejimin meşruiyet sorunu yaşadığını ve ilişkiye girerse mevcut rejimi meşrulaştırıp ömrünün uzayacağını düşünerek ilişki kurmaktan kaçınmaktadır, İran ise Bu dönemde ABD ile ilişkilerini düzeltmek istesede bunun kendilerine bir fayda sağlamayacağı görüşündedirler.⁹⁷Bir ülke büyük orduya sahip olarak ve dünya üzerinde kaynakların kontrolünü sağlayarak süper güç olamaz, süper güç olmasında bu sayılan unsurlar araçtır. Süper güç olması için etki ettiği bölgelerde yumuşak güç (soft Power)kullanmasını bilmeli, yani hedef ülkenin halkına savaştan ziyade şiddet dışı yöntemlerle kendini kabul ettirmelidir.⁹⁸

ABD İran-İrak savaşında açıktan taraf olmasa da el altından Irak'a ciddi silah desteğinde bulundu, fakat aynı zamanda İran'a da silah satmaktan geri durmadı. Hatemi dönemine gelene kadar ABD-İran ilişkilerinde hiçbir düzelme görülmemişve hatta 1993 yılında Bill Clinton 'ın başkan olmasıyla ekonomik yaptırımlar daha da artmıştır. 1997 yılında Hatemi cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra dış politikada yumuşama cihetine gidilmek suretiyle ABD-İran ilişkileri düzeltilmeye çalışılmışsa da Arap-İsrail savaşındaki İran'ın tutumu buna engel olmuştur. İran-ABD ilişkilerini belirleyen en önemli unsurlarından biri olan İsrail'in güvenliği için ABD, İran'a karşı tavır almak zorunda kalmıştır. Aynı döneme denk gelen Türkiye'deki 28 Şubat

⁹⁵Haluk Özdemir, “Süper Güç Nedir ? ABD'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası”,<http://www.ankarastrateji.org/> Son erişim Tarihi: 10.06.2014

⁹⁶(<http://www.usakgundem.com/haber/1235/ahmedinejad-sonrasi-iran-2-.html> son Erişim Tarihi: 07.06.2014)

⁹⁷<http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/05.htm>(Keskin,Arif, “Kolay Çözülmeyen Düğüm:ABD-İran İlişkisi”, Son Erişim Tarihi: 08.06.2014

⁹⁸Haluk Özdemir,a.g.e.,Son erişim Tarihi: 10.06.2014

sürecini de bu doğrultuda incelediğimizde Erbakan hükümeti ile İran'ın kurduğu yakın ilişki, asker ile İsrail'in kurduğu ilişkiye feda edildiği şeklinde bir görüntü ortaya çıkmaktadır.

3.3. İsrail'in Bölge Politikası

İsrail 1948 yılında kurulmasından itibaren İran'la stratejik bir ilişki sürdüren İsrail İran'ın en büyük silah ihracatçısı İran ise İsrail'in en büyük petrol ihracatçısıydı ve aralarında önemli bir istihbarat anlaşması mevcuttu. Bunun en büyük sebebi ise iki devletin bu dönemde ABD ile yakın ilişkide olmasıydı. Yinede Şahlık döneminde Arap-İsrail savaşlarında İran tavrını Araplardan yana koymuştur. Fakat daha çok denge politikası güderek İsrail ilede ekonomik işbirliği özellikle petrol ticareti yapmaktan kaçınmamıştır. 1979 devriminden sonra ise İsrail'in yeni rejimle bağı tamamen kopmuştur. İran'da devlet politikası ve söylemi haline getirilen İsrail için “küçük şeytan” tanımlaması tek başına İran'ın İsrail'e bakış açısını tanımlayabilir. İsrail İran hakkındaki bölgesel politikasını İran'ın nükleer silahlanmasını engelleme merkezli yürütmektedir. İran ise İsrail ile olan mücadelesini Hizbullah'ı destekleyerek yürütmektedir. Buna karşılık İsrail ise İran'a karşı Kürt grupları ile ilişki kurarak pozisyon almaktadır.

Orta Doğu bölgesinde ABD ile İsrail ortak bir politika izlemektedir ve dost düşman algılamaları aynıdır. İsrail'in varlığının korunmasını Orta Doğuda birincil hedef olarak gören ABD'yi İsrail bu doğrultuda yönlendirmektedir. İran Orta Doğudaki Hizbullah, İslami Cihat ve Emel gibi İslami motifli örgütleri destekleme ve Orta Doğu barış görüşmelerine sekte vurmakla suçlanmaktadır. İsrail kendisine hedef olarak gördüğü Kürt nüfus yoğunluğu olan İran ve Irak'a Kürt kartını kullanmak suretiyle etkili olmaya çalışmaktadır.

ABD 11 Eylül saldırılarından sonra gerçekleştirdiği, 2001 Afganistan işgali ve 2003 Irak işgali ile birlikte Orta doğu bölgesinde etkinliğini artırmış ve BOP, Büyük Orta Doğu Projesini hayata geçirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda İsrail'in güvenliği ana hedef alınarak Irak etkisizleştirilmiş ve İran İsrail'i tehdit eden ülke olarak etkisizleştirilme sırasını bekleyen ülke konumundadır. BOP projesine bölge ülkelerinden birçok tepki gelmiş olsa da saf değiştirecek boyutta bir rahatsızlık izhar eden bir devlet olmamıştır. Temelde İsrail özellikle Filistin politikasından dolayı bütün İslam ülkelerinin rahatsız olduğu bir devlettir. Fakat ABD ile ortak politika üretmeye çalışan ve ters düşmemeye çalışan ülkeler bu rahatsızlığını belirtmemektedir. ABD karşıtı ülkeler ise Özellikle İran olmak üzere İslam dünyasında taraftar toplamak için kamuoyu önünde İsrail'e açık bir şekilde düşmanlık izhar etmektedirler.

İran ile İsrail arasındaki Filistin sorunu, İran'ın terörü desteklemesi ve İran'ın nükleer silah edinmesi görünür sebep olsa da kavganın ideolojik yönü iki zıt ülkü ve idealin savaşıdır. Birinin yaşaması için diğersinin yok olması gerektiği anlayışını yansıtır. İsrail varlığını İran rejiminin yok olmasına, İran ise varlığını İsrail'in çökertilmesine bağlıyor. Kavga İsrail'in Siyonist yayılmacı "Arz-ı Mev'ud" anlayışı ile İran'ın yayılmacı politikasının yani iki ülkenin bu bağlamda çatışmasından kaynaklanıyor.⁹⁹Burada İran'ın Siyonizm karşıtlığı ile Erbakan'ın Siyonizm karşıtı tutumu ve politikaları paralellik arz etmektedir. Çünkü Erbakan Siyonizm'i en büyük tehlike olarak görüyor, Dünyada ve Türkiye'de gelişen bütün kötü olayların içinde Yahudi parmağı olduğunu iddia ediyor ve 28 Şubatta Büyük İsrail'i kurma önünde engel gördükleri için refah Partisini iktidardan düşürdüklerini iddia ediyordu.¹⁰⁰

3.4. AB'nin Bölge Politikası

Avrupa ülkeleri II. Dünya savaşından sonra İran'daki hâkimiyeti ABD'ye kaptırmıştır. 1979 devriminden sonra ABD- İran karşılıklı katı tutum sergilese de Avrupa ülkeleri İran ile istikrarsız bir ilişki içinde olmuştur. 1989 yılında İngiliz vatandaşı olan Salman Rüştu hakkındaki ölüm fetvası ilişkileri germişse de Humeyni'nin ölümünden sonra Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olması sonrası ilişkiler düzelme eğilimi göstermiştir. 1992 yılındaki Mikanos davası olarak tarihe geçen dört muhalif Kürt liderinin Berlin'de İran istihbaratı tarafından öldürülmesi neticesinde çıkan kriz dışında ilişkilerde bariz bir kriz yaşanmamıştır.

Avrupa devletleri ABD'nin aksine eleştirel diyalog adı altında geliştirdikleri strateji çerçevesinde İran ile ilişkiyi kesmemeyi, İran ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri devam ettirirken diğer yandan rahatsızlık duydukları demokrasi, insan hakları, kitle imha silahları, Orta Doğu barış süreci ve İran'ın terörist gruplara desteği konularında baskı yapılmasını ve siyasal davranışlarını değiştirmesini sağlamayı öngörüyordu. Avrupa ABD'nin aksine İran'ı şer eksenli olarak kabul etmiyor değişimin ambargo tarzı zorlamalar ile değil içerdeki reform yanlılarını desteklemekle olacağına inanıyor, İran ise ABD'nin politikaları neticesinde yalnızlaştığı dış politikada Avrupa ile sağlayacağı iyi ilişkilerin bir çıkış yolu olabileceğini düşünüyordu.¹⁰¹

AB'nin Türkiye'ye bakışı ise daha muğlâktır. Çünkü Türkiye ne Avrupa nede Orta Doğu ülkesidir. Türkiye'nin bu pozisyonu avantaj olarak değerlendirilmesi gerekirken bu durum sorunlu Orta Doğulu komşuları vesilesiyle dezavantaj olarak aleyhine yorumlanmaktadır. Türkiye AB üyeliğine bizzat Avrupa ülkeleri tarafında 1960'lı yıllarda

⁹⁹Hikmet Erdoğan, a.g.e.,s.329

¹⁰⁰İdris Gürsoy, "Erbakan ile Mülakat", Aksiyon Dergisi, 13.12.2010

¹⁰¹Sezgin, Mahmut Niyazi, "Nükleer Tehlike ve Amerikan Tehtidi Gölgesindeki Avrupa-İran ilişkileri", 2023 Aylık Dergi, <http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm>(Son Erişim Tarihi: 10.06.2014)

bizzat desteklenmesine rağmen Türkiye ancak 1987 yılında adaylık için başvurabildi. Bazı AB üyesi devletlerin (bu zaman zaman değişebilmekte) itirazlarına rağmen Türkiye'nin üyeliği jeopolitik bir realitedir. Kendine özgü batı tarzı demokrasisi ile Batıya sağlam bir şekilde bağlanabilirse Avrupa'yı İstikrarsız Orta Doğu'dan koruyan bir kalkan haline gelebilir¹⁰²düşüncesi hâkimolsada itirazda bulunan ülkelerin en büyük çekincesi aynı gerekçeyle yani Orta Doğuya komşu olmak suretiyle Orta Doğu'nun bunalımlı coğrafyasına sınırdaş olmak istememeleridir.

Bu bakış açısı AB'nin Orta Doğuya bakışını bariz olarak ortaya koymaktadır. 1700'lü yıllardan itibaren şuan AB'nin en büyük üyelerinden olan İngiltere başta olmak üzere Ortadoğu coğrafyasına artan bir ilgi vardır. Bunun en büyük nedenlerinden birisi; uzak doğudaki ticaret merkezlerine ulaşmak isteyen Avrupa ülkelerinin önünde genelde Orta Doğu'nun özelde ise İran'ın coğrafi konum olarak engel oluşturması bu bölgeye olan ilgiyi artırmıştır. 1900'lü yılların başından itibaren petrolün Orta Doğu'daki keşfi bu bölgeyi bütün dünya güçleri olduğu gibi Avrupa ülkeleri açısından da cazibe merkezi haline getirmiştir.

4. BÖLÜM

28 ŞUBAT SÜRECİ

4.1. Türkiye'de Dış Politika Oluşum Süreci

Türkiye dış politikasını oluşturan ana aktörler; milliyetçi sekülerizm (Kemalizm), liberal sekülerizm, milliyetçi İslamcılık, liberal İslamcılık şeklinde dört ana akım halinde belirlenebilir. Daha detaya inildiğinde ise İslamcılığa karşı sekülerizm liberalizme karşı milliyetçilik ayrımı söz konusudur. Bu akımları belirleyici olan unsur dost-düşman algısının farklılığında yatmaktadır. Dolayısıyla bu unsurlar dış politikayı kendi amaçlarını uygulamada bir araç olarak görmektedirler.¹⁰³

Osmanlının son döneminde dış politikada belirleyici akımlar Osmanlı liberalizmi İslamcılık ve Türk milliyetçiliği çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmışsa da hiç birisi devleti yıkılmaktan kurtaramamış fakat Türkiye'nin inşasında bu üç fikir akımından da faydalanılmış ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise en aktif akım olarak milliyetçi sekülerizm uzun bir süre ağırlığını hissettirmiştir. Demokrat Partinin 1950 yılında iktidara gelmesinden itibaren

¹⁰²Zbigniew Brzezinski, "Stratejik Vizyon", çev. Sezen Yalçın, Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.s: 157

¹⁰³Hasan Kösebalaban, "Türk Foreign Policy: Islam, Nationalism, And Globalization", çev. İnaç, Hüsamettin, Bigbang yayınları, Ankara, 2014,s: 27

liberal bir dış politika izlenmeye başlanmışsa da 1960 darbesiyle ve 1980 yılında yaşanan askeri darbeye tekrar dış politikada milliyetçi sekülerizme dönüş olmuştur. 1983 yılında Turgut Özal'ın iktidara gelmesinden itibaren dış politikada liberalleşme ve çağın gereklerine göre dış dünyayı hesaba katan bir politika yaklaşımı olsa da Özal'dan sonraki dönemdeki belirsizlik halkı farklı arayışlara itmesi neticesinde 1995 yılında Refah Partisinin iktidara gelemsi ile birlikte dış politikada milliyetçi İslamcılık akımı etkisini göstermeye başlamış ve bu dönem milliyetçi sekülerizm ile milliyetçi İslamcılığın çatıştığı dönem olmuştur.¹⁰⁴Bu dönemde bir nevi İran'ın İslam devrimi sonrası içinde bulunduğu döneme benzer bir uygulamaya şahit oluyoruz. İran'da da rejimin tıkanıklığını gidermek için reform yapma ihtiyacı duyan politikacılar hep Rehber engeliyle karşılaşmaktadırlar ve Rehberin müsaade ettiği çerçevede reform yapabilirler. Aynı durum Türkiye'nin yaşadığı askeri vesayet dönemlerinde de karşılaşılan bir durumdur. Hâkim olan düşünceden farklı bir politika üretmeye çalışan Erbakan iktidarından olarak bunun bedelini ödemek zorunda kalmıştır.

Türk dış politikası değişkenlik arz etmektedir Türkiye'nin planlanan bir dış politikası hiçbir zaman olmamıştır.¹⁰⁵Türkiye olaylar karşısında dış politikada gösterdiği reflekslere sürekli değişkenlik göstermiştir. Türkiye'de dış politikanın belirlenmesinde iç politik olaylar ve eğilimler belirleyici olmuştur.

4.2. Refah Partisinin Dış Politikası

Milli Selamet partisinin 12 Eylül 1980 askeri darbesi neticesinde kapatılmasından sonra 1983 yılında bu partinin devamı olarak kabul edilen Refah Partisi kuruldu. Milli görüş düşüncesinin devamı tarzında olan Refah Partisinin parti programında dış politika ilkeleri olarak; milletin tarihi itibarı ve şahsiyetine uygun, bütün ülkelerle özellikle komşu ülkelere iyi ilişki içinde olmayı, tarihi ve kültürel bağının olduğu ülkelerle umulan karşılıklı maddi ve manevi kar çerçevesinde iyi ilişkiler kurmayı, dış ülkelerde haksızlığa uğrayan kardeşlerimizin hakkını savunmayı benimsemiştir.¹⁰⁶Refah partisi kendisini iktidara taşıyan 1995 milletvekili seçimine girerken yayınladığı seçim beyannamesinde yeni bir dünya kurmayı ve Türkiye'yi bu yeni dünyanın öncüsü yapmayı, İslam kardeşliğini, çekiç gücün gönderileceğini, dış güçlerin teröre verdiği desteğin engelleneceğini, Irak ambargosunun kaldırılacağını vaat ediyordu. Aynı seçim beyannamesinde ayrıca dış politikada barış, dostluk ve hakkın hâkim olacağını, dışa bağımlı,müstemleke tipi dış politika yerine saygı ve menfaatlere dayanan itibarlı bir dış politika

¹⁰⁴Hasan Kösebalaban, a.g.e., s.29

¹⁰⁵Hasan Kösebalaban, a.g.e., s.27

¹⁰⁶Refah Partisi Tüzüğü, Ankara, 1985, s:56, md:26

öngörüyordu. Dış politikada yeryüzündeki tüm ülkelerle ilişkilerin iyi olması gerektiğini savunuyordu. Batı için Türkiye itibarlı ve güvenilir bir muhatap olacak, ayrıca Türkiye uydu değil lider bir ülke olacaktır. Avrupa birliğini bir Hıristiyan kulübü olarak gören Refah Partisi Türkiye'nin yerinin dünya Müslümanlar birliği olması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca çekiç güce hararetle karşı çıkılıyordu.¹⁰⁷

Erbakan dış politikada milliyetçi İslamcılık düşüncesini benimsediği için yönünü Avrupa'dan ziyade İslam dünyasına dönmeyi ve müttefiklerini İslam dünyasından seçmeyi tercih ediyordu. Bu doğrultuda Refah-Yol Hükümeti D-8 (DevelopingEight) olarak adlandırılan bir oluşum kurma cihetine gitti. Bu sekiz ülke Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Nijerya, Malezya, Endonezya ve Mısır'dır. Burada amaçlanan Avrupa Birliği ABD ve Japonya ekonomik bloklara olan bağımlılığı azaltacak bir alternatif oluşturma çabası vardır.

4.3. Refah Partisi'nin Ortadoğu politikası

Soğuk savaşın bitmesi ile birlikte Türkiye'nin Osmanlıdan kalan mirasları mahiyetindeki balkanlar, Ota Doğu, Kafkasya ve Orta Asya ile tarihten gelen kültürel ve tarihi sorumluluklarıyla yüzleşmek zorundaydı. Türkiye bu dönemde farklı ekollerden gelen dört ana akım çerçevesinde şekillenecekti, bunlar; Özal'ın liberal Osmanlıcılığı, Çiller'in İsrail ile yakın işbirliğine dayalı bölgesel güvenlik rolü, Erbakan'ın Türkiye'yi İslam dünyasının lideri olarak kabul ettiği yaklaşım ve İsmail Cem'in Avrupa yanlısı yaklaşımıdır.¹⁰⁸ 28 Şubat sürecini tetikleyen unsur ise Tansu Çillerin askerinde taraftar olduğu yukarda bahsedilen İsrail ile işbirliği yapmak suretiyle bölgesel güvenlik rolünü hedefleyen politikasıyla Necmettin Erbakan'ın Türkiye'yi İslam dünyasının lideri olarak kabul ettiği politik yaklaşım çerçevesinde İslam ülkeleri ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkiye yönelik eğilim arasındaki çekişmedir. Burada aynı hükümetin paydaları olsa da bu yarışma Çilleri İsrail yanlısı bir politikaya Erbakan'ı ise İran yanlısı bir politika gütmeye itmiştir. Bu devlet içerisinde de farklı politik yaklaşıma sebep olmuş ve ülke yönetiminde baskın unsur olan askerın 28 Şubat darbesini yapmasının yolunu açmıştır.

Refah-Yol hükümeti kurulmasıyla birlikte Tansu Çiller Dışişleri Bakanı olmuş Necmettin Erbakan ise başbakan olmuştur. Refah partisi görüş olarak devletin yönünü İslam dünyasına dönmesi gerektiğini ve eski sorunları unutarak yeni birliktelikler kurulması gerektiğini savunuyordu ve siyasal İslam ekolünden gelen Refah Partisi için İran İslam cumhuriyeti beğenilen bir olguydu. Bununla birlikte Erbakan'ın İran'daki rejimin ateşli bir

¹⁰⁷Refah Partisi Seçim beyannamesi, 24 Aralık 1995, Ankara, 1995, s:29

¹⁰⁸Hasan Kösebalaban, a.g.e., s.233

tarafı ve hayranı olduğunu ve ABD karşıtı olduğunu bilen İran Erbakan'a sıcak bakıyordu, ayrıca Erbakan'ın seçim sonrası yaptığı açıklamada İran ve Suriye'yi PKK konusunda suçlamaması İran'ı çok memnun etmişti.¹⁰⁹ Erbakan başbakan olduktan sonra ilk gezisini İran'dan başlayarak devamında ise Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya'ya yaptı. Bu da Erbakan'ın yönünü batıdan ziyade doğuya döndüğünü gösteriyordu. Erbakan İran ile 23 milyar dolarlık doğal gaz ve doğal gaz nakil boru hattı antlaşması imzaladı. ABD İran ile ticari antlaşmalardan hoşnut olmasa da bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya ülkelerinin enerji nakilinde alternatif yol oluşması ve Türkiye'nin doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığının azalması sebebiyle tepki göstermemiştir.¹¹⁰ Erbakan Orta Doğu ülkeleri ile sorunlarımız olduğunu kabul ediyor fakat bu sorunların bizi Müslümanlar olarak birbirimize düşürmek isteyen üçüncü güçlerin işi olduğunu ve bu sorunların çözülmesi için ise karşılıklı müzakerenin işe yarayacağını savunuyordu. Ayrıca aramızdaki bu sorunların çözülmesi neticesinde oluşacak olumlu havanın gelişerek devam etmesi için ittifak kurmaya ihtiyaç olduğuna inanıyordu. Fakat oyunu belirleyen güçler açısından Orta Doğu bölgesi kendi başına bırakılmayacak kadar önemliydi. Çözüm bekleyen sorunlar daha çok bu güçlerin inisiyatifinde ortaya çıkmış sorunlardı ve onların rızası olamadan da çözülmesi mümkün değildi. Bölge ülkeleri bağımsız bir politika geliştirmekten çok uzaktı ve aralarındaki sorunlar bölgesel işbirliği ile çözülemeyecek kadar girift bir durumdaydı.

4.4. 28 Şubatı Hazırlayan Süreç ve Olaylar

Aslında 12 Eylül yönetiminin orta sağ ve orta solu bölerek bu ayrımı 12 Eylül sonrası siyasetinin ana belirleyicisi yapmış ve RP bu bölme işlemi sonucunda İslam dinini politikasının ana teması yaparak “siyasal İslam söylemini Türk siyasetinde bir temel belirleyici haline getirmiş ve sonucunda 1995 genel seçimlerinde birinci parti olarak çıkmıştır.¹¹¹ RP 1995 seçim çalışmalarında hem iktidarı hem sistemi temelinden eleştiriyordu. Kongar'a göre söyleminin temelini siyasal İslam yani şeriat devleti oluşturuyordu fakat anayasanın buna müsaade etmemesinden dolayı bu talebini adil düzen adıyla dillendiriyordu. Oylarının artması seçmenin partinin bu talebine sıcak baktığı olarak yorumlanmamalıdır. Aslında Sovyetler birliği dağıldıktan sonra 1990'lı yıllarda liberal kapitalist düzene karşı siyasal İslam'ın güçlenmesi RP'nin oylarını artırmıştır.¹¹²

¹⁰⁹Robert Olson, “ Kürt Meselesi Ve Türkiye-İran İlişkileri”, Avesta Basın Yayın, çev: İlhan, Hikmet, İstanbul, 2010, s:80

¹¹⁰Arzu Celalifer Ekinci, “İran Türkiye Enerji İşbirliği”, USAK, Kasım, 2008, s:3

¹¹¹Emre Kongar, “21. Yüzyılda Türkiye”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s:272

¹¹²Emre Kongar, a.g.e., s:272

28 Şubat sürecini hazırlayan ilk olay 27 Mart 1994 yılında Refah Partisinin yerel seçimlerdeki, 1989 yılında yüzde 8.7 olan oy oranını, yüzde 19,06'ya çıkarmasıdır. Devamında ise 25 Aralık 1995 tarihinde yüzde 21'lik seçim başarısıdır. Bu tarihte RP TBMM'de en çok oyu alan parti olarak hükümet kurma görevini cumhurbaşkanından almış ve hükümet kurma sürecinde asker sürece müdahil olarak hükümetin kurulmasını engellemiştir. Askerin yönlendirmesiyle ömrü üç ay sürecek Anayol hükümeti kurulmuştur. RP'nin Anayasa Mahkemesine başvurmasıyla bozulan hükümetin yerine 1996'nın Haziran ayında Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında Refahyol hükümeti kurulmuştur.

4.4.1. İç Politik Olaylar

Erbakan zaferle çıktığı seçim sonuçlarından ancak altı ay sonra 28 Haziran 1996 tarihinde hükümet kurabilmiştir. Bu “siyasal İslam” söyleminin ve teorisinin ilk hükümet şeklinde vücut bulmasıydı. Erbakan “adil düzen” söylemi çerçevesinde seçim meydanlarında seçmene birçok söz vermişti. İlk icraat olarak hükümet basınla ilgili olarak bir tebliğ yayınlarak promosyonda yeni bir düzenlemeye gider ve basını karşısına almış olur. Devamında ise 1950 Demokrat Partiden miras kalan Taksime cami yapma projesini tartışmaya açar ve son olarak da Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın çıkardığı Türkiye genelinde birçok Hakim ve Savcının yer değiştirme kararnamesi olur. Hükümet kurulmasıyla birlikte koalisyon ortağı olan Tansu Çiller'i takip eden hakkındaki mal varlığı tartışması ve TEDAŞ ve TOFAŞ ihalelerindeki yolsuzluk iddiası Erbakan'ın karşılaştığı ilk sıkıntı oldu.

3 Kasım 1996 tarihinde Balıkesir'in Susurluk ilçesinde meydana gelen trafik kazasında ülke gündemini uzun süre meşgul edecek “siyaset, devlet, mafya” üçgeninde bit karmaşık ilişki ağı ortaya çıktı. Kaza yapan araçta, 12 Eylül öncesi siyasi cinayetlerden aranan Abdullah Çatlı, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ ve Siverek'te mukim olan Bucak Aşireti Ağası, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak Bulunmaktadır. Normal şartlarda bir arada olma ihtimali olmayan bu grubun ilişkileri üzerine kamuoyunda birçok tartışma yapılmaya başlamıştır. Kamuoyunda çok ses getiren bu kaza münasebetiyle ortaya çıkan ilişkilerden rahatsız olanlar “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” adı altında kitlesel bir eylem başlatırlar. Oluşan tazyik üzerine eski Emniyet Genel Müdürü ve halen hükümetin İçişleri Bakanlığı görevini yürüten Mehmet Ağar istifa etmek zorunda kalır. Hükümet devamında TBMM'de “Meclis Susurluk Komisyonu” adı altında konuyu detaylı araştırmak üzere bir komisyon kurar. Refah Partisi bu gelişmelerden rahatsızdır bizzat Erbakan'ın dönemin DGM savcılarını soruşturma için harekete geçirilir.

1996 Haziran ayından itibaren kamuoyunda daha önce karşılaşılmamış ve tanınmamış, kendilerini Nurculuğun bir kolu olduğunu iddia eden Aczimendi diye adlandırılan giyinişleri, hareket ve tarzlarıyla daha önce karşılaşılmayan bir grup zuhur eder. 20 Ekim tarihinde elinde sopaları ve kendine has giyim tarzlarıyla Ankara Kocatepe Camisi avlusunda “şeriat” talebinde bulunulan bir gösteri yapıyorlar ve polis tarafından gözaltına alınıyorlardı.

Yapılan mülakatlarda laiklik karşıtı ve demokrasi karşıtı olduğunu söyleyen, mevcut yönetimi elinde bulunduranlara açıkça meydan okuyan, toplumun kahir ekseriyetinin sinir uçlarına dokunan açıklamalar yapan Müslim Gündüz ve Aczimendi grubu Türkiye gündemine oturmuş oluyordu. Kamuoyuna verilen mesaj “bu grubun ortaya çıkması Refah Partisinin iktidar olmasının neticesidir, ülke şeriat devletine doğru gidiyor” şeklindedir. Açıkta devleti tehdit eden Gündüz, şeriat getireceklerinden, mevcut devleti yıkacaklarından bahsediyor, Ordunun İran ordusu gibi çaresiz kalıp saf değiştireceğini iddia ediyor ve İslam’ı Türkiye’ye getirerek kadınları eve hapsedeceğinden bahsediyordu.¹¹³

Medyanın tam desteğiyle İslami bir karakter olarak beyinlerde yer eden Müslim Gündüz 18 Aralık 1996 tarihinde İstanbul’da kendisine ait olmayan bir evde Fadime Şahin isimli bir bayanla Basın mensupları eşliğinde polis marifetiyle basılır. Bundan sonra saf dini duygularla tarikata sığınan masum bir bayanın iğfal edilmesi olayı şeklinde konu kamuoyunda tartışılacaktır. Müslim Gündüz, Fadime Şahin ve Ali Kalkancı isimleri etrafında şekillenen ilerleyen yıllarda hepsinin bir kurgu olduğu anlaşılan bir dini istismar hikâyesi uydurularak mevcut iktidar olan ve İslami söylemlerle işbaşına gelen Refah Partisi yıpratılmaya devam edecektir.

Gizli bir güç refah Partisini yıpratmaya yönelik propagandasına ve planlamalarına devam ederken, Refah Partisi de bu insanların değirmenine su taşımaktan geri durmamıştır. Bunun ilk örneği 10 Kasım 1996 tarihinde Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe’nin 10 Kasım töreniyle ilgili yaptığı konuşmada düzeni eleştiriyor kısaca “zulüm yönetimini değiştirmeliyiz, içinizdeki kini azaltmayın” şeklinde konuşuyor ve devamında bu konuşmadan dolayı 1 yıl hapis cezası alacaktır. 6 Aralık tarihinde Erbakan’ın 1993 yılında Hac’da yaptığı konuşma kamuoyuyla paylaşılarak yine gürültü koparılmaya çalışılıyor ve diğer RP vekilleriyle ilgili eski zamanda yaptığı konuşmalar ve kayıt altına alınan kasetler kamuoyunu meşgul etmeye başlıyor.

¹¹³Milliyet Gazetesi, Politik Haber, 05.10.1996, S:16,

Büyük ses getiren Refah Partisinin faaliyetlerinden biriside 11 Ocak tarihinde Başbakanlık Konutunda Türkiye’de mevcut bulunan tarikat, cemaat ve grupların temsilcilerine iftar daveti düzenlenmesidir. Bundan on gün sonra bu konuyla ilgili ADD suç duyurusunda bulunacaktır. Asker ve sivil toplum örgütleri bir yanda hükümet kanadı bir yanda olmak üzere iç politikayı germeye devam ederken, hükümeti istemeyenler için en büyük koz olan Sincan Kudüs Gecesi olacaktır.

30 Ocak 1997 tarihinde Belediye Başkanı Refah Partili olan Ankara’nın Sincan ilçesinde belediyenin koordine ettiği Kudüs gecesi diye bir anma programı düzenlenecektir. Kudüs gecesi nedir? Kudüs gecesi 1979 İslam devrimi ile İran’ın hayatına giren il kutlamayı Ayetullah Humeyni’nin başlattığı her yıl Ramazan ayının son Cuma gününde düzenlenen İran halkına özgü şehitleri anma gününde olarak adlandırılan bir etkinliktir. Törene İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri de katılacak bir konuşma yapacaktır. Sahneye koordinasyondan sorumlu Selam Gazetesi yazarı Nurettin Şirin marifetiyle Lübnan’daki ve Filistinlilerin içindeki Hizbullah ve Hamas liderleri Abbas Musavi, Musa Sadr ve Fethi Şikaki’nin posterleri asılmıştır.¹¹⁴Törendeki konuşmasında Bagheri sert bir dille İngiltere, ABD ve İsrail’i eleştirmiş ve kalabalıktan şeriatı takip etmelerini istemiştir.¹¹⁵ Bu kutlama programının organizatörleri olan Nurettin Şirin ve Sincan Belediyesinin Kültür Müdürü Hüseyin Avni Yazıcıoğlu’nun isimleri ilerleyen zamanda İran ile ilgili terör örgütü operasyonlarında ilginç bir şekilde geçecektir.¹¹⁶

Sincan’daki bu olaylı gecedan sonra 4 Şubat günü Etimesgut’taki birliklerinden çıkan 50 tank ve zırhlı personel güzergâhlarında olmayan Sincan Atatürk caddesinden geçit yaparak boy gösterisi yapıyor ve çevik Bir bu gösteri için “demokrasiye balans ayarı” yapıldığı şeklinde açıklama yapıyordu. Bu dönem devletin yüksek kademesindekilerin açılış ve kapanışlarda mesaj verme kaygısına düştüğü bir dönemdir. Örneğin adli yıl açılış töreninde Yargıtay başkanı Müfit Utku ve TBBB başkanı Eralp Özgen yaptıkları konuşmalarda hükümeti hedef almış ve irtica tehdidine dikkat çekmiştir ve asker için bu daha sık karşılaşılan bir durumdur her gün asker kanadından dolayı olarak yapılan konuşmalar marifetiyle Refah Partisine mesaj yağmaktadır.

5 Ocak günü Kızılay Meydanında TÜRK-İŞ’in organize ettiği CHP,DSP ve HADEP gibi sol partilerin destek verdiği “Türkiye’ye Sahip Çık Demokratikleşme İçin Mücadele Et” mitingi düzenlendi ve 80 bin civarında katılım oldu. TÜRK-İŞ Başkanı Bayram Meral

¹¹⁴Sabah Gazetesi,07.02.1997

¹¹⁵Robert Olson, a.g.e., s:87

¹¹⁶<http://www.haberdar.com> Son Erişim Tarihi:21.06.2014

Konuşmasında “gün Türkiye’ye sahip çıkma günüdür, gün siyasete ağırlık koyma günüdür, Atatürk’ün kurduğu laik, demokratik sistemi hiçbir molla değiştiremez” şeklinde mesaj vermiştir. Bu miting Sincan’da tankların yürütülmesinden sadece bir gün sonradır. Toplumun muhalefet eden her kesimi sırayla hükümete tepkilerini bildirmektedirler.

4.4.2.Dış Politik Olaylar

Refahiyol hükümeti askerinin, Necmettin Erbakan’ın ilk hükümet kurma görevini aldığı açık muhalefet etmesine rağmen, ikinci görev tevdi neticesinde kurulur. 18 Temmuzda çıkan haberde Genelkurmay Başkanlığının 23 Temmuzda başbakan Necmettin Erbakan’a “devletimizin üniter yapısının muhafazası için, tek vatan, tek lisan ve tek bayrakla, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, laik ve demokratik düzen ilkelerinden asla fedakârlık edilmemesi esastır” konulu bir brifing vermesi planlanıyor şeklinde haberler çıkmıştır¹¹⁷ve haber verildiği gibide olmuştur. Belirtilen tarihte asker, hükümete hassasiyetini belirten ve kırmızı çizgilerini belirleyen bir hareket alanı belirlemiştir. Bu asker ile Erbakan’ın ilk temasıydı.

4.4.2.1.İsrail ile Olan Temaslar

İlk kriz ise Erbakan’ın İsrail ile olan savunma sanayi antlaşmasını imzalamak istememesiydi. Erbakan İsrail’i ‘Siyonizm’in dünyadaki tek temsilcisi görüyor ve düşman olarak kabul ediyordu. Oysaki Türkiye İsrail ile diplomatik ilişkilerini 1991 yılında büyükelçilik düzeyine yükseltmiş 1994 yılında dönemin başbakanı Çiller bu ülkeyi ziyaret eden ilk Türk başbakan olmuştur. İki ülke 21-23 Şubat 1996 tarihinde askeri eğitim işbirliği antlaşmasını imzalamış ve Ağustos 1996 tarihine gelindiğinde Erbakan imzalamak istemesede askerinin verdiği brifing neticesinde 26 Ağustosta savunma endüstrisi alanında ikinci bir antlaşma imzalanmış, bunu çeşitli düzeyde askeri ve ekonomik anlaşmalar izlemiş, ilişkilerde askeri yönün ağırlık kazanması Türkiye-İsrail değil, Türk ordusu-İsrail olarak adlandırılmasına yol açmıştır.¹¹⁸Bir sene içerisinde iki devlet arasında 20 adet anlaşma imzalanmıştır. Erbakan siyaset sahnesine çıktığından beri İsrail karşıtlığı üzerine geliştirdiği politikaya karşı tutarsız davranmak zorunda kalacaktır. Çünkü Amerika’nın etkisi altında olan bazı generaller, Amerika’nın koruması altında olan İsrail ile kurulacak sıcak bir ilişkide sorun görmemektedirler. O dönemde askerlerin İsrail ile çok sıkı ilişkileri gözlemlenmektedir. Örneğin dönemin Genelkurmay başkanı İsmail Hakkı Karadayı 28 Şubat Postmodern

¹¹⁷Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1996

¹¹⁸Selim M. Bölme, “ İsrail’in Kuzey Irak Politikası Ve Türkiye”, <http://arsiv.setav.org/> (Son Erişim Tarihi:12.06.2014)

darbesinden sadece dört gün önce İsrail Cumhurbaşkanı Amnon Shakek'in resmi davetlisi olarak İsrail'de bulunmaktaydı. Bu ziyaret İsrail kamuoyunda İslamcı bir Başbakanın karşı çıkmasına rağmen Türk askerinin İsrail ile stratejik ortaklıktan yana olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Erbakan'ın İsrail ile imzaladığı en kapsamlı anlaşmalardan birisi ise 6 Aralık 1996 tarihinde Türk F 4 savaş uçaklarının İsrail uçak endüstrisi tarafından modernize edilmesine yönelik 600 milyon dolar hacminde yapılan anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre Türkiye İsrail uçaklarının eğitimine ve kendi topraklarında Suriye ve İran hakkında bilgi toplanmasına müsaade edecektir. Ayrıca İsrail Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik kuracağı sisteme İsrail teknolojik destek sağlayacaktır.

İsrail-Türkiye ilişkilerindeki diğer bir gelişme ise 1997 Nisan ayında İsrail Dışişleri Bakanı David Levy'nin Türkiye ziyaretidir. Bu ziyaret Doğu Kudüs anlaşmazlığı yüzünden Arap Birliği ile İsrail'in ilişkilerinin askıya alındığı döneme denk gelir. Erbakan yapılan görüşmede Kudüs ve Mescidi Aksa ile ilgili hassasiyetini dile getirir. Levy bu ziyaretinde Suriye'nin terör örgütlerine kucak açtığını, İran'ın ise uzun menzilli füze elde etmeye çalıştığını belirterek, İran ve Suriye'ye karşı ortak mücadele edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Erbakan'ın süregelen söylemlerinden yola çıkarak bu görüşmelerde çok radikal bir söylem içerisine gireceği ve ilişkileri gereceği beklentilerine girilmişse de, Erbakan bu toplantılarda Levy'e bazı eleştiriler yöneltmiş ama Türkiye'nin milli menfaatlerini gözettiği için devlet adamı olmanın gereği olarak Türkiye-İsrail ilişkilerine zarar vermekten çekinmiştir. Erbakan muhalefetteki radikalizmin, ideolojik ilizyonun bir ülkenin yönetiminde işe yaramadığını, aksine zarar verdiğini,¹¹⁹ gerektirdiğini bilerek bu toplantılarda bu gerçekler doğrultusunda bir politika izlemiştir.

Asker kanadı hükümetten farklı bir dış politika belirlemekten kaçınmamıştır. Genelkurmay ikinci başkanı Çevik Bir Refahiyol hükümeti istifa etmeden kısa bir süre önce yani 23 Mayıs 1997 de İsrail gezisindeydi. Çevik Bir Martin Sharmen ile Middle East Quartely dergisinin güz 2002 sayısında yazdığı bir makalede Refahiyol hükümeti ile birlikte İsrail'in menfaatleri tehlikeye girdiğinden dolayı bu tehlikenin post modern bir darbeyle bertaraf edildiğini söylüyordu.¹²⁰Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) laik ve demokratik rejime yönelik tehditleri ortadan kaldırılması ABD ve Batılı ülkelerce memnuniyetle karşılandığı belirtiliyordu. ABD 16. Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. Richard Bethure

¹¹⁹Taha Akyol, "RP Nereye ?", Milliyet Gazetesi, 10.04.1997

¹²⁰Tamer Korkmaz, "İcazet", Yeni Şafak Gazetesi, 17.04.2012

Genelkurmay ikinci Başkanı Çevik Bir'i resmi ziyaretinde TSK'nin Türkiye'yi İran'ın durumuna düşürmeme çabalarını desteklediğini belirtiyor ve şunları söylüyordu “*TSK'nin demokratik prensipler içinde kanunların ve anayasanın kendilerine yetkiler içerisinde, icra ettikleri faaliyetlerini ABD ve Batı memnuniyetle karşılamaktadır. TSK'nin laik düzeni ve demokrasiyi koruma, Türkiye'yi İran'ın durumuna düşürmeme çabalarını memnuniyetle izlemekteyiz*” .¹²¹

Aslında o güne kadar güdülen dış politika, devletin laik çizgisinde güdülen bir politikaydı. Milliyetçi sekülerizmin ve liberal sekülerizmin hâkim olduğu bir çizgi mevcut idi. İlk defa devlet milliyetçi İslamcılık denilen akımın dış politik davranışıyla karşılaşılıyordu. Laik devlet düzeninde İslamcı bir dış politik yaklaşımın nasıl olacağı belki de test edilecekti.

4.4.2.2.Çekiç Güç Sorunu

Körfez savaşından sonra Kürt mülteci hareketini durdurmak için Türkiye'nin Güneydoğusunda konuşlanan Çekiç Güç, başta amacına uygun faydalı işler yapmış olsa da ilerleyen süreçte Türkiye kamuoyunda ciddi rahatsızlıklar doğuran tartışmalara sebep olmuştur. Türkiye hep o bölgede bu güç marifetiyle bir Kürt devleti kurulacağından endişe etmiştir. Erbakan'ın seçim çalışmalarında Çekiç gücün görev süresinin uzatılmayacağına dair sıklıkla belirtmesine sebep olmuştur. Erbakan'ın idealinde yürütmek istediği dış politika ile devletin mevcut politikası ve reel dünya gerçekleri tekrar çatışmıştır. Temmuz 1996 MGK toplantısında Çekiç Gücün görev süresi tekrar beş ay uzatılmıştır.

İlk kurulduğu dönemdeki Saddam saldırısı ve Kürtlerin korunması olayının olmaması çekiç gücün gerekliliğini tartışmalı hale getirmiştir. Erbakan tarafından bu bölgede yabancı ülke askerlerinin olması Irak'ın toprak bütünlüğünü ihlal olacağı görüşü ileri sürülerek çekiç gücün kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.1996 yılının sonunda askerinin de istemesinden güç olarak Çekiç Gücün statüsünde ve görev tanımında değişikliğe gidilmiş, gücün komuta merkezi Türkiye sınırları içerisine alınmış, bölgedeki hükümet dışı örgütlerin faaliyetlerine son verilme kararı alınmıştır. Çekiç güc artık sona ermiş ve 36. Paralelin kuzeyini kontrol için TBMM'nin onay verdiği İngiltere, ABD ve Türkiye uçaklarından oluşan Kuzeyde Keşif hareketi gücü oluşturulmuştur.

4.4.2.3.Orta Doğu Gezisi

Hükümet ile asker arasında krize sebep olan diğer bir konu ise yapılacak olan İran, Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya'yı kapsayan gezi olmuştur. Genelkurmay

¹²¹Milliyet Gazetesi,18.06.1997

Başkanlığı'nın Başbakan'a verdiği ilkbrifingde İran'ı, irticai ve bölücü teröre destek veren ülkeler arasında belirtmesine rağmen bu gezinin planlanması bu geziyi tartışmalı hale getirmiştir.¹²²Erbakan bu gezi ile alternatif bir ekonomik pazar kurmayı planlıyordu fakat Türkiye kamuoyunda bu ülkeler 3. Dünya ülkeleri konumundaydı ve bunun ülke gelişmesine katkı sağlamayacağı değerlendirilmekteydi. Ayrıca İran'ın PKK terörüne verdiği destek ülkede yoğun bir şekilde tartışılmakta ve İran'ın rejim ihracı politikası Türkiye'yi sürekli teyakkuz halinde tutuyordu.

Tartışmalar altında Erbakan 250 kişilik bir heyet eşliğinde 9 Ağustos'ta 10 gün sürecek gezisine başladı. İlk durağı olan Tahran'da 11 Ağustos'ta yaptığı açıklamada devlet istihbaratının Suriye ve İran'ın PKK'ya destek sağladığı şeklindeki verdiği bilgilerden şüphe duyduğunu söyledi. Fakat asker gezi sonrası ilk MGK'da İran istihbarat görevlisi ile PKK'nın üst düzey yetkilisi olan Murat Karayılan arasındaki gizli görüşmeyi yayınlayarak buna cevap verecektir. 12 Ağustos'ta Türkiye İran ile 23 yıllık dönemde 25 milyar dolarlık doğal gaz anlaşması imzalar. Bu imza, Amerikan kongresinden geçen D'Amato yasası olarak adlandırılan ve terörü desteklediği düşünülen İran ve Libya'dan 40 milyon doların üzerinde petrol ve doğal gaz alımının yapılmamasını ve bu ülkelerle iş yapan şirketlerin yaptırıma tabi tutulmasını öngören yasayla aynı tarihe denk gelmektedir. Fakat ABD Türkiye'nin bu miktarı çok aşmasına rağmen Türkiye'nin doğal gazda iç piyasaya yönelik Rusya'ya bağımlılığından kurtulacağını öngörerek bu anlaşmaya ciddi tepki göstermemiştir.¹²³Bu gezinin karşılığı olarak İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani Türkiye'yi ziyaret eder. Ziyarete ana gündem maddesi Türkiye açısından PKK'ya verilen destek olsa da Erbakan'ın İran'ı çok iyi karşılaması ve görüşmelerde PKK'yı gündem maddesi yapmaması ve Rafsancani'nin devlet geleneklerine aykırı olarak Anıtkabir'i ziyaret etmemesi kamuoyunda ciddi yer bulmuştur. Rafsancani'nin Meclis İçişleri komisyonu üyesi olan kızı Faiza Rafsancani yaptığı resmi temaslardan birinde Erbakan'ın imzasıyla yapılan anlaşmaların ABD için ders mahiyetinde olduğunu ve Rafsancani'nin ziyaretinin de bunun devamı olduğunu belirtmiştir.¹²⁴Diğer bir kriz konusu ise Erbakan'ın İran ile yapmak istediği Savunma Sanayi ve İşbirliği anlaşmasıdır. Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün İran ile ortak helikopter üretileceğine dair anlaşma imzalanacağını açıklaması, askerde ve medyada ciddi yankı uyandırır ve asker İran'ın PKK'yı desteklediğini iddia ederek bu anlaşmaya karşı çıkar.¹²⁵Askerin bu endişesi yerinde midir diye sorulacak olursa; eldeki

¹²²Ezgi Gürses, "28 Şubat Demokrasi Ters Şeritte", Şule Yayınları, İstanbul, Haziran 2012, s:31

¹²³Mehmet Binay, "İran Gazını Kim İstiyor" <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/97371.asp> (Son Erişim Tarihi: 14.06.2014)

¹²⁴Milliyet Gazetesi, 20.12.1996

¹²⁵ Ezgi Gürses, a.g.e., s.43

bilgiler ve ozamanda yakalanan militanların beyanları, saldırıların İran sınırına yakın karakollara olması, İran'ın terörle mücadeleye Türkiye kadar önem vermemesi bu endişeleri güçlendiren bilgilerdi.

Dış politika açısından dikkat çeken bir diğer Orta Doğu gezisi aynı döneme denk gelen Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam ve Adalet Bakan'ı Şevket Kazan'ın Irak ziyareti ve Saddam Hüseyin ile görüşmesi neticesinde Yumurtalık-Kerkük boru hattının açılmasının kararlaştırılması ve doğal gaz ithalini kapsayan 7 maddelik bir protokolün imzalanmasıdır. Bütün bu gezi programlarına bakılırsa Refahyol hükümetinde ciddi bir doğuya doğru yöneliş görülmektedir. Oysaki o döneme kadar Türkiye AB üyeliğini hedeflemekte ve Batı'yı örnek almaktadır. Bütün politikalar bunun üzerine oluşturulmuştur.

Erbakan'ın İran gezisinden sonraki katıldığı ilk MGK toplantısında İrtica tehlikesi konusu dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya tarafından MGK gündemine getirilmiştir. İçerde de irticai faaliyet olarak değerlendirilecek konular mevcut iken bu açıklamayı tetikleyen konunun bir dış gezi yani bir dış politik açılamdan sonra gelmesi, irtica tehdidini tetikleyen konunun hükümetin dış ilişkilerindeki tutumu olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Fakat kamuoyunda özellikle askerdeki hükümetin İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinden duyulan rahatsızlık Erbakan'ı bu girişimlerinden alıkoymamıştır.

4.4.2.4.Afrika Gezisi

Ekim 1996 tarihine gelindiğinde askerinin ve kamuoyunun karşı çıktığı ve hatta Libya Büyükelçisinin Libya'ya siyasi bir gezinin sakıncalı olacağı uyarısına rağmen Afrika gezisi başlamış ve ilk durak olarak Erbakan ve heyet 4 Ekim 1996 tarihinde Mısır'a ziyaret de bulunmuşlardır. Erbakan'ın Mısırın terör örgütü olarak ilan ettiği Müslüman Kardeşler örgütünü övmesi siyasi bir krize neden olmuş misilleme olarak Mısır karşılama töreninde göndere Türk bayrağı çekmemiş ve diplomatik bir kriz oluşmuştur.¹²⁶gezinin ikinci ayağı olarak 6 Ekim 1996 tarihinde Libya ziyareti gerçekleşmiştir.

Gezinin birinci gününde her şey yolunda giderken ikinci günde Libya devlet başkanı Muammer Kaddafi'nin yabancı misyonları kabul ettiği çadırdaki çıkardığı kriz Türk iç politikasını sarsmıştır. Kaddafi özetle Osmanlı'nın Arapları kestiğini Türkiye'nde Kürtleri kestiğine dair açıklamalar yaparak o zaman Türkiye'nin en büyük sorunu olan PKK'nın hamiliğine soyunmuştur. RP'li devlet Bakanı Abdullah Gül Kaddafi'nin tavırlarını "deli saçması" olarak tarif etmiş ve Erbakan'ın Kaddafi'ye aynı sertlikte cevap vermemesini

¹²⁶ Ezgi Gürses, a.g.e., s.35

Erbakan'ın engin anlayışına bağlamıştır.¹²⁷Olayın tanıklarından olan İsmail Kapan'ın tespitlerine göre Kaddafi o çadırda diplomatik nezaketle ve uluslar arası ilişkilerin kurallarıyla bağdaşmayan bir hareket sergilemiş adeta haşhaş almış gibi bir ruh haliyle hareket etmiştir.¹²⁸Çadır devletinden çadır diplomasisi gibi yorumlara da sebebiyet veren bu olay neticesinde Erbakan'ın Orta Doğu politikasından rahatsız olan ve yıpratmaya yönelik deliller arayan iç kamuoyu için bu olay bulunmaz bir fırsat olmuştur.10 Ekim günü CHP genel başkanı Deniz Baykal Erbakan'ın seçim çalışmaları esnasında Libya'da faaliyet gösteren Uluslararası İslam'a Çağrı Cemiyeti adında bir kuruluştan seçimlerde kullanılmak üzere 500 bin dolar para yardım aldığına dair iddiası ve hatta Kaddafi'nin Erbakan'ı arz ederken yardımcısı olduğunu iddia ettiği Uluslararası İslam Halk komutanlığı isminde bir kuruluşun üyesi olduğu¹²⁹kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bu olay vesilesiyle hükümetin bir hafta bile dayanamayacağına dair yorumlar yapılmaya başlanmıştır.Koalisyon ortağı Tansu Çiller gelen baskılar neticesinde Erbakan'ın Libya gezisinin, Libya'da iş yapan Türk iş adamlarının alacakları olan 365 milyon doları tahsil etmek amacıyla gerçekleştirilen bir gezi olduğu kamuoyuyla paylaşmıştır. Gerçekte de bu gezinin amacı Afrika'ya yapılan bir ekonomik açılım adımıdır.

4.4.2.5.D-8 İttifakının Kurulması

İttihadi İslam politikasını benimseyen Erbakan, İslam Dünyasındaki nüfus ve ekonomik fırsatları değerlendirmek amacıyla G-7oluşumuna karşılık D-8 (DevelopingEight) diye adlandırılan tamamı İslam ülkelerinden oluşan ekonomik bir ittifak kurmak için girişimlere başladı.22 Ekim 1996 tarihinde Hazırlık toplantısı yapılan teşkilat 15 Haziran 1997 tarihinde kurulduğunu ilan etti. Bu kuruluş Türkiye, İran, Pakistan, Malezya, Endonezya, Mısır, Nijerya ve Bangladeş'den oluşuyordu.Birçok kesime göre Erbakan'ın bu girişimi, İslam NATO'su, İslam ortak pazarı ve İslam birleşmiş milletleri hayalinin tezahürü hayata geçirilmiş hali olarak algılanmaktaydı.

Henüz AB ile Türkiye yeni gümrük birliği anlaşması imzalamıştı ve D-8'in bazı kuralları gümrük birliğine ters düşen kurallardı. D-8 ile ilgili Türkiye kamuoyunda iki farklı görüş vardı. Birincisi Türkiye'nin kurulan bu ittifak neticesinde ekonomik olarak karlı çıkacağı, diğeri ise Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren yönünü Batı'ya dönmüş ve nihai hedef

¹²⁷Milliyet Gazetesi, 07.10.1996

¹²⁸İsmail Kapan, "Bedevi Çadırı Ve Kaddafi", Türkiye Gazetesi, 24.02.2011

¹²⁹ Ezgi Gürses, a.g.e., s.37

olarak AB üyeliğini hedeflerken bu girişimin Türkiye'ye yön değiştireceği ve ülkenin dış politikada eksen kayması yaşayacağı görüşüydü.

Bu projeye en büyük eleştiriyi getirenlerden biriside Yalçın Doğan'dı. Doğan'a göre ekonomik açıdan geri kalmış, siyasi ağırlığı olmayan sekiz ülke bir macera peşindedir. Üyelerini kimsenin ciddiye almadığı "gariban bir grup" tur. Bu girişim Refah Partisinin seçmenini motive etmek için, iç politika malzemesi olduğu her halinden anlaşılabilir bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Dünyaya kafa tutmak için kurulan fakat az gelişmiş ülkeler topluluğu olmaktan ileri gidemeyen bir girişimdir.¹³⁰Burada dikkatle incelenmesi gereken konu Türkiye'nin 1972 yılında kurulan İKÖ' ye (İslam Konferansı Örgütü) laikliğin dış politikanın koşulu olduğu ve İslami bir kuruluşta Türkiye'nin yer almasının mümkün olmadığı¹³¹bir ortamda Türkiye'nin ismi başta M-8 (Müslüman -8) olması tartışılan bir kuruluşta başı çekmesi olayıdır.

Ayrıca farklı bölgelerin ülkeleri olan sekiz ülke farklı sorunlarla iç içedirler. Müslüman olmaları dışında ülkeler arası bir ortak payda çok az göze çarpmaktadır. Bütün bu tartışmalara rağmen bu ittifak kurulmuş ve halen günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu proje Erbakan'ın en çok önem verdiği projelerden biri olmuştur ve hatta o kadar baskılara rağmen kuruluşu için kararlaştırılan 5 Haziran tarihine kadar hükümet olarak istifa etmemekte direnmiştir. İslami bir ittifak olarak geleceğe hizmet edeceğini düşündüğü bir projedir özellikle bu ittifak sayesinde tarih boyunca hiçbir araya gelmemiş olan Mısır ile İran'ın aynı masa etrafında toplanması heyecanlandırmış ve gelecek adına ümitlendirmiştir.¹³²

4.4.2.6.İran ile Karşılıklı Büyükelçi Krizleri

Türkiye ile İran arasında ilk büyükelçiler karşılıklı olarak XIX. Yüzyılın ortalarında atandı. Ankara hükümeti 1922 yılında muhittin Akyüz'ü büyükelçi olarak atamasına karşılık İran aynı yıl içinde İstanbul sefirini Ankara'ya atamak istemiş fakat bu şahıs İstanbul hükümeti adına görev yaptığından dolayı Osmanlı hükümeti unvanının Ankara hükümeti olarak düzeltilmesi gerektiğine dair kriz oluşmuş ise de İran tarafından bu talep ivedilikle düzeltilerek kriz büyümeden nihayete erdirilmiştir.¹³³Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılaştığımız bir diğer diplomatik kriz: Rıza Han başbakan olduktan sonra 1924 yılı başında Seyyid Tabatabai isminde

¹³⁰Yalçın Doğan, "Don Kişot'unD'si:D-8! Milliyet Gazetesi, 5 .01.1997

¹³¹Mehmet Hasgüler& Uludağ, Mehmet B. "Devletlerarası Ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler", Alfa Yayınları, İstanbul, 3.Basım, Kasım, 2007, s:400

¹³²<http://politika.bugun.com.tr/erbakan-d-8i-kurmak-icin-direnmis-haberi/224420>(Son Erişim Tarihi: 15.06.2014)

¹³³İbrahim Erdal, " Atatürk Dönemi(1923-1938) Türk-İran İlişkileri Ve Sadabat Paktı", Karadeniz Araştırmaları, Yaz, 2012, sayı:34, s:81

yeni bir büyükelçi atanması safahatında yaşandı. Eski büyükelçi İshak Han problemlili geçirdiği görev süresince giderken de problemlili bir şekilde ayrıldı zira veda ziyaretinde İngiltere elçisine Türkiye'nin İran ve Afganistan'a Kurtuluş savaşı zamanındaki dostluğu göstermediğini beyan etmiş ve hilafetin kaldırılmasını ve hanedan üyelerinin sınır dışı edilmesini eleştirmesi krize sebep olmuştur. Ayrıca yerine atanan Seyit Tabatabai bir seyyid ve din adamıydı. Ankara'ya güven mektubu sunmak için vardığında muhtemelen büyükelçi olarak bir din adamının atanmasına gerekçesiyle Atatürk'ün tepkisini çekti.¹³⁴ Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye-İran ilişkileri sakin bir sürece girmiştir.

1979 devriminden sonra İran, Irakla devam eden savaşa odaklandığından ve Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasından dolayı Türkiye-İran ilişkileri olağan seyrinde devam etmiştir. Bu sessizlik PKK'nın ilk silahlı eylemi olan 15 Ağustos 1984 Erzurum baskınından iki ay sonra İran basın Ajansının Kürt isyancılara teslim olup pişmanlıklarını bildirmeleri için son uyarı yapıldığı bilgisini verdikten sonra takip eden ikinci ayda Tahran Gazetesi Kayhan İran ile Türkiye'nin sınırındaki Kürt ayrılıkçılara ortak operasyon yapılacağına dair anlaşmanın İran tarafından fes edildiğini duyurmasıyla bozuldu.¹³⁵ Bu devrimden sonraki görev başına gelen İran yönetiminin Türkiye'ye karşı kullanabileceği ilk fırsattır ve İran ayrılıkçı terörist grubu olan PKK olayını Türkiye'yi yıpratmaya yönelik kullanmak amacıyla ortak operasyon anlaşmasını fes etmiştir. Devam eden üç yıl içerisinde herhangi bir diplomatik krize rastlanmazken 10 Ocak 1987 tarihine gelindiğinde Tahran radyosu tarafından Türkiye'de üniversite ve kamu kurumlarındaki getirilen türban yasağı ağır bir şekilde eleştirilmesi neticesinde Ankara'daki İran Büyükelçisi Manucehr Mottaki Başbakan Turgut Özal tarafından azarlanmış ve Tahran radyosu devam eden günlerdeki yayınında Bunun bir azarlama olmadığını aksine Başbakan Turgut Özal'ın yasağın kaldırılacağına yönelik söz verdiğini iddia etmiştir. 13 Şubat 1987 tarihine gelindiğinde İran Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani'nin Türkiye'de İslam devriminin yakın olduğu ve devrimin gerçekleşmesi için üzerlerine ne düşerse yapmaya hazır oldukları şeklindeki açıklaması krizde zirve yapmıştır.¹³⁶ 28 Şubat 1988 yılında Başbakan Turgut Özal resmi ziyarette bulunmak için Tahran gitmiştir. Manucehr Mottaki'nin zaman zaman içişlerimizi eleştiren beyanları ve 26 Ekim 1988 tarihinde iki İranlı diplomatın bir İranlıyı Türkiye'den çıkarırken yakalanması bu dönemde krize neden olmuş ve Türkiye ilgili diplomatları sınır dışı ederken İran bu olaya aynı şekilde misillemede bulunmuştur.

¹³⁴Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri, 1919-1925", TC Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48> Son Erişim Tarihi:23.06.2014

¹³⁵Mehmet Saray, "Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2006,s.189

¹³⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s.197

11 Mart 1989 tarihinde İran Radyosunda çıkan haberde Anayasa Mahkemesinin Türkiye’de Türban yasasını iptal etmesinden dolayı Türk halkını açıkça isyana teşvik ediyor “laik kimse Müslüman, Müslüman ise laik olamaz şeriat ancak kanla yazılır” şeklindeki anonsuyla halkı isyana teşvik ediyor kıyam ayaklanma çağrısı yapıyordu.¹³⁷20 Martta ise Dışişleri Bakanlığı İran’ın Erzurum Konsolosu Ali Asker Şefli’nin Doğu Anadolu’da müftülere ve din adamlarına Humeyni’nin Salman Rüştü hakkındaki ölüm fetvasını dağıttığı için ve Tahran Radyosunda çıkan Türban Aleyhindeki yayınlardan dolayı Dışişleri Bakanlığına çağırılarak uyarılır.¹³⁸20 Marta gelindiğinde İran Meclisinde 150 milletvekilinin imzasını taşıyan Türk hükümetinin eleştirilerek Türkiye ile ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi Türk hükümetinin başörtüsü konusundaki izleyeceği politika doğrultusunda Türkiye ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yeniden düzeltilmesi gerektiği dile getirilen bir mektup okunur ve Humeyni Tahran Radyosuna yaptığı açıklamada “yetkililerimiz devrimimizin İran ile sınırlı olmadığını bilmeli, esas görevimiz İslam’ı dünyaya yaymak ve Dünya İslam devletini kurmaktır” şeklinde söyler ve akabinde İran Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçimiz Ömer Akbel’i çağırarak Türkiye’deki Türban yasağının kaldırılmasını ister ve İranlıParlamentelerintürban yasağını kınayan mektubu hatırlatılır.¹³⁹7 Aralık 1989 tarihine gelindiğinde Türkiye ile İran arasındaki diplomatik kriz aşıldı, İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri Türkiye’ye geldi. Humeyni’nin ölümünden sonra yerine geçen Ali Hamaney’in desteği ile Cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani Meclis Başkanlığı dönemindeki radikal söylemlerinden farklı davranmaya başlayarak pragmatist bir politika izlemeye başlamış ve bu doğrultuda danışmanını Turgut Özal’a göndererek ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki isteğini belirtmiştir.

İran Meclis Başkanı 21 Temmuz 1990’da kendi hükümetine bir çağrıda bulunarak tış temsilciliklerde bulunacak İranlı diplomatlara Humeyni’nin fikirlerinin iyi öğretilmesi ve gittikleri yerlere yaymaları gerektiğini belirtti ve böylece İran, fiilen devrim ihracına başlamış oldu.¹⁴⁰1991 yılında Körfez harekâtı başladıktan sonra Türkiye-İran ilişkileri artık ikili ilişki olmaktan çıkarak ABD’nin bu ilişkide etkisi bariz olarak belli olmaya başlayacaktır. 1991 yılında PKK’nın İran sınırından geçerek Hakkâri Yüksekova Çobanpınarı Karakoluna terörist baskın düzenlemesi neticesinde 7 asker şehit olmuş Devri Muhafızlarının yardım ettiği gerekçesiyle Bagheri Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Protesto edilmiştir. 1993 yılında Türkiye-İran ilişkilerine yön veren konu Türkiye’de İşlene siyasi cinayetlerin arkasında delillerin İran

¹³⁷Milliyet gazetesi, 12.03.1989

¹³⁸Milliyet gazetesi, 20.03.1989

¹³⁹Milliyet Gazetesi, 23.03.1989

¹⁴⁰ Mehmet Saray, a.g.e., s.213

olduğunu göstermesiydi. Türkiye bazı cinayetleri gerçekleştiren Hizbullah'ın arkasında İran'ın olduğu anlaşılınca Türkiye İran'ı sert bir şekilde uyardı ve Türkiye-İran ilişkileri kopma seviyesine geldi. İran bu tarihten sonra PKK'ya karşı Türkiye ile ortak mücadele etmeye yönelik bir çaba içerisine girdi. Fakat aynı dönemde PKK kadar aktif olmasa da Türkiye sınırlarında faaliyet gösteren Türk Hizbullah'ına karşı İran'ın hiçbir çabasını görmüyoruz. PKK Türkiye'ye karşı mücadele ederken Hizbullah PKK ile savaşıyordu ve devleti karşısına almama cihetine giden Hizbullah, bölgede giderek güçleniyordu. Bu Hizbullah ve İran gerçeği 13 Nisan 1995 tarihinde TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonunun Türkiye'deki Hizbullahçılarını İran'ın eğittiğini açıklamasıyla ortaya çıkmıştır.

1996 yılına girildiğinde Ocak ayında Washington Times gazetesinde yayınlanan makalede İran rejiminin en büyük hedefinin laik Türkiye olduğu yazıldı ve bunu destekler mahiyette 17 Şubatta Tahrandaki Türk büyükelçiliği önünde Türkiye aleyhine gösteri yapıldı, Atatürk resimleri yakıldı ve Türkiye İran'ı protesto etti. Aynı yıl içerisinde 4 Nisan'da İran Türkiye'nin Tebriz ve Urumiye Başkonsolosluğunda çalışan dört Türkü casusluk yaptığı gerekçesiyle tutukladı ve bu olaydan sonra Başbakan Mesut Yılmaz İran Dışişleri Bakanını uyardı. İran 1996 yılında Türkiye'nin İsrail ile bir dizi anlaşmalar yapmasını Dışişleri Bakanı Velayetin Ağzında bunun İslam ülkelerine ihanet olduğu şeklinde Türkiye'yi uyardı.

28 Haziran 1996 tarihinde Refah Yol Hükümetini kuran Erbakan bu tartışmaların gölgesinde ilk ziyaretini 10 Ağustosta İran'a yaptı. Erbakan İran ile ilişkileri geliştirmeye çalıştıkça ülke iç politikası karışmaktaydı, çünkü devlette Orta Doğuda İsrail ve İran ile ittifak ikilemi doğmuştu. Erbakan hükümet kurmadan önce İsrail ile bir dizi anlaşmalar yapılmış ve hükümet olduktan sonrada devam etmiştir.

1996 Aralık ayında Erbakan'ın İran ile askeri dâhil birçok anlaşma yapabileceğini açıklaması iç ve dış dünyada çok ses getirdi ve en büyük tepki; "Bir NATO ülkesinin terörist bir ülke ile askeri bir anlaşma yapamayacağı" şeklinde ABD'den geldi ve 22 Aralıkta Rafsancani Refah Partisinin iktidar olmasıyla Türkiye'de İslam'ın kuvvetlendiğini söyleyerek şeriatçılara destek çıktı.¹⁴¹ Dış politikada ki gelişmeler Türkiye'yi adım adım 28 Şubat sürecine götürüyordu.

31 Ocak 1997 tarihinde Sincan Belediyesinde Kudüs Gecesi adı altında düzenlenen etkinliğe katılan İran'ın Ankara Büyükelçisi Türk dış politikasını eleştirince Dışişleri Bakanlığınca protesto edildi. İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri, İran İstanbul Başkonsolosu Muhammed Rıza Raşid ve Washington'da Türk-Amerikan İş Konseyine katılan ve "İran'ı terörizmi destekleyen bir devlet" olduğunu söyleyen Çevik Bir'i eleştiren İran'ın

¹⁴¹ Mehmet Saray, a.g.e., s.241

Erzurum Konsolosu Said Zare Türkiye’yi eleştirel mahiyetteki konuşmalarından dolayı sınır dışı edildiler ve Türkiye İran’daki temsilcilerini çağırdı. Türk-İran ilişkileri büyük bir kriz içine girdi. 28 Şubat sürecine giderken tartışılan diğer bir konu ise İran’ın PKK’ya kamplar ve hastaneler tahsisi ettiği ve bununla birlikte Güney Doğuda İslami bir devlet kurma amacıyla olan Hizbullah terör örgütüne destek vermesiydi. İran bu dönemde sürdürdüğü politika ile hep teröre destek vererek Türkiye’yi bir kargaşa ortamına sürüklüyordu.11 Mart günü Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısı Nuh Çetinkaya yaptığı açıklamada İran’ın terör örgütleri olan Hizbullah, İslami Cihat, İslami Hareket ve Hamas’ı kullanarak kendi rejimini Türkiye’de kurmaya çalıştığını açıklamış, bunu destekler mahiyette ise Washington Post gazetesinin İranlı kaynaklara dayandırdığı bir makalesinde, Büyükelçi Muhammed Rıza Bagheri marifetiyle Türkiye’de rejimi yaymaya yönelik İslami propaganda yaptığı belirtilmiştir.¹⁴²Bu karmaşık süreç, dolayısıyla dış politikada, ülkenin bir çıkmaza gittiği endişesini doğurarak 28 Şubat Darbesinin oluşmasına zemin hazırlıyordu.

4.5. MGK’nın Yapısı ve Türk siyasetine Etkisi

Milli güvenlik kurulu dayanağını Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 118. Maddesinden ve bu paralelde çıkarılan 2945 sayılı “Milli Güvenlik Kurulu Ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği” kanunundan alır. Mevcut anayasa maddesine göre:

***MADDE 118.**– Millî Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcuları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.*

Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir.

Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonunun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.

Millî Güvenlik Kurulunun gündemi; Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.

¹⁴²Bülent Keneş, “İran: Tehdit mi, Fırsat mı?”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s:145

Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Millî Güvenlik Kurulu Başbakanın başkanlığında toplanır.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri kanunla düzenlenir.

Görev ve yetki alanına yönelik yasal dayanak öncelikle anayasa tarafından sağlanmış olmaktadır. Bu durum tabiatıyla kurulu daha bir güçlü hale getirmiş olmaktadır.

Her ülke; kendisini iç ve dış tehditlere karşı planlı bir politika çerçevesinde korumak ve uygun politikalar geliştirmek amacıyla gerek direk anayasasından gerekse yasalardan aldığı dayanaklarla milli güvenliğini sağlayacak bir organizasyona sahiptir. Bu organizasyonların yapısı; belirleyici olan devletin coğrafyasına, jeopolitik konumuna, demografisine ve anayasal düzenine ve gelişmişlik derecesine göre farklılık arz etmektedir.¹⁴³

Ülkemizde 1933 yılında bir kararname ile kurulan ve temel görevi milli seferberlik olarak belirlenen Yüksek Müdafaa Meclisi ile atılmıştır. Gelişiminde dört farklı aşamadan geçerek bugün ki halini alan yapılanma, güvenlik anlayışının gelişimine paralel bir değişimden geçmiş ve son olarak ülkemizin AB üyelik süreci çerçevesinde gerçekleştirilen anayasal ve yasal değişikliklerle daha da güçlenerek mevcut haline kavuşmuştur. Hâlihazırda iki ayda bir toplanan Millî Güvenlik Kurulu, alanında, Devlet'in en üst koordinasyon kurulu olup, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Başbakan ve ilgili bakanlar ile Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'nın anayasal bir platformda bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Kurul toplantıları vasıtasıyla, karşılıklı fikir alışverişi ile milli güvenliğe ilişkin sorunların en üst seviyede görüşüldüğü ve tartışıldığı bir ortam sağlanmaktadır.¹⁴⁴

MGK'nın yapısına ve çalışmalarına yönelik eleştirilerden birisi, bu kurulun güvenlikle ilgisi olmayan konuları da görüştüğü olgusudur. Burada ki sorun 2945 sayılı kanunda Millî Güvenlik kavramının tarifinin çok geniş tutulması olabilir. Çünkü 2945 sayılı kanunun 2. Maddesinin a fıkrasına göre “*Millî Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını*” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁴⁵

¹⁴³Nevzat Bölügiray, “28 Şubat Süreci-1”, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999,s.50

¹⁴⁴<http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda> (son erişim tarihi: 05.05.2014)

¹⁴⁵Nevzat Bölügiray,a.g.e., s.51

1982 Anayasası'nın 118'inci maddesi Milli Güvenlik Kurulu'nu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmekle görevli kılmiştir.

Ülkemizin AB üyelik süreci çerçevesinde çıkarılan ve anayasal ve yasal reformlar içeren uyum paketleri ile 1982 Anayasası'nın 118'inci maddesi gereği olarak çıkarılan 01 Kasım 1983 gün ve 2945 sayılı Kanunla kurulmuş olan Millî Güvenlik Kurulu'na ilişkin bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Anayasa'nın 118'inci maddesinde 03 Ekim 2001 tarihinde ve 2945 sayılı kanunda 15 Ocak 2003 tarihinde gerçekleştirilen değişikliklerle Millî Güvenlik Kurulu'nun kuruluşu, görevleri ve çalışma usulleri ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle AB normlarına uygun olarak görev tanımı yeniden yapılmış ve sınırlandırılmış, iki ayda bir toplanmasına yönelik düzenleme yapılmış, kurulun kararları tavsiye niteliği haline getirilmiş, kurul üzerinde askerin etkinliği azaltılması cihetine gidilmiştir. Genel sekreterliğe sivil bir şahsın atanması yolu açılmıştır.¹⁴⁶

Kurul dayanağını 2945 sayılı yasanın 1. Maddesi b bendinden alan beş yılda bir Milli Güvenlik Siyaset Belgesi yayımlar. İhtiyaç ortaya çıkması durumunda ara dönemlerde eklerle bu belgede değişiklikler yapılabilir. Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Milli istihbarat teşkilatı ve MGK Gen. Sek. Ortak çalışmasıyla oluşturulur.

Devletin ulusal güvenlik politikaları bu belgeye göre düzenlenmesi ve hiçbir yasa, kararname ve uluslar arası işlemlerin bu belgeye aykırılık arz etmemesi gerekmektedir. Burada Anayasanın tarifiyle birebir uyuşan bir anlamlandırmayla karşı karşıya bulunuyoruz. Bir nevi anayasa hükmü taşıyan bir belge niteliğindedir. Bu belge çok gizli statüsünde bir belgedir. TBMM'de dahi okunmamaktadır. İlgilileri dışında hiç kimsenin bu belgenin içeriğine vakıf olması mümkün değildir.

MGSB' ye uygun olarak TSK kendi görev alanına giren konularla ilgili olarak Milli Askeri Savunma Konsepti (MASK) adında bir belge yayımlar.

Ülke dış politikasının MGSB ve MASK'a uygun olması gerekiyorken, bölücü teröre açıktan destek veren Suriye ve hem bölücü hemde dini motifli örgütlere destek veren İran'a

¹⁴⁶<http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda> (son erişim tarihi: 05.05.2014)

karşı Refah-Yol hükümeti iyi ilişkiler kurarak bu iki belgeye de muhalif davranmış oluyorlardı.¹⁴⁷

MGSB belgesine göre 1960'lı ve 1970'li yıllarda Komünizm, 1980'li yıllarda bölücü faaliyetler birinci derece iç tehdit olarak belirlenmişken, 1992 yılında Refah Partisi iktidar olmasıyla başlayan irtica tehdidi algısı 1997 yılında MGSB'ye birinci derece iç tehdit algısı olarak girmesiyle zirveye ulaşmıştır. 1992 yılında birinci derece iç tehdit bölücü faaliyetler belirlenmişken 1997 MGSB'de irtica iç tehdit olarak belirlenmiştir.¹⁴⁸

4.6. 28 Şubat 1997 Tarihli MGK Toplantısı

Soğuk savaş döneminde ve sonrasında her ne kadar yetkiyi anayasa, yasa ve içtüzüklerinden aldığını iddia etse de askerın sistematik olarak 1960,1971, 1980 ve 1997 yıllarında Türk siyasi sistemine yönelik yaptıkları müdahale öncelikle devletin siyasi ve ekonomik sistemini ve buna bağlı olarak da dış politikaya yönelik güven ve ideasına darbe vurmuştur. Bu darbeler ülkenin ideolojik ve iç çatışmalarından gerçekleşmiş olsa da dış politikaya son derece yıkıcı ve tamiri imkansız hasarlar vermiştir.¹⁴⁹Tarihe darbe olarak not düşülen 28 Şubat MGK toplantısı da bunun son örneği olmuştur.

MGK'nın kuruluş amacı sivil yönetimle askeri bürokrasinin yani hükümetle ordunun arasındaki koordineyi sağlamak bir kopukluğa sebebiyet vermemektir. Hükümet ile TSK arasında eş güdümü sağlayan fakat iktidar veya rejim sorunu oluştuğunda diyalog ortamı sağlayamayan MGK, kurulma amacından birini yerine getirirken diğerini gerçekleştiremeyen “Anayasal Kurum “ niteliğindedir.¹⁵⁰Bu kurum her ne kadar kuruluş amacına bakıldığında başka bireylerden oluşan bir kurummuş gibi görülse de, bu kurum asker ve hükümetin en baştaki yöneticilerinden oluşan bir kurumdur. Bir istişare kurulu niteliğindedir. Devlet güvenliğinden sorumlu olanların aracısız bir araya gelerek devlet güvenliğini sağlamak için kurulan bir yapıdır.

28 Şubat 1997 tarihinde MGK toplantısının olduğu güne gelindiğinde herkes MGK'da hükümete bir tepki olacağı beklentisindedir. Hürriyet Gazetesi “Tarihi MGK” şeklinde manşet belirlerken, Sabah Gazetesi “ Beşi de konuşacak” şeklinde manşet atmıştır. O güne kadar hazırlanan ve şekillendirilen algı yönetimi neticesinde ve kamuoyunu şekillendirenleri yönlendirmek marifetiyle MGK toplantısından çok büyük bir beklenti içine girilmiştir.

¹⁴⁷Nevzat Bölügiray,a.g.e., s.56

¹⁴⁸Nevzat Bölügiray,a.g.e., s.58

¹⁴⁹Hasan Kösebalaban, a.g.e., s.281

¹⁵⁰Emre Kongar, a.g.e., s:281

MGK'yakıtılması gereken herkes tam kadro katılmış ve toplantı sekiz saatten fazla sürmüştür. Toplantıda ülke istihbaratının üç temsilcisi olan MİT Müsteşarı, Genelkurmay İstihbarat Dairesi Başkanı ve Emniyet Genel Müdürü hazır bulunurlar ve sırayla “radikal Dinci Akımların Rejime Etkileri” kapsamında sunumlar yapılır. Sunumun özellikle dayanağı asından toplanmış haber ve fotoğraflardır.

4.7. 28 Şubat Belgesi

MGK toplantıları gizlidir ve açıklanamaz hükmü olmasına rağmen, 28 Şubat toplantısından sonra görsel ve yazılı basında toplantıda ne yaşandıysa aktarmak adına bir çok haber ve yazı çıkmasına rağmen yetkililerce bunların hiçbirisi yalanlanmaz. Toplantıdan sonra MGK Genel Sekreterliğinin resmi açıklaması şu şekildedir.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinden bildirilmiştir:

1. Milli Güvenlik Kurulu, 28 Şubat 1997 günü, Sayın Cumhurbaşkanı başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin iştirakleri ile Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde aylık olağan toplantısını yapmıştır.
2. Kurulun bu toplantısında; bölücü terörle mücadelede şimdiye kadar alınan tedbirler ve elde edilen sonuçların genel bir değerlendirmesi yapılmış, mücadelenin devletimizin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne gönülden inanmış, bu inancı sonsuza dek sürdürmeye azimli halkımızın, basınımızın devletin bütün kurum ve kuruluşları ve milli iradenin sembolü olan yüce parlamentonun destekleri ile çok olumlu bir noktaya ulaştığı müşahade edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların, bundan sonra halkımızın huzur ve güvenliğine, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşamına olumlu olarak yansımaları için bu konuda alınacak tedbirlerin bir plan dâhilinde süratleyürlüğe konulması gerektiği hususunda görüş birliğine varılmıştır. Alınacak olan bu tedbirlerin güvenlik içinde gerçekleştirilebilmesi bakımından halen dokuz ilde devam etmekte olan olağanüstü hal uygulamasının, 30 Mart 1997 tarihinden itibaren dört ay daha uzatılması uygun bulunmuş ve bu görüşün Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir.
3. Toplantıda, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan'la ilişkilerle ilgili durum değerlendirmesi yapılmış, bu konuda Türkiye'nin KKTC'nin hak ve menfaatlerini korumayı amaçlayan

siyasi, ekonomik ve askeri tedbirler uygun bulunarak Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir.

4. Toplantıda bilhassa, anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler de gözden geçirilmiş;
 - a. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş medeniyet yolunda, demokratik sistem içerisinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyeti yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,
 - b. Anayasanın tanımladığı, Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkan sağlayacak güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı,
 - c. Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların, laik ve anti laik ayrımı ile demokratik ve laik sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,
 - d. Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,
 - e. Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilmeyeceği, yasalarla belirlenmiş kuralların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı,
 - f. Türkiye'nin 1997 yılı içinde, AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönem derisi ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeple; demokrasimiz hakkında kuşklara yolaçacak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek hertürlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerin Anayasamızın ve devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği,
 - g. Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş, bu

konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurluna bildirilmesine karar verilmiştir.

Bu maddelere ek olarak sunulan 18 maddelik “ rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler” ise şunlardır.

1. Anayasamızda Cumhuriyet’in temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4. Maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i tedrisat kanunu gereği milli eğitim bakanlığına devri sağlanmalıdır.
3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:
 - a- 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurtda uygulamaya konulmalı.
 - b- Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği kuran kurslarının milli eğitim bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılâplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.
5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj ermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı bu tesislere ihtiyaç varsa bunlar diyanet işleri başkanlığınca incelenerek mali yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.
6. Mevcudiyetleri 677 sayılı yasayla men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli toplumun demokratik siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.
7. İrticai faaliyetleri nedeniyle yüksek askeri şura kararları ile Türk silahlı kuvvetlerinden ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek

TSK'yidine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8. İrticai faaliyetleri disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'den ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmelidir.
9. TSK'yeaşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alına tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
10. Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmalardan korumak için İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.
11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
12. T.C Anayasası siyasi partiler yasası Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasasına aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.
13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağ dışı bir görünüşe yöneltecek uygulamalara mani olunmalı bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
14. Çeşitli nedenlerle verilen kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli bu konuda kısıtlamalar getirilmeli özellikle pompalı tüfekler olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.
16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.
17. Ülke sorunlarının çözümünü millet kavramı yerine ümmet kavramı bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütünde de aynı bazda onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan çözümlenmelidir.
18. Büyük kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

Burada konumuz açısından göze çarpan en bariz unsur; bir hukuki ilke olan demokratik rejimlerde dış politikayı seçilmiş irade belirler kaidesinin çiğnenerek Türkiye'nin ve hatta bağımsız bir devlet olan KKTC'nin hak ve menfaatlerini koruyucu tedbirler belirlenmeye çalışılmış ve hatta Avrupa Birliği'ne tam üye olma gibi, sivil politik bir hedef MGK tarafından belirlenmiştir.¹⁵¹

TSK, iç tehdit olarak algıladığı irtica tehlikesinin “iç ayaklanma” derecesine gelmesinden ve İran devrimi tarzından bir neticeden korkmaktaydı. Buna “İran sendromu” diyenler de vardı ve askere göre RP ve kitlesi sanki bu düşüncüyü destekler şekilde davranmaktaydı ve TSK Şah'ın ordusu gibi hazırlıksız yakalanmak istemiyordu.¹⁵² şeklinde asker de böyle bir korku söz konusu olsa da İran'ın devrim öncesi ile Türkiye'deki 28 Şubat süreci öncesi dönemin bir benzerliği söz konusu değildi. İran devrimini gerçekleştirenler İran'ın mevcut sistemi içerisinde olan bir kuvvet değilken, Türkiye'de RP devletin mevcut siyasi sistemi içerisinde kanunlar çerçevesinde kurulan ve hareket eden bir partiydi.

Makine Kimya Endüstrisi verilerine göre 1994 yılında 500 bin olan pompalı tüfek satışı, 1997 yılında 4 milyona ulaşmıştı ve bu silahların fabrikalarının daha çok Düzce ve Konya'da olması buralarda RP seçmeninin çoğunlukta olduğu ve bu silahların çoğunu RP'ye oy verenlerin aldığı değerlendiriliyordu. Devrin Başbakanı Erbakan başta olmak üzere bazı Refah partili yöneticilerin ve milletvekillerinin Ortadoğu'daki dini motifli terör örgütleri, partiler ve

¹⁵¹ Ezgi Gürses, a.g.e., s.87

¹⁵² Nevzat Bölügiray, a.g.e., s.81

örgüt liderleri ile sıcak ilişkide olduğu iddia ediliyor ve bu örgütlerin RP vasıtasıyla Türkiye'ye sızacakları ve ülkedeki radikal dini örgütlerle birlikte silahlı bir eyleme kalkışacakları endişesi vardı. EGM verilerine göre İran'ın desteklediği düşünülen Hizbullah terör örgütünün 20 bin üyesinin olduğu değerlendiriliyordu. Bunun içinde alınabilecek en kestirme tedbir pompalı silahların kısıtlanması yoluna gitmekti.¹⁵³Bunlar asker kanadının birçok evhamından bir kaçıydı.

4.8. 28 Şubat Sonrası Dış Politika Değişimi

Zülfü Livaneli gazetede yazdığı köşesinde Atatürk'ün dış politikaları başlıklı yazısında Atatürk'ün dış politika yaklaşımında üç önemli husustan bahsediyordu. Bunlardan üçüncüsü ise; Türkiye'nin Arap dünyasının işine karışmaması ve ilişkilerinde mesafeli olması gerektiğini savunuyor ve mevcut durumda bunun dışına çıkıldığını ve Türkiye nehrinin aktığı yatağın değiştirilmek istendiğini, ülke dış politikasının her gelen hükümete göre değiştirilmemesi gerektiği şeklinde köşesine taşıyordu.¹⁵⁴Yıllar öncesinde yapılan bir öngörü ve tespit yıllar sonrasında örneğiyle ortaya çıkıyor ve Türkiye yönünü doğuya dönme neticesinde ciddi bir refleksle karşılaşarak yıllardan beri kazandığı demokratik birikimlerini kaybetme noktasına geliyordu.

Türkiye, 28 Şubat darbesinden sonra İran'a karşı peş peşe sert açıklamalarda bulundu. 4 Mart tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Rafsancani'ye bir mektup yazarak İran'ın Türkiye'nin içişlerine karışmaması, PKK'ya destek olmaması gerektiği ve bu doğrultuda sınırları iyi kontrol etmeleri gerektiği ve elçileri geri çekmemizi istemelerinin kabul edilemez olduğunu belirtti. Zaten Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde sıkıntılı bir süreç içerisinde olan Türk-İran ilişkileri zirve yapmış şekilde Rafsancani dönemini kapatacaktır. İran'da yeni seçilen cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi yenilikten ve dış politikadaki hasarları düzeltmekten yanaydı. 28 Şubat sürecinden sonra karşılıklı maslahatgüzar seviyesine düşürülen diplomatik ilişki bu doğrultuda Türkiye'deki yeni hükümetin Dışişleri bakanı İsmail Cem İran Dışişleri Bakanı Kemal Hazari ile görüşerek Tahran ve Ankara'ya karşılıklı büyükelçi atayarak ilişkileri eski seviyesine getirmeyi hedeflediler.

İran, 28 Şubat sürecinden sonra Türkiye'nin tepkisini fazla çekmemek için faaliyetlerine ara vermiş gibi görünse de daha sonra yakalanarak ifade veren PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın ifadelerinde İran'ın PKK'ya ve Hizbullah'a yardım yaptığı ve Hizbullah terör örgütü

¹⁵³ Nevzat Bölügiray, a.g.e., s.71-72

¹⁵⁴Milliyet Gazetesi, 29.08.1996

yöneticilerinden Abdülaziz Tunç'un ifadesinde İran'ın Hizbullah'a hem stratejik hemde silahlı eğitim verdiği anlaşılmıştır.

28 Şubat MGK kararlarından yaklaşık üç yıl sonra 28 Nisan 2000 MGK kararlarından kamuoyuna sızdığı kadarıyla 28 Şubatı yaşatmak için alınan 109 emir şeklinde çeşitli gazetelerde yayınlanan kararlarda İran ile ilgili dış politika oluşumunda 28 Şubatın izlerine fazlasıyla rastlıyoruz. Bu alınan kararlara göre;

İran'ın rejimi ihraç çabalarına yardımcı olmak amacıyla burslu olarak ülkelerine götürdüğü öğrencileri kendi mezhepsel inanışlarına göre yetiştirmek için düzenlediği eğitim faaliyetlerine Türkiye'den katılımın önlenmesi.

Özellikle kendi sınırlarına yakın aynı görüşte oldukları Türk vatandaşlarına kendi rejimlerinin propagandasını yapmak için İran'ın radyo-tv ve basının Türkiye'deki rejimi ve Atatürk devrimlerini hedef alan yayınlarına İran'daki mevcut rejimi ve uygulamalarını hedef alan yayınlarla karşılık verilmesi.

Türkiye'deki İran temsilciliklerine personel sınırlaması getirilmesi. Uluslararası platformlarda İran'a siyasi destek verilmemesi. Vize rejiminin değiştirilmesi ve İran vatandaşlarına vize uygulanması

İran'ın Türkiye'deki misyonlarına bağlı şekilde çalışan, yan kuruluşların faaliyetlerinin kontrol altına alınması ve gereğinde durdurulması. Altı başlık altında alınan kararlarda o tarihe kadar Türk aydınına yapılan birçok suikast eylemlerini aydınlatmaya yönelik yapılan Umut operasyonunda İran gizli servisi Savama mensubu İranlı diplomatların isimlerinin geçmiş olması devlet yetkililerine İran- Türkiye ilişkilerini olumsuz şekilde etkileyecek bir dizi şahin kararlar almaya itmiştir.

Aynı MGK toplantısında alınan kararların bazılarının uygulanabileceğini ve bazılarının ilişkilere zarar verebileceğine dair itiraz etmesine rağmen alınan kararlar sonucu Anadol-D hükümetinin dışişleri Bakanı İsmail Cem İran ile ilişkilerin normalleştirilmesi için harekete geçti. Kısacası vize uygulamasına karşı çıkan Cem, bazı kararların ülke menfaatine ters olduğunu ve yaptırım maddelerinin verilen sözleri tutmayarak İran'ın teröre desteğini sürdürmesi halinde uygulanmasını, şimdilik askıya alınmasını savunuyordu. Genel itibarıyla MGK'nın tavsiye ettiği şahin politika ile Dışişlerinin yürütmeye çalıştığı ılımlı politika çelişiyordu. Bu dönemde Türkiye'nin İran'a karşı yönelttiği eleştiri ve beklentilerde genellikle

farklılık arz ettiğini iddia etikleri Hatemi'den önce ve Hatemi sonrası yaklaşımı ile bir nevi özür şeklinde izah getirmeye çalışmaktadırlar.¹⁵⁵

SONUÇ

Türkiye-İran ilişkileri tarihin ilk dönemine dayanmaktadır. İki millet kurdukları devletler ve geliştirdikleri medeniyetler çerçevesinde sürekli birbirlerini etkileme durumunda olmuşlardır. İki milletin aynı coğrafyayı paylaşıyor olması, avantaj ve dezavantajlarını da yaklaşık olarak birbirlerine yakın kılmıştır. İki millet özellikle İslamiyet'i seçtikten sonra karşı karşıya gelmemeye çalışmışlarsa da Safevi devletinden itibaren Şiiliği benimsemeleri ve politikalarında Şiiliği belirgin kılmaları diğer Müslüman devletlerle savaşa ve mücadeleye sebebiyet vermiştir. Safevi devletinden itibaren Türk-İran ilişkisi kimlik kavgası üzerinden olmuştur. Türkler Sünni Müslümanlığı şiar edinirken İranlılar Şii Farisi kimlik altında mücadele etmeye çalışmıştır. Bu mücadeleyi belirleyen mezhep olgusu XX. Yüzyılın başında Türkiye Cumhuriyetinin kurulup laikliği benimsemesine kadar devam etmiştir.

Dünyada petrolün bulunup İran'ında petrol zengini bir ülke olduğu keşfedilene kadar Türkiye ve İran doğal kaynaklar açısından denk bir ülke iken bu keşifler avantajı İran lehine bozmuştur. İran doğal kaynaklar açısından mevcut kanıtlanan petrol rezervlerinin yüksek bir oranına sahipken ayrıca yine dünyada ispatlanan petrol rezervleri açısından zengin iki bölge olan Hazar havzası ile Orta Doğunun kesiştiği noktadadır.

İki etnik yapı olarak çoğunluğu Farisi olmakla birlikte homojen bir yapıya sahiptir ve İran'daki 15 Milyona yakın Azeri'nin varlığı hem kuzey komşusu olan Azerbaycan ve akrabalık bağı olan Türkiye ile ilişkilerinde belirleyici olmuş İran bu dezavantajının kullanılacağı endişesiyle hareket tarzı belirlemiştir. Fakat Şii kimlik altında İran kimliğini inşa ederek ayrıştırıcı bir olabilecek olan milliyetçilikten ziyade Şiilik marifetiyle birliğini muhafaza etmeyi başaramıştır.

İran'ın tarihten itibaren hayatında ve devlet yönetiminde din belirleyici bir unsur olmuştur. Müslümanlığı kabul ettiklerinde bin yıllık bir geçmişi olan Zerdüştlük dinine tabi olan İranlılar, tek tanrılı bir inanış olan Zerdüştiliği iki tanrılı bir din şekline dönüştürmüşlerdi. İranlıların İslamiyet ile kılıç zoruyla tanışmışlardır. Müslümanlar tarafından mevcut devletleri yıkılmış ve İranlıların Müslümanlığı kabulü zor olmuş ve hatta hiç kabul etmeyerek doğuya göç etmek zorunda kalanlar bile olmuştur. İranlılarda devletlerinin yıkılması ilk Müslüman

¹⁵⁵Faruk ARSLAN, Zaman Gazetesi, 19 Ağustos, 2000, <http://farukarslan.com/?p=2463>(Son Erişim Tarihi: 20.05.2014)

halifelere tepki doğmasına sebep olmuştur ve İslam site devletinin devamı şeklindeki Emevi devletine karşı muhalefet etme durumunda kalmışlardır. Şiiliği Arap nüfus içerisinde eriyip yok olmamak için geliştirdiği ve sahip çıktığı öne sürülen İran'ın bunda da başarı elde ettiği görülmektedir.

Türk-İran ilişkisi milattan öncesine dayanan bir ilişkidir. Tarihte ilk rastlanan İran-Turan savaşlarıdır. Türkler İranlılardan bir asır sonra İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Müslümanlığı kabullerinden sonra, XVI. Yüzyılda Savefi Devleti kurulana kadar İranlıların kurduğu büyük bir devlete rastlanmamakla birlikte Türkler bu süreçte Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere iki büyük devlet kurmuşlardır. 1551 yılı gelip Şah İsmail Şiiliği temel alan bir devlet yönetimi kurana kadar, iki millet ciddi bir sorun yaşamamışken bu tarihten itibaren iki asır sürecek bir mücadele dönemine girilmiştir. Bu dönemdeki mücadelenin temelini İranlıların doğuda fikri akımlarla Türk topraklarını rahatsız etmesi ve nifaka sebebiyet vermesi oluşturmuştur. Osmanlılar için Kafkasya Azerbaycan bir hedefken, İran için ise Irak ulaşılması gereken bir hedef olmuş I. Dünya Savaşının sonuna kadar iki millet birbirlerinin zayıflıklarından bu hedeflerine ulaşmak için faydalanma cihetine gitmişlerdir.

Osmanlı –Kaçar hanedanı dönemini belirleyen hususlar Kafkasya'da iki devletin çıkar çatışması ve sınır boylarındaki ve günümüz konusu olan aşiret yerleşmeleri ve sınır güvenliğinin oluşturduğu zafiyettir. Özellikle bu dönemde Rusya'nın sıcak denizlere inme amacı hem İran'ı hem de Osmanlıyı hedef haline getirmiştir. XIX yüzyılın sonlarında ümmetçilik akımının zayıflaması milliyetçiliğin artması Osmanlı devletini dağılmasına sebep olurken aynı dönemde İran Şiilik üzerinden geliştirdiği ittifakını muhafaza etmiş fakat Şahlık dönemiyle yeni bir dönem başlamıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkilerinde 1979 İran İslam devrimi olana kadar küçük sorunlar dışında herhangi bir problemle karşılaşılmamış ve bu dönemde Sadabat Paktı ve Bağdat Paktı gibi iki önemli ittifak kurularak ilişkiler ileri seviyeye getirilmeye çalışılmıştır. Bu ilişkilerin iyiye gitmesinde en önemli etkenler Bolşevik ihtilalı sonucu oluşan komünizm tehlikesi ve soğuk savaş döneminde iki devletinde ABD yanında yer almasıdır. Bu dönem iki milletin artık kendi başına ilişkilerini belirlediği dönemlerden uzak bir dönemdir. Aralarındaki ilişkiler bölgesel ve küresel etmenlere göre şekillenecektir.

1979 İran devrimin olmasıyla birlikte, İran'da oluşan yönetim, İslami (Şii) bir rejim şekli belirlemiş ve laik bir yönetim şekli olan Türkiye İran tarafından hedef rejim haline gelmiştir. Türkiye bir asırdan beri yönünün batıya dönmüş, doğu kültürünü barındıran bir devlet olarak kendisini Batı karşıtı olarak tanımlayan İran ile birçok konuda çakışmaya başlamıştır.

İran'ın bu tarihten itibaren geliştirdiği rejimi diğer ülkelere de ihraç etmeyi devlet politikası olarak benimsemesi Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkeleri tedirgin etmiştir.

SSCB dağıldıktan ve komünizm etkisini kaybetmeye başladığından itibaren bölgede gelişen siyasal İslam'ı benimseyen akımların çoğu İran tarzı bir devrimi, hedeflerken demokratik bir rejime sahip olan Türkiye'deki siyasal İslam'ın temsilcisi konumundaki Refah Partisinin oyunun artması, İran tarafından rejim ihraç etmeye müsait alanlar olarak algılanmış ve rejim ihraç etme gayretine girmiştir. Rafsancani dönemiyle birlikte ideolojik olarak iyi yetiştirilmiş diplomatik görevliler marifetiyle rejim ihracı gayreti Türkiye'de ters tepkiye sebep olmuştur.

Edinilen bilgiler ışığında 28 Şubat süreci analiz edildiğinde şu sonuçlara varmak mümkündür.

1. İran devriminden sonra İran tarafından Türkiye'deki Türban yasasının eleştirilmesi, ayrıca İran Parlamentosunun türban yasağını kınayan bir açıklama yayınlaması ve İran'daki Türkiye Büyükelçiliği önünde Türkiye ve Atatürk'e yönelik hakaretler içeren protestoların yapılması, ayrıca resmi devlet kanalı olan Tahran radyosunda sürekli Türkiye aleyhine yayınlar yapılması, Türkiye'deki yönetimin rahatsız olmasına ve Türkiye'nin İranlaşacağı endişesine kapılmasına sebep olmuştur.
2. Başta İran devrimi ile başlayan rejim ihracı politikasının, Rafsancani ile birlikte hız kazanması ve Türkiye'deki diplomatların diplomatik sınırları aşarak Türkiye'nin içişlerine karışmaya kadar vardırıan faaliyetlerde bulunması, özellikle Sincan olayı olarak tarihe geçen, Ankara'nın Sincan ilçesinde ilçe belediyesi marifetiyle düzenlenen ve bir İran geleneği olan Kudüs Gecesi adı altındaki şehitleri anma programına İran Büyükelçisinin katılması ve Türkiye'deki rejimi eleştiren ve İran rejimini öven konuşma yapması, Belediye Başkanın Refah Partili olması, Refah Partisinin bunları cesaretlendirdiği düşüncesini oluşmasına sebep olmuştur. Türkiye İranlaşıyor tezini ileri sürenlerin elini güçlendirmiştir.
3. Refah Partisinin iktidar olduktan sonra kendi dünya görüşü çerçevesinde bir dış politika oluşturma cihetine gitmesi ve 70 yıllık yerleşik politik anlayışın tam tersi bir politika oluşturmaya çalışması, yönü kurulduğu andan itibaren batıya dönük olan Türkiye'nin farklı bir yöne dönmesi ülkede endişelere sebep olmuş Türkiye'nin geriye gittiği endişesini doğurmuştur.
4. Yeni dış politik arayışlar çerçevesinde üyelerinin tamamı İslam ülkelerinden oluşan ekonomik ve kültürel bir birlik olan D-8 isimli ittifakın kurulması çalışmaları ve

hatta bununla ilgili bazı hususların AB müktesebatına aykırılık arz etmesi Türkiye'nin AB üyeliği hedefinden vazgeçmesi olarak algılanmıştır.

5. RP iktidar olduktan sonra Necmettin Erbakan'ın ilk gezisini İran ve uzak doğudaki İslam ülkelerine yapması ve ABD'nin İran ve Libya ile yapılacak ticari anlaşmalara kısıtlama getirmesine rağmen Türkiye'nin doğal gaz anlaşması yaparak ilişkileri geliştirmeye gayret sarf etmesi ve Erbakan'ın İran ile askeri dâhil her türlü anlaşma yapabileceğini açıklaması, bölgeyle ilgili birçok planı olan ABD'nin dikkatinden kaçmamış ilk tepki olarak ABD yaptığı açıklamada Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olduğu hatırlatılarak ilişkilere zarar verebileceği hatırlatılmıştır. ABD Türkiye'nin müttefikliğine önem vermekte ve bölgede Türkiye'yi kaybetmek istememiştir.
6. İran'ın PKK'ya destek verdiğine dair Türkiye'nin elinde çok güçlü deliller olmasına rağmen Erbakan bunu İran'a yakıştıramamakta ve bunları dış istihbarat güçlerinin Müslümanların arasını açmak için hazırladığı komplo olarak yorumlanması asker tarafından terörle mücadeleye sekte vurulması şeklinde yorumlanmıştır.
7. Erbakan'ın ikinci seyahati, Afrika gezisinin ilk durağı olan Libya gezisinde Kaddafi'nin ziyarette bulunan başta Başbakan olmak üzere yetkililere yönelik yaptığı konuşmada Türkiye'ye yönelik hakaret içeren ve içişlerine karışır mahiyette beyanlarda bulunması, ülkenin itibarının yara almasına sebep olmuştur.
8. Türkiye tarafından RP iktidar olana kadar İsrail ile birçok anlaşmalar imzalanmış ve hatta Erbakan tarafından imzalanan birçok askeri ve güvenlik anlaşması olmasına rağmen, Türkiye'nin İsrail'i şeytan olarak tanımlayan İran ile de aynı anda ilişki kurmaya çalışması devlet içinde İsrail'i isteyenler ve İran'ı isteyenler şeklinde ayrışmaya sebep olmuştur.
9. Türkiye'nin iç politik gelişmelerde yolsuzluk gündemiyle uğraşmasının yanında aynı döneme denk gelen Susurluk kazası ile ortaya çıkan "devlet-siyaset-mafya" ilişkisinin kamuoyu nezdinde kafaları karıştırmıştır.
10. Sonradan hepsi bir merkez tarafından yönlendirildiği anlaşılan RP'nin imajını zedelemeye yönelik, radikal gruplar piyasaya çıkarılarak bunlara radikal söylemler geliştirilmiş Refah Partisinin Doğudaki İslam ülkelerine açılımdaki hedefinin, şeriat düzeni kurmak olduğu algısı oluşturulmuştur.
11. MGK'nın anayasal kuruluş amacının dışına çıkarak kendisine yeni görev tanımları yapmıştır. dış politika tamamıyla seçilmiş hükümetin kontrolünde olması gerekirken, MGK hükümetin dış politik yaklaşımlarına yön vermeye çalışmıştır.

12. Özel radyo ve televizyonların hayatımıza yeni girdiği bir dönemde kamuoyunun algı yönetimine açık olması müdahale için müsait zemin hazırlanmasını kolaylaştırmıştır.

İran Türkiye ile olan ilişkilerinde çatışmadan kaçınarak tarihi ve kültürel yakınlığını kullanmak suretiyle yumuşak güç diyebileceğimiz politikalar üreterek, 28 Şubat sürecinde yumuşak gücün kaynakları olan değerler, kültür politikaları ve kurumlar gibi kaynakları kullanarak yumuşak gücün spektrumu diyebileceğimiz gündem oluşturma, tarafına çekme, cezp etme gibi yöntemleri kullanmak suretiyle Türkiye üzerinde etki kurmaya çalıştığı değerlendirilebilir.

Türkiye-İran ilişkileri hakkında son söz olarak söylenebilecek iki görüş vardır. Bunlardan birisi Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra iki ülkenin arasında hiçbir sorun yaşanmadığı ve kadim bir dostluğun var olduğu görüşüdür. Diğeri ise her fırsatta kavga eden aralarında ciddi sorunların olduğu ve İran'ın Türkiye'ye karşı PKK terör örgütüne destek sağlarken ayrıca rejim ihraç etmeye çalıştığı ve bunun karşılığında Türkiye'nin ise İranlı rejim muhaliflerini barındırdığı tezidir. Yapılan araştırmalar ışığında bunun herhangi birisine salt destek vermek doğruluğunu kabul etmek zordur. Türkiye ve İran tarihten gelen bağları münasebetiyle ve mevcut kapasiteleri sebebiyle biri birini göz ardı edecek konumda değillerdir. Barış içinde yaşamaları, dünya barışınabölgesel ve küresel manada ciddi katkı sağlayabilecek potansiyelindedir. Fakat tarihi iç içe geçmişlik durumu birbirlerinin halklarını etkilemek marifetiyle içişlerine karışmaya sebebiyet vermemelidir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Taha, "RP Nereye ?", Milliyet Gazetesi, 10.04.1997
- Armaoğlu, Fahir, " 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995", Alkım yayınevi, İstanbul, 2007,
- Aydoğan, Bekir, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği, "İran Jeopolitiği Ve Şii Hilali", Ekopolitik Uluslar arası İlişkiler Masası Rapor No: 11-03, Ağustos, 2011
- Binay, Mehmet, "İran Gazını Kim İstiyor" <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/97371.asp> (Son Erişim Tarihi: 14.06.2014).
- Brzezinski, Zbigniew, "Büyük Satranç tahtası", çev. Yelda Türedi, İnkılap yayınları, İstanbul, 2005
- Brzezinski, Zbigniew, "Stratejik Vizyon", çev. Sezen Yalçın, Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012

Bölme, Selim M. “ İsrail’in Kuzey Irak Politikası Ve Türkiye”, <http://arsiv.setav.org/> (son Erişim Tarihi:12.06.2014)

Bölügiray, Nevzat,” 28 Şubat Süreci-1 ”, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999

Bulut, Erol & Kırmızıoğlu, Hale, “İran Ekonomisi”, Ed.; Yılmaz, Türel & Şahin, Mehmet, “Ortadoğu Siyasetinde İran”, Barış Kitabevi, Ankara, 2011

Can, Aydın, “ Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, <http://turkoloji.cu.edu.tr> (Son erişim tarihi:04.06.2014)

Çandar, Cengiz,”Dünden Yarına İran”, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981

Çetinsaya, Gökhan, “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran ilişkileri, 1919-1925”, TC Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48> Son Erişim Tarihi:23.06.2014

Davutoğlu, Ahmet, “Stratetjik Derinlik”, Küre Yayınları, İstanbul, 2011

Demircan, Adnan, “İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi”, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014

Djalili, Momammad-Rıza & Kellner, Thierry,”İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi”, Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011

Doğan, Yalçın, “Don Kişot’un D’si: D-8! Milliyet Gazetesi, 5 .01.1997

Efegil, Erten, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, Orta Doğu Analiz, Aralık 2012, cilt:4, Sayı:48

Ekinci, Arzu Celalifer, “İran Türkiye Enerji İşbirliği”, USAK, Kasım, 2008

Erdal, İbrahim, “ Atatürk Dönemi(1923-1938) Türk-İran İlişkileri Ve Sadabat Paktı”, Karadeniz Araştırmaları, Yaz, 2012, sayı:34

Erdoğan, Hikmet, “Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna İran”, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008

Erkmen, Serhat, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, cilt:8, sayı:4

Faruk ARSLAN, Zaman, 19 Ağustos, 2000, <http://farukarslan.com/?p=2463> (son erişim tarihi 20.05.2014)

Gürses, ezgi, “28 Şubat Demokrasi Ters Şeritte”, Şule Yayınları, İstanbul, Haziran 2012

Gürsoy, İdris, “Erbakan ile Mülakat”, Aksiyon Dergisi, 13.12.2010

Günay, Aylin, “Türkiye’nin İran Algısı”, Ed:Zorbozan,Sercan, “İran Tarihin Kavşağında Açık Hedef”,Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013

Hasgüler, Mehmet& Uludağ, Mehmet B. “Devletlerarası Ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler”, Alfa Yayınları, İstanbul, 3.Basım, Kasım, 2007, s:388

Hürriyet Gazetesi

İzzeti, İzzetullah, “İran Ve Bölge Jeopolitiği”, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2006

Kapan, İsmail, “Bedevi Çadırı Ve Kaddafi”,Türkiye Gazetesi, 24.02.2011

Karagül, İbrahim, Ed:Zorbozan, Sercan, “İran Tarihin Kavşağında Açık Hedef”, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013,s.73

Keneş, Bülent, “İran: Tehditmi, Fırsat mı ?”, Timaş Yayınları,İstanbul,2012

Keneş,Bülent,”İran Siyasetinin İç Yüzü”,TimaşYayınları,İstanbul,2013

Keskin, Arif, “İran Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış”, 21. Yüzyıl Dergisi, Aralık, 2009

Keskin,Arif, “Kolay ÇözülmeYen Düğüm: ABD-İranİlişkisi”,
<http://strateji.cukurova.edu.tr/ULUSLARARASI/05.htm> (Son Erişim Tarihi: 08.06.2014)

Kızıl, Hayreddin,”Mithra’dan Mithras’ın Sırlarına Mithraizm’in Kuruluş Serüveni”, Ekav Akademi Dergisi,Yıl:17,sayı:55, (Bahar 2013)

Kongar, Emre, “21. Yüzyılda Türkiye”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013

Korkmaz, Tamer, “İcazet”, yeni Şafak Gazetesi, 17.04.2012

Kösebalaban, Hasan, “TürkİshForeignPolicy: İslam, Nationalism, AndGlobalization”, çev. Hüsamettin İnaç, Bigbang yayınları, Ankara, 2014

Milliyet Gazetesi

Muhammedoğlu, Aliyev Salih, “İran”,TürkiyeDiyanetVakfıİslam Ansiklopedisi,TDV, Ankara, 2000, cilt:22

Naskali, Esko, “İran”,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,TDV,Ankara,2000, cilt:22

Uslu, Nasuh, “Körfez Savaşı Ve Amerika’nın Politikaları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Refah Partisi Tüzüğü, Ankara, 1985

Refah Partisi Seçim beyannamesi, 24 Aralık 1995, Ankara, 1995

Roskin, Michael G.” Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür”, Çev; Bahattin Seçilmişoğlu, Adres yayınları, Ankara,2013

Roy, Olivier, “Siyasal İslamın Çöküşü”, çev. Akalın, Cüneyt, Metis,Yayınları, İstanbul, 1994

Olson, Robert, “ Kürt Meselesi Ve Türkiye-İran İlişkileri”, Avesta Basın Yayın, çev: İlhan, Hikmet, İstanbul, 2010

Sabah Gazetesi

Sezgin, Mahmut Niyazi, “ Nükleer Teklike ve Amerikan Tehtidi Gölgesindeki Avrupa-İran ilişkileri”, 2023 Aylık Dergi, <http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm> Son Erişim Tarihi: 10.06.2014)

Sinkaya,Bayram,”İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı Ve Yönetim”, Editör, Yılmaz, Türel&Şahin,Mehmet,”Ortadoğu Siyasetinde İran”,Barış Yayıncılık, Ankara, 2011

Saray, Mehmet, “Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2006

T.C, Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği, İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili,Mart, 2014

Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü, 2012 Yılı Hampetrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs, 2013

Özdemir, Haluk, “ Süper Güç Nedir? ABD'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası”, <http://www.ankarastrateji.org/> Son erişim Tarihi: 10.06.2014

Özgüdenli, Osman Gazi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 2000, cilt:22

Palabıyık, Mustafa Serdar, “Sadabat Paktı (18 Temmuz 1937) İttifak Kurumları Açısından Bir İnceleme, Ortadoğu Etüdüleri, Temmuz 2010, cilt:2 sayı:3

Yenisey, Gülara,” İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004”,Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008

İnternet Kaynakları

<http://millicumhuriyet.wordpress.com/2013/01/22/iran-etnik-yapisi-sunni-sii-ne-kadar/>

www.hurriyet.com.tr. (son erişim Tarihi: 12.05.2014)

www.counsellors.gov.tr/upload/IR/IRAN%20SUNUMU. (Son erişim tarihi:10.05.2014)

<https://www.cia.gov> (son erişim tarihi: 10.05.2014)

www.Türksolu.com.tr(son erişim tarihi: 02.06.2014)

<http://www.imam-khomeini.com/> (son erişim tarihi:05.05.2014)

<http://www.usakgundem.com/haber/1235/ahmedinejad-sonrasi-iran-2-.html> (son Erişim Tarihi: 07.06.2014)

<http://www.haberdar.com>(Son Erişim Tarihi:21.06.2014)

<http://politika.bugun.com.tr/erbakan-d-8i-kurmak-icin-direnmis-haberi/224420>(Son Erişim Tarihi: 15.06.2014)

(<http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>(son erişim tarihi: 05.05.2014)